

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Факультет філософії та суспільствознавства

Факультет педагогіки та психології

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 32

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«ТВОРИ»
2020

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Глушко Г.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політвич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Рецензенти:

Лапченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування.

Упорядник:

Угоряк Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

Русак С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Г 94 **Гуманітарний корпус:** [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 32. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. – 108 с.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми освіти і науки: теорія і практика» (6 березня 2020 р.)

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

ISBN 978-966-949-388-0

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

ISBN 978-966-949-388-0

© Автори статей, 2020
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020
© Видавництво «ТВОРИ», 2020

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY**

Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 32

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.W. Kraheil, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytynik, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy
M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lapchenko I.O., PhD in Psychology, Associate Professor, Chair of the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 32. – Vinnytsia: LLC«TVORY», 2020. – 108p.

ISBN 978-966-949-388-0

This collection features scientific articles based on materials of the International scientific conference “Current problems of education and science: theory and practice” (March 6, 2020)

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

ЧАСТИНА 1

FORECLOSURE OF MAN IN URBAN SPACE

Mgr Bień Agnieszka

Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie

At the beginning it is necessary to distinguish two concepts - loneliness and loneliness. Loneliness is often a positive phenomenon if it lasts a short time - the mother of six children is looking for a moment of loneliness, time just for herself; the student "escapes" to the library from the dormitory to be able to prepare for the exam in solitude and a person in a difficult situation goes on a lonely trip to think about the situation. In such cases, the human individual searches for loneliness, even strives for it. It is different in the case of loneliness. This concept has no positive correlations and is an extremely destructive phenomenon for the individual. It is not protected against sex, education, money or marital status. Researchers such as J. Śliwak, U. Reizen and Fr. J. Partyka emphasize that "mechanization and automation of the world, dynamic socio-moral changes, rapid development of the media and the Internet, urbanization, increasing pace of life and constant striving to increase work efficiency as well as focus on continuous education and specialization also have an impact on quality and the frequency of interpersonal contacts, causing their depersonalization, often leading to increased anonymity or complete isolation between people"¹.

In the literature we find a number of definitions and categorization of the term loneliness. Most of them emphasize phenomena whose occurrence indicates a sense of loneliness in the individual. These are: feeling of anxiety and mental discomfort, drug states, breaking contact with other people and the difficulty of establishing them, a sense of mental threat and inhibiting the development of the individual². A. Maslow argues that loneliness results from a lack of love. He writes: "the needs of love include bestowing and receiving feelings. When they are not satisfied, the person will be severely affected by the absence of friends, partner or children. He will desire a relationship with people, miss a place in a group or family and strive to achieve this goal with great intensity. It will be more important to her than anything else in the world, and she may even forget that once, when hunger was the most important thing, love seemed unreal, unnecessary and unimportant. Now the worst are the suffering of loneliness, ostracism, rejection, lack of friends and rooting"³. E. Fromm, on the other hand, emphasizes that "the desire to immerse ourselves in a union with other people appears both in the lowest calculations, such as sadism and destruction, and higher - solidarity based on ideals and beliefs. It is also the root cause of the need for adaptation - human beings are more afraid of exclusion from the community than death"⁴. This confirms Aristotle's assumptions that man is first and foremost a social animal.

T. Lake describes the formation of a sense of loneliness as a process. According to the psychologist, it takes place in three stages:

1. The first phase, caused by external factors. An individual feels a blockage against making contact with other people and eliminates the so-called principle of reciprocity.

2. The second phase occurs when the individual loses confidence in other people - does not enter into interpersonal relations;

3. The third phase is the loss of the ability to interact - the individual feels that the environment is not interested in him and treats him with indifference⁵.

The process of loneliness can be stopped at each of these stages, but contact with another person is necessary. It seems that public space is an ideal place to help a lonely person by showing

---

1 J. Śliwak, U. Reizen, J. Partyka, *Poczucie osamotnienia a przystosowanie społeczne*, „Studia Socialia Cracoviensia” nr 1(12) / 2015, s. 62.

2 Por. Z. Dołęga, *Samotność młodzieży - analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Katowice 2003, s. 22-24; K. Kmiecik-Baran, *Poczucie osamotnienia - charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 4 (1988), t. XXXI; J. Rembowski, *Samotność*, Gdańsk 1992.

3 A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2006, s. 68.

4 E. Fromm, *Mieć czy być*, Poznań 1995, s. 170-171.

5 Por. T. Lake., *Samotność: jak sobie z nią radzić*, Warszawa 1993.

their support. The purpose of my article is to analyze the city's public space and the mechanisms of the individual's functioning in its areas. During the discussion, I will try to answer the question whether the contemporary space of the city builds a sense of community or on the contrary - it destructively affects the individual, increasing his sense of loneliness.

1. Fragmentation of urban space

In urbanized space we can distinguish a number of areas: home, housing estate, communication (road and pavement networks, bicycle paths), rest and recreation space and public spaces. B. Jałowicki, analyzing the situation of the modern city, emphasizes that not long ago "the city was full of streets, squares, empty spaces, squares, gardens, as well as free land to a greater or lesser extent, waiting for its intended use"⁶. Today, in the process of metropolisation of urban space, we can see the disappearance of this phenomenon. Big cities have a compact structure, even "absorb" the streets. Metropolitan centers lose their housing function. Jałowicki claims that "the liquidation of the housing function implies a limitation of further functions: trade, services and entertainment. This meant, in fact, the end of the street and the creation of a new spatial form - an urban road whose function was in new parts of the city limited to the movement of vehicles. The liquidation of the street limited the public space of the city, whose essence is freedom, freedom to express their views in various ways, possibilities of expression, social and moral diversity"⁴⁷. W. Benjamin describes this phenomenon by emphasizing that the elimination of street space adversely affects the individual, because "streets are a community apartment. The community is an eternally restless, always busy being living, experiencing, learning and feeling between the walls of houses, just like individual units - under the cover of four walls. For this community, the glittering shop signs are equally beautiful, and maybe even more beautiful than oil paintings hanging in a bourgeois salon; walls with the inscription 'sticking posters forbidden' is a writing desk, a newspaper kiosk is her library, mailboxes are her bronzes, benches are furniture in her bedroom, and the terraces of the cafes are her balcony from which she supervises life in your home"⁷⁸. By depriving the city of public space, it deprives it of its common space, in which society and the individual define themselves.

Modern cities are also experiencing a different kind of transformation: in their structure they lose a separate, single center; trade and exchange of goods takes place in specially prepared buildings (e.g. in shopping centers, galleries) and a constant sense of danger and anxiety. Social tension caused by such phenomena generates further negative phenomena such as the creation of districts and closed estates, the emergence of a group of so-called "Social margin", division into "own" and "foreign" and social marginalization. As emphasized by K. Czajak and A. Niesporek in a modern city - metropolis "both individuals and entire social groups have succumbed or are at risk of social marginalization"⁹ associated with a number of related phenomena: uncertainty, lack of stability, disability, vulnerability, poverty, poverty, social inequality, segregation, rejection and other¹⁰.

The phenomena cited above are derivatives of the progressing fragmentation and privatization of the city's public space. Jałowicki even calls him ghettoization. He writes that "the ghettoization of space means that people with similar levels of education, income and cultural capital live in an enclave, having little opportunity to contact others. Limiting the possibility of mutual cultural transmission causes a sense of mutual strangeness, and often hostility"¹¹. Human units avoid each other and pass each other. M. Szczepański and W. Ślązak-Tranzbir argue that the reason for this kind of separation is the creation of borders - real, administrative and mental. The human individual

---

6 B. Jałowicki, *Prywatyzacja i fragmentaryzacja przestrzeni*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa 2007, s. 13.

7 Tamże.

8 W. Benjamin, *Pasaże*, tłum. I. Kania, Kraków 2005, s. 469-470.

9 K. Czajak, A. Niesporek, *Diagnoza i strategia rozwiązywania problemów i kwestii społecznych w procesie przeciwdziałania procesowi marginalizacji społecznej w mieście polskim*, [w:] *Wokół socjologii przestrzeni*, pod red. A. Majera, P. Starosty, Łódź 2004, s. 69.

10 Por. T. Kowalak, *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa 1998, s. 16.

11 B. Jałowicki, *Prywatyzacja i fragmentaryzacja*..., s. 24.

feels that in some areas of the city it is “unnecessary” or “unwanted”¹². T. Sławek emphasizes that “abandoned and humiliated they become angry, the margin begins to cast a menacing shadow on the calm and <decent> center”. The question they form for the abandoned is: <Can you look us in the eye? You who have money live comfortably and prosperously? You who seemingly live together, can you look into the eyes of us who live separately?> Such a question is only a political provocation, a street manifestation closing the attempt to reach agreement and sealing both sides in tight shells, on the one hand in the streets of the ghettos, with the other in the well-guarded prosperity districts. The border, sometimes invisible, is tight “¹³. Each crossing this border causes fear, terror and a sense of rejection.

A special form of urban tissue is the so-called gated communities - these are spaces “[...] whose walls and fences preclude public access to streets, pavements, parks, beaches, rivers and playgrounds [...] of all resources that would be open without these gates and walls and used by all citizens”¹⁴. The first such spaces were created in the United States and Great Britain in the 70s and 80s of the last century. On the one hand, they were the embodiment of the aspirations of the newly created middle class, but on the other, they were a response to the growing sense of social fear. In Poland, gated communities are associated with growing social divisions. After the 89th year, as a result of the growing differences between the middle class and the poorest group of the country’s population, “excluded” spaces began to emerge in urban spaces - exclusive housing estates that centered a newly emerging social class. J. Gądecki calls the representatives of this new social environment “victims of fear”¹⁵. He argues that “concepts and metaphors: fortresses, ghettos for the rich, contempt community, etc. have come to discourse. The problem of new, luxury housing estates emerging in reality of Polish cities dominated all discursive practices and obscured, for example, the fact of grassroots and individual fencing actions of housing estates “¹⁶. The philosophy of fear has locked people in their own homes, estates, and spaces. She broke ties between neighbors, families and communities. Often, neighbors living in one housing cage do not know each other, avoid and even avoid each other.

2. Exclusion of an individual in the city space

R. Kapuściński in *Ebony* during self-reflection describes himself among the natives. He argues that “people. Locals here. How they match this landscape, light, and smell. How do they form unity? How are man and the landscape inseparable, complementary harmony, community, identity? [...] We shape our landscape and it forms the features of our faces. The white man is among these palms, lianas, including bush and jungle, some strange and unique disgust “¹⁷. The traveler’s considerations can be transferred to metropolitan areas by analogy. The unit in a modern city is subordinated to relations in the aspect of production - consumption. In social relations it is given atomization, superficiality and transience of contacts¹⁸, while outline the sharp border between your strangers. Z. Bauman calls this phenomenon microfobia, i.e. allergic treatment of someone “from outside”, someone “stranger”¹⁹. Such social relations influence the shaping of the urban fabric and the development of the modern metropolis. In the literature on social sciences, many reasons are given for this phenomenon. The most important of them can be considered: the creation of capitalist ghettos (where spatial barriers are not created by states or classes, only the economy and thickness of the portfolio), creating areas with limited social mobility (closed housing estates, “selection” in

---

12 Por. M. Szczepeński, W. Śluzak- Tranzbir, *Między lekiem a podziwem: getta społeczne w starym regionie przemysłowym* [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa 2007, s. 48.

13 T. Sławek, *Nieme spojrzania opuszczonych*, „Tygodnik Powszechny. Katolickie Pismo Społeczno- Kulturalne”, dostęp online: <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/24-25/slawek.html>.

14 E. Blakely, M. G. Snyder, *Fortress America: Gated Communities in United States*, Waszyngton 1997, s. 2.

15 Por. J. Gądecki, „*Za murami*” – krytyczna analiza dyskursu na temat osiedli typu *gates communities* w Polsce, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa 2007, s. 93.

16 J. Gądecki, „*Za murami*” – krytyczna..., s. 93.

17 R. Kapuściński, *Heban*, Warszawa 1999, s. 7-8.

18 Por. M. Krajewska, *Kultura kultury popularnej*, Poznań 2003, s. 49.

19 Por. Z. Bauman, *Razem, czy osobno*, tłum. T. Kunz, Kraków 2003, s. 238-240.

clubs or restaurants), creating huge estates as segregation mechanisms (e.g. social estates) and social elimination of “uncomfortable” social groups²⁰. These phenomena affect neighborly relations in the global (whole city), local (e.g. neighborhood), and the sense of social solidarity sense²¹. T. Kowalik claims that the contemporary structure of the urban-social fabric and “what is happening in these environments is rather conducive to social decomposition [...]”. The poor population is disintegrated to such an extent that they cannot find a common language. [...] They are unable to set up a permanent organization to defend their interests. Trade unions that could potentially take on their protection function have their own problems²².

The process of exclusion and marginalization in the urban space is particularly inflated with the unemployed and their families, the chronically ill and the disabled, as well as people using social assistance, including families with many children. M. Szczepański, analyzing the contemporary diversity of city dwellers, argues that “the excluded category is also more and more often employed, often full-time, but extremely low-paid, barely exceeding the statutory minimum wage. Therefore, you can have employment, sometimes even in a large company, and be condemned to life vegetation”²³. Financial marginalization, on the other hand, gives rise to corruption, causes greater fear and increases social distance. The areas of the city inhabited by this kind of community are called “lands of dead energy”, inhabited by “[...] people who can no longer draw from the past, are not able to build the future; they can’t build their identity to the end, because what has defined it has ceased to be important. The material misery of the inhabitants of the land of dead energy is [...] only a metaphor for their spiritual emptiness, total lack of cultural capital and insufficiently developed social capital. Deprived of any metaphysical reason for existence, they lead a life suspended in a vacuum [...]”. It is all idle: waiting, eating, talking. In a way, they are people living in the Matrix. On every, even the most shabby building, a fixed satellite dish is visible - the only plug to the social world, the only form of communication between the ghetto of poverty and exclusion from the environment”²⁴.

Summary

Modern man lives in a world “steeped in” fear - he is afraid for his work (constantly changing economic and economic conditions), family or offspring. From TV programs he learns about threats such as: corruption in politics, organized crime or climate catastrophe. “Risk in the post-modern world, constantly sustained by the mass media, is becoming a problem in everyday life. [...] Because it is difficult to limit the risk of globalization, you can try to secure yourself on a local scale. An attempt to do so is to take refuge in housing estates <behind the gate>, giving the illusion of safety and protection against hostile surroundings. Therefore, new urban communities are emerging, whose main, if not the only, binder is fear”²⁵. The community behind the gate is looking for its own identity - separate from dangerous, hostile and unpleasant surroundings. The poor, the sick or the disabled undergo social marginalization. They are excluded from the social space, pushed to the edges of everyday life.

Analyzing the social space of a modern city, we can observe the growing phenomenon of loneliness and exclusion of an individual. The emergence of guarded settlements, high standard shopping centers and tourist centers means that marginalized residents of the city avoid this kind of places. Public space - by definition common - cannot be used by poor or disabled people. They are protected by physical barriers (walls, stairs, fences) and mental (clothing, behavior and expression). “The inhabitants of the metropolis live and work in distant and unrelated places, use different information areas, are active in different rhythms of work and leisure, they turn in isolated professional environments and different subcultures. They are not bound by any common goals,

---

20 Por. M. Pirveli, Z. Rykiel, *Getto a nowoczesność*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa 2007, s.73-78.

21 Handke K., *Pojęcie „kresy” na tle: centrum – peryferii*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, pod red. K. Handke, Warszawa 1997.

22 T. Kowalik, *Marginalizacja...*, s. 38.

23 M. Szczepański, *Wykluczenie społeczne*, [w:] *Wokół socjologii przestrzeni*, pod red. A. Majera, P. Starosty, Łódź 2004, s. 190.

24 M. S. Szczepański, W. Ślązak- Tazbir, *Między lękiem a podziwem...*, s. 42-43.

25 B. Jałowicki, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni. Wydanie nowe poprawione*, Warszawa 2010, s. 299.

values and sacred spaces. In matters of <their city> they share a common sense of joylessness. However, these works are still called cities²⁶.

BIBLIOGRAPHY:

- Bauman Z., *Razem, czy osobno*, tłum. T. Kunz, Kraków 2003.
- Benjamin W., *Pasaże*, tłum. I. Kania, Kraków 2005.
- Blakely E., Snyder M. G., *Fortress America: Gated Communities in United States*, Waszyngton 1997.
- Czakaj K., Niesporek A., *Diagnoza i strategia rozwiązywania problemów i kwestii społecznych w procesie przeciwdziałania procesowi marginalizacji społecznej w mieście polskim*, [w:] *Wokół socjologii przestrzeni*, pod red. A. Majera, P. Starosty, Łódź 2004, s. 69-88.
- Dolęga Z., *Samotność młodzieży - analiza teoretyczna i studia empiryczne*, Katowice 2003.
- Fromm E., *Mieć czy być*, Poznań 1995.
- Handke K., *Pojęcie „kresy” na tle: centrum – peryferii*, [w:] *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, pod red. K. Handke, Warszawa 1997.
- Jałowicki B., *Prywatyzacja i fragmentaryzacja przestrzeni*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Lukowskiego, Warszawa 2007, s. 11-28.
- Jałowicki B., *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni. Wydanie nowe poprawione*, Warszawa 2010.
- Kapuciński R., *Heban*, Warszawa 1999.
- Kmiecik-Baran K., *Poczucie osamotnienia - charakterystyka zjawiska*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 4 (1988), t. XXXI.
- Kowalak T., *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa 1998.
- Krajewska M., *Kultura kultury popularnej*, Poznań 2003.
- Lake T., *Samotność: jak sobie z nią radzić*, Warszawa 1993.
- Maslow A., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 2006.
- Pirveli M., Rykiel Z., *Getto a nowoczesność*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Lukowskiego, Warszawa 2007, s. 73-86.
- Rembowski J., *Samotność*, Gdańsk 1992.
- Ślawek T., *Nieme spojrzienia opuszczonych*, „Tygodnik Powszechny, Katolickie Pismo Społeczno-Kulturalne”, dostęp online: <http://www.tygodnik.com.pl/kontrapunkt/24-25/slawek.html>.
- Szczepański M., Śluzak-Tranzbir W., *Między lekiem a podziwem: getta społeczne w starym regionie przemysłowym* [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Lukowskiego, Warszawa 2007, s. 29-52.
- Szczepański M., *Wykluczenie społeczne*, [w:] *Wokół socjologii przestrzeni*, pod red. A. Majera, P. Starosty, Łódź 2004, s. 190.
- Śliwak J., Reizer U., Partya J., *Poczucie osamotnienia a przystosowanie społeczne*, „Studia Socialia Cracoviensia” nr 1(12) / 2015, s. 61-78.
- Wallis A., *Koncepcja miasta i kryzys miasta*, referat wygłoszony podczas Zjazdu Socjologów w Łodzi w 1981 roku (maszynopis powielony).

ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ КАНАДИ

Власова Інна Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент, докторант
Інституту вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна

На рівні провінцій Канади існують відмінності щодо законодавчого забезпечення вищої освіти, статусу закладів вищої освіти, бухгалтерського обліку та фінансування.

Зокрема, «у провінції Нова Шотландія університети є автономними. Уряд провінції Альберта розглядав систему закладів вищої освіти і координаційних органів (Campus Alberta) як частину державного сектору. Система вищої освіти провінції Квебек має мережу університетів поряд з університетами створеними на основі статуту (charter)» [1, с. 67].

Між провінціями існують відмінності щодо того чи діють університети відповідно до Закону про сектор вищої освіти (Альберта), про університетську систему (Британська Колумбія), регулюються окремими законами (Онтаріо, Нова Шотландія) або на підставі університетської системи і окремих законів (Квебек) [1, с. 70].

Наступною відмінністю є особливості бухгалтерського обліку у провінціях залежно

---

26 A. Wallis, *Koncepcja miasta i kryzys miasta*, referat wygłoszony podczas Zjazdu Socjologów w Łodzi w 1981 roku (maszynopis powielony).

від того чи здійснювали уряди контроль за діяльністю університетів і чи відносилися університети до органів державної звітності (government reporting entity - GRE), до яких відносять агентства, ради, комісії, державні корпорації, некомерційні організації. У Квебеку університети не належали до органів державної звітності (GRE), тоді як Université du Québec (UQ) належав до GRE. Оскільки університети у Британській Колумбії та Альберті належали до органів державної звітності GRE, вони мали обмежений контроль за своїми фінансами та здатність реагувати на інші потреби (наприклад, позичати гроші на будівництво інфраструктури або житлових будинків), ніж університети в Новій Шотландії та Онтаріо. Хоча статутні (charter) університети Квебеку перебували поза межами GRE, вони були зобов'язані згідно законодавства отримати схвалення органів влади провінції для реалізації великих інфраструктурних проєктів.

У провінції Британська Колумбія університети не мають право брати позики, продавати активи, підписувати колективні договори, встановлювати заробітну плату керівному складу або відкривати нові академічні програми без схвалення Уряду. У Британській Колумбії та Альберті одним із чинників, що сприяли посиленню регулювання, була належність закладу до органу державної звітності GRE [2].

Щодо фінансування, основними джерелами доходу канадських університетів є гранти Уряду та плата за навчання, але баланс між цими двома джерелами доходів варіюється залежно від провінції. У більшості провінцій ці джерела надходжень контролюються Урядом. Уряди провінцій визначають розмір фінансової підтримки, яку надаватимуть закладу вищої освіти, прямо або опосередковано впливають або контролюють університетські рішення щодо рівня оплати навчання.

Для прикладу, фінансування університетів у провінції Онтаріо складається із трьох основних компонентів [3, с. 9]:

- базове фінансування набору студентів через Базовий операційний грант (Basic Operating Grant). Такі види грантів як Undergraduate Accessibility Grant, Graduate Expansion Grants, Medical та Nursing Related Grants підтримують нові навчальні програми та зростання кількості студентів. Базовий операційний грант (Basic Operating Grant, BOG) розподіляється на основі Базового операційного доходу (Basic Operating Income, BOI) для всіх університетів, що є сумою операційних грантів, що надаються Урядом плюс відповідні стандартні фінансові внески студентів (Standard Fees);
- фінансування результатів діяльності базується на ключових показниках ефективності Key Performance Indicators (KPIs) (показник питомої ваги випускників, рівень зайнятості впродовж шести місяців і двох років після закінчення навчання) та поданні річних звітів про досягнення результатів;
- цільові гранти, які забезпечують додаткове фінансування для задоволення потреб студентів та закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Eastman, J., Jones, G. A., Bégin-Caouette, O., Li, S. X., Noumi, C., & Trottier, C. (2018). Provincial Oversight and University Autonomy. *Canadian Journal of Higher Education/Revue canadienne d'enseignement supérieur*. Volume 48, No. 3, 2018, 65–81. URL: <http://journals.sfu.ca/cjhe/index.php/cjhe/article/view/188165/186275>.
2. Власова І.В. Фінансова автономія університетів Канади / І. В. Власова // Науковий часопис Національного Педагогічного Університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 70 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – С. 38–41. doi: <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-70.9>.
3. Ministry of Training, Colleges and Universities (2015). University Funding Model Reform Consultation Paper. URL: http://www.tcu.gov.on.ca/pepp/audiences/universities/uff/uff_ConsultationPaper.pdf

EDUKACJA DOMOWA W DWORZE POLSKIM NA WOŁYNIU PODOLU I KIJOWSZCZYŹNIE W LATACH 1864 – 1914

Galat Paulina

*Studentka Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie
paulinagalatt@gmail.com*

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie, tego jak wyglądała edukacja domowa ziemiaństwa polskiego na Kresach południowo-wschodnich w okresie po między powstaniem styczniowym, a wybuchem pierwszej wojny światowej. Ramy terytorialne opracowania zamykają się w obszarze trzech guberni wchodzących w skład carskiej Rosji: wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej. Przedstawione rozważania koncentrować się będą wokół ziemiaństwa, a więc grupy społecznej, która oprócz posiadania na własność ziemi o określonej wysokości, charakteryzowała się również: wysoką pozycją społeczną i polityczną, określonym stylem oraz poziomem życia, jej przedstawiciele natomiast najczęściej szczylic się szlacheckim pochodzeniem.

W omawianym okresie ziemianie musieli mierzyć się z różnorakimi przeciwnościami, które znacząco wpływały na ich życie codzienne w tym szczególnie na edukację oraz zainteresowania intelektualne. Szczególnie w pierwszych latach następujących po tragedii styczniowej widoczna jest nieprzychylna polityka caratu, zmierzająca przede wszystkim do osłabienia pozycji, szczególnie ekonomicznej, ziemiaństwa. Represje popowstaniowe dotyczą także Kościół Katolicki i polskie szkolnictwo. Co prawda te antypolskie tendencje zostały złagodzone po rewolucji 1905 r., jednak od lat osiemdziesiątych XIX wieku ziemianie muszą mierzyć się z narastającą wrogością ze strony chłopstwa. Skomplikowane pozostają również relacje ze zdeklasowaną drobną szlachtą, która oprócz religii i języka miała w tym okresie już niewiele cech wspólnych łączących je z ziemiaństwem.

Struktura niniejszej pracy wygląda następująco. Na początku zostały przedstawione ideologiczne podstawy, wpływające na ogromną popularność edukacji domowej właściwie na całym obszarze polski porozbiorowej. Następnie skupiono się na wyodrębnieniu cech charakterystycznych dla tego modelu nauczania z uwzględnieniem osoby nauczyciela .

Ideologiczne podstawy edukacji domowej

W drugiej połowie XIX wieku wykształcił się typowy dla całego ziemiaństwa polskiego model edukacji, który pozostał niezmienny przez najbliższe dziesięciolecia. Jego charakterystycznym elementem pozostawał nacisk kładziony na edukację domową, której zadaniem było przygotowanie młodzieży do późniejszego uczęszczania do publicznych gimnazjów. Dzieci pochodzące z domów ziemiańskich, nie uczęszczały do szkół elementarnych, a często także początkowych klas gimnazjów. Zamiast tego, nawet biedniejsi ziemianie, zatrudniali nauczycieli domowych. Młodych ziemian oprócz czytania i pisania po polsku uczono także języka obcego. Najczęściej był to francuski [5, s.87].

Popularność edukacji domowej wynikała w dużej mierze z sytuacji politycznej, w jakiej znalazły się polskie elity. Nauka w warunkach domowych pozwalała uniknąć antypolskich działań zaborców. Oprócz tego unikano publicznych szkół elementarnych ze względu na ich niski poziom kształcenia, konieczność ponoszenia wysokich kosztów związanych z edukacją (duże odległości do szkół) czy choroby dziecka. Tego typu sytuację wspomina np. Edward Ligocki (polski pisarz poeta, publicysta oraz dyplomata). *Kurs pierwszych klas gimnazjalnych przechodziłem w domu; rodzice moi postanowili oddać mnie jak najpóźniej do szkół. Uważany był wówczas za koszmar obowiązujący podróżnik Ilowajskiego, carskiego, pseudohistoryka, deforymujący w sposób dotkliwy aspekt stosunków polsko-rosyjskich, toteż kładziono w domu szczególny nacisk na historię Polski, chcąc mnie uodpornić na niepożądane wtręty i chwytły naświetlaniu przeszłości [8, s.16].*

Rodzina była podstawową komórką, której zadaniem było kształtowanie młodego pokolenia nie tylko pod względem intelektualnym, ale przede wszystkim patriotycznym i społecznym. Edukacyjna funkcja rodziny realizowana była w trzech aspektach: fizycznym, intelektualnym oraz moralnym. Głównym zadaniem rodziny, a tym samym edukacji domowej było przekazanie dzieciom wartości takich jak, Polska tradycja narodowa, kultura, historia i język, a także przywiązanie do

religii katolickiej. Dodatkowo zwracano uwagę na wykształcenie w dzieciach cnót: pracowitość, gospodarność, chęć samokształcenia. Maria Halina Dyszewska opisując dzieje swojej rodziny wspomina, że *Wychowanie dzieci w duchu patriotycznym, w szacunku do nauki i pracy świadczyło dobrze o poziomie intelektualnym państwa Plejewskich*. Widać więc, że wszystkie te wartości miały duże znaczenie dla niej, jak i pozostałych członków jej rodziny. Uważali je za istotne w procesie wychowania i edukacji młodego pokolenia [2, s.13]. Dom rodzinny był jedynym miejscem, gdzie kształtowano postawy patriotyczne młodego pokolenia. Starano się więc kultywować w nim tradycję o polskich bohaterach narodowych, powstaniach i szlacheckiej wolności. Szczególne miejsca zajmowała pamięć o zasłużonych przodkach. Dużą rolę odgrywały tu galerie obrazów czy pamiętki rodzinne (broń czy stare dokumenty). Wspólnie z dziećmi śpiewano pieśni patriotyczne, czytano polską literaturę, grano polską muzykę. Mimo nacisku kładzionego na znajomość języków obcych, dużą wagę przywiązywano do poprawnego używania języka ojczystego. Było to o tyle ważne, że dzieci najczęściej przebywały w środowisku obcojęzycznym. Miejscowa służba i chłopstwo porozumiewała się najczęściej w języku ukraińskim, zetknięcie z administracją czy publicznym szkolnictwem wymagało znajomości rosyjskiego, nauczyciele zaś (przynajmniej w tych bogatszych domach) pochodzili z Francji, Wielkiej Brytanii bądź Niemiec. Jako obcokrajowcy mogli w ogóle nie znać polskiego. *Kiedy trochę podrosłem zjawiała się w domu starsza już, zasuszonego panna, emigrancka wnuczka z Paryża, mademoiselle Hélène Osińska, bardzo mało mówiąca po polsku i popisująca się niechętnie swoim nieporadnym akcentem. Odtąd celowo przeważała w domu język francuski; trwało to parę lat i z francuszczyzną nie miałem już nigdy trudności* [8, s.16–17].

Edward Ligocki mimo wszystko zaznaczał, że wielu młodych ziemian miało mimo wszystko problemy z używaniem poprawnej polszczyzny. W trakcie swojej edukacji szkolnej zauważył, że w mowie jego kolegów *pełno było ukrainizmów, rusycyzmów i naleciałości gwary lokalnej*. Jeżeli chodzi o dzieciństwo i wychowanie samego Ligockiego, to rodzice nie pozwalali mu bawić się, czy przebywać z dziećmi chłopskimi. Dlatego w swoim otoczeniu nie miał rówieśników. Uważa on, że *postępowano tak wyłącznie z dbałości o czystość języka* [8, s.16]. Przy omówieniu edukacji patriotycznej dzieci w polskich rodzinach ziemiańskich należy jeszcze zauważyć, że wychowanie narodowe w dużej mierze łączyło się z wychowaniem religijnym. Edukacja domowa przebiegała dwutorowo: formalnie (nauczanie realizowane przez zatrudnionych do tego pedagogów) i nieformalnie. Były to przede wszystkim codzienne kontakty rodziców z dziećmi. Postawy i przekazania rodziców często odbijały się w zachowaniu ich dzieci. Kształtowano w ten sposób dziecięcą moralność i wpajano im pożądany system wartości. Model polskiej rodziny szlacheckiej pozostawał patrymonialny. Jednak rola kobiety, szczególnie w procesie wychowania i edukacji, była istotna. W dobie powstania styczniowego ukształtował się etos Matki-Polki, której głównym zadaniem było wspieranie męża i opieka nad ogniskiem domowym [6, s. 15–46]. Szczególnie widoczne jest to w pamiętnikach pochodzących z tego okresu. *Wielką rolę w tej rodzinie odgrywała matka i żona – Wiktoria – zawsze jednak podporządkowana swojemu mężowi. Była panią dużej rodziny i panią domu, który w miarę narodzin kolejnego dziecka stawał się co raz większy, a pewnie i zasobniejszy. Pani Wiktoria nie zajmowała się gospodarstwem. To należało do obowiązków ochmistrzyni, która miała do pomocy dość liczną służbę. Pani Wiktoria była przede wszystkim dobrą i troskliwą matką, nie tylko dla swoich dzieci, ale i dla wszystkich potrzebujących* [2, s.13].

W drugiej połowie XIX i na początku XX wieku wzrosła świadomość roli rodziny w procesie edukacyjnym i wychowawczym. Publicyści tego okresu większy nacisk kładli na edukację poza formalną, podkreślali również konieczność właściwego przygotowania rodziców do roli pedagogów i wychowawców. Zdarzało się bowiem, że pierwszymi nauczycielami dzieci były właśnie matki, babcie lub starsze rodzeństwo. Często, nawet gdy dzieci uczęszczały już do szkół publicznych, to edukacja domowa była kontynuowana. Szczególny nacisk kładziono wówczas na nauczanie polskiej literatury, historii i języka [8, s.15–46].

Szczególnie negatywnie lekcje prowadzone przez matkę były wspomniane przez Zofię z Jezierskich Wydzgowę ze Stedynia. Uważała je ona za nudne i pozbawione wartości. Ukierunkowane jedynie na mechaniczne zapamiętywanie informacji, bez uwzględnienia ich praktycznego wykorzystania. Nierozwijające i nieprzydatne w późniejszym życiu. *Niby nas uczyła – jakiegoś dyktando, katechizm (ten był nienawidzony, bo kucie na pamięć było prawdziwą katogą), tabliczka*

mnożenia, chronologia królów polskich, wiersze. [...] Nie lubiłam tych lekcji – suche, nudne – powtarzane dopóki się na pamięć nie wykuje [cyt. za: 3 s.334; 1, s.30–31]. T. Epsztejn zwraca również uwagę na fakt, że o ile rodzice byli zaangażowani w znalezienie odpowiedniego nauczyciela i ustalenie programu edukacji, to rzadko uczestniczyli już w samym procesie dydaktycznym. Za wychowanie i wykształcenie młodego pokolenia całą odpowiedzialność ponosił pedagog, który często towarzyszył dzieciom także w codziennych czynnościach. Dodatkowo pomieszczenia do nauki często umieszczane były w odległych częściach dworu [3, s.342].

Edukacja formalna

W naukach pedagogicznych wprowadzony został podział na edukację formalną i edukację nieformalną (równoległą/pozaszkolną). Działania będące podstawą edukacji formalnej podejmowane są przez szkołę jako instytucję lub nauczycieli domowych. Odbywa się ona w sposób zamierzony, kontrolowany i usystematyzowany, posiada ona wyznaczone cele kształcenia i metody ich osiągnięcia. Jednak proces nauczania i wychowania może przebiegać również w mniej świadomy sposób. W takiej sytuacji mówimy o edukacji nieformalnej. Odbywa się ona poza ramami wyznaczonymi przez szkołę. Szczegółne miejsce w procesie nauczania równoległego zajmuje rodzina, jako podstawowa komórka społeczna, która towarzyszy człowiekowi już od narodzin. W przebiegu edukacji pozaszkolnej udział biorą wszyscy domownicy kształtując wiedzę, umiejętności, ale i postawy dziecka [13, s.95–104].

W domach ziemiankich edukacją dzieci najczęściej zajmowała się bona – dawniej w ten sposób nazywano nauczycielkę domową dzieci. Nauczanie domowe praktykowane w polskich rodzinach ziemiankich można podzielić na dwa zasadnicze etapy. Pierwszy dotyczył dzieci w wieku od 4 do 7 lat, natomiast drugi od 7 do 11 lat oraz dzieci starszych. Już pierwszy etap nauczania prowadzony był głównie przez nauczycieli, przy czym dziewczynki i chłopcy często mieli różnych wychowawców. *Wychowawcą i nauczycielem francuskiego moich braci był Pan Boya, świetny organizator zabaw, zajęć, sportów. [...] Moją wychowawczynią była kochana Tołeczka, a od piątego roku życia Niemki lub Francuzki* [7, s.51].

Wszystkie dzieci zaczynały naukę od języka francuskiego. Głównie w edukacji chłopców wprowadzano niemiecki jako drugi język. Z czasem zaczął upowszechniać się angielski, jednak uczyły się go przeważnie dziewczynki. Języki obce wprowadzano stopniowo, tylko najbogatsze rodziny mogły pozwolić sobie na zatrudnianie dwóch cudzoziemek w tym samym czasie. Pensje nauczycieli były zróżnicowane i zależały od wielu czynników, między innymi: wykształcenia, prestiżu i „sławy” danego nauczyciela, zakresu wykonywanych zadań. Jednak więcej płacono cudzoziemcom niż Polakom. Stawka rosła również wtedy, gdy nauczyciel oprócz nauki pomagał dzieciom także w innych czynnościach, np. pranie bielizny, ubieranie. Najmniej zarabiali nauczyciele, którzy prowadzili lekcje jedynie z pojedynczych przedmiotów oraz korepetytorzy nauczający w czasie wakacji. Oprócz utrzymania, które należało się wszystkim osobom pracującym we dworze, pensja nauczyciela wahała się od 70 do 200 rubli miesięcznie [3, s.49]. Dla porównania podane zostały inne XIX wieczne zarobki: *1890 r. – robotnik ziemie Warszawa ok. 55 kop; stolarz – 160 kop; 1896 r. – murarz Lublin 128–153 kop. 1 rubel=100 kopiejek* [11, s.254–257].

W takcie pierwszego etapu edukacji oprócz języków obcych dużą wagę przywiązywano do rozwoju artystycznego dzieci. Uczyły się one śpiewu, rysunku, muzyki. Starano się również przygotować młodzież i dzieci do odpowiedniego wykonywania przeznaczonych im ról w dorosłym życiu. Dlatego od najmłodszych lat doskonalono je w umiejętnościach praktycznych. Oczywiście z podziałem na płeć. Chłopcy uczyli się jak uprawiać ziemię i gospodarować majątkiem, poznawali również podstawowe rzemiosła, np. stolarstwo. Natomiast dziewczynki nabywały umiejętności przydatne do prowadzenia domu: szycie, gotowanie, robotki ręczne, nadzorowały również służbę, wypisywały kwity. Na początku XX wieku różnice w edukacji domowej dziewcząt i chłopców zaczęły zanikać. Coraz więcej kobiet kończyło bowiem naukę poza domem, skracał się również czas, przez jaki dzieci uczyły się w domu [3, s.333–337, 343].

Gdy dziecko kończyło 7–8 lat, rozpoczynał się następny, bardziej rozbudowany etap edukacji domowej. Lekcje prowadzone były codziennie oprócz świąt i niedziel. Przyzwyczajano dzieci do szkolnego rygoru. Pojawiały się kartkówki, odpytywania, egzaminy końcowe. Wprowadzano stopniowo z poszczególnych przedmiotów, ale też ocenę z zachowania. Pod uwagę brano pilność i

skupienie w czasie lekcji. Plan dnia pozostawał bardzo napięty. Zdarzało się, że lekcje, co prawda skrócone, kontynuowane były w miesiącach wakacyjnych. Dzieci wstawały ok. 7–8 i po śniadaniu od razu rozpoczynały naukę. Oczywiście pomiędzy zajęciami uczniowie mieli przerwy na posiłki, zabawy na świeżym powietrzu i spacer, jednak ostatecznie lekcje kończyły się dopiero ok. 18–19. *Lekcje rozpoczynały się punktualnie o dziewiątej rano i trwały do obiadu. O ile pamiętam, to od piątej popołudniu do szóstej wieczór było odrabianie lekcji czy też inne obowiązkowe zajęcia. Wolne od przymusowych prac godziny spędzaliśmy na zabawach, różnych grach, konnej jeździe itp.* [7, s.51]. Starsze dzieci również uczyły się przede wszystkim nowożytnych języków obcych. Ich wykształcenie uzupełniano przedmiotami ogólnohumanistycznymi: literatura piękna, historia, historia literatury. Obowiązkowa była kaligrafia oraz języki klasyczne – greka i łacina. Przedmioty matematyczno-przyrodnicze był lekceważone i zaniedbywane. Dużą rolę przywiązywano jedynie do matematyki. Uważano, że uczy ona logicznego myślenia, a postępy w tej dziedzinie miały być wyznacznikiem ogólnych postępów i rozwoju edukacyjnego dziecka. Bardzo mało wykładano dzieciom fizyki i chemii, trochę więcej zajęć wagi przywiązywano do geografii. Uznaniem cieszyła się za to botanika. Ciągłe uczono też przedmiotów artystycznych. Szczególnie zajęcia z muzyki miały wysoki poziom. Starsze dzieci uczyły się śpiewu i gry na instrumentach. Wśród chłopców szczególną popularnością cieszyła się w omawianym okresie gra na wiolonczeli. Jeśli chodzi o dziewczęta, to najczęściej były one uczone gry na fortepianie. *W owych czasach każda panienka musiała grać na fortepianie. Niekończące się prawki i gamy były straszłą męką i nudą, ale grać musiałam* [7, s.72]. Dodatkowo we dworach organizowano kursy tańca, lekcje rysunku, czy malarstwa. Wszystkie dzieci uczyły się oczywiście religii. Edukacja domowa miała również przygotować dzieci i młodzież do egzaminów przeprowadzanych przy rekrutacji do rosyjskich gimnazjów. Szczególnie w starszych klasach ich poziom był wysoki. Dlatego też dzieci ziemiańskie uczono czytać i pisać po rosyjsku czy zapoznawano je z rosyjską literaturą piękną [3, s.337–338].

Nauczyciele

Jeżeli chodzi o nauczycieli, to jak już było to wspomniane, najczęściej pochodzili z państw Europy Zachodniej. Byli to Francuzi, Niemcy, Szwajcarzy bądź Anglicy. Dbano o to, aby edukatorów dobierać z dużą starannością. Dlatego też poświęcano mnóstwo czasu na odnalezienie odpowiedniego kandydata. Przywiązywano dużą wagę do wykształcenia otrzymanego przez potencjalnego pedagoga, posiadanych referencji, nauczanych przedmiotów, a nawet regionu kraju, z którego pochodzili, tak aby dzieci uczyły się mówić z pożądanym akcentem (szczególnie jeśli chodzi o język francuski). Mimo to zdarzały się przypadki, gdy do pracy trafiali nauczyciele nieposiadający odpowiedniego przygotowania pedagogicznego. Świadczą o tym między innymi ich częste rotacje. Nauczyciele przybywający z Europy Zachodniej często pochodzili z niższych bądź średnich warstw społecznych. Praca w dworze ziemiańskim była dla nich okazją do podperowania domowego budżetu czy sfinansowania edukacji młodszego rodzeństwa. Zwracano również uwagę na wyznawaną przez nauczycieli, zwłaszcza cudzoziemców, religię. Większą przychylnością obdarzano oczywiście katolików, szczególnie tych praktykujących. Istotną kwestią pozostawały także poglądy polityczne i społeczne, jakie reprezentowali nauczyciele. Ziemiaństwo oczywiście chciało chronić swoje dzieci przed prądami lewicowymi – szczególnie socjalizmem. Chociaż należy podkreślić, że nawet sami ziemianie mogli mieć trudności ze zdobyciem wiarygodnych informacji na temat nauczycieli-cudzoziemców. Oddzielną kategorię stanowili nauczyciele-Rosjanie, zatrudniani najczęściej krótkoterminowo, jedynie w celu przygotowania dzieci do egzaminów wstępnych do rosyjskich szkół publicznych [3, s.339–341].

Nauczyciele polskiego pochodzenia często wywodzili się spośród studentów czy nawet uczniów szkół średnich. *Wspominam tu trzy jeszcze nazwiska moich nauczycieli: pierwszą była panna Maria Matkowska, młoda maturzystka z Kielc [...] [8, s.17].* Szczególnie studenci pochodzący z niezamożnych rodzin wyjeżdżali na wieś, by uczyć ziemiańskie dzieci. Udaowało im się w ten sposób zarobić wystarczającą kwotę niezbędną do kontynuowania nauki. Pedagogdzy-studenci byli bardzo cenieni w ziemiańskim środowisku. Głównie dlatego, że wykształcenie uniwersyteckie dawało gwarancję odpowiedniego przygotowania merytorycznego, posiadania rozległej wiedzy i posługiwania się bezbłędną polszczyzną. Podstawą zatrudnienia w domu ziemiańskim były referencje. Za dobrych nauczycieli uważano zwłaszcza tych, którzy uczyli w jednym dworze przez wiele lat. Polscy nauczyciele sprawowali jeszcze jedną ważną funkcję – *stanowili pewną sieć*

kulturalną, stawali się łącznikami między jednym dworem a drugim, usiłowali wywierać wpływ, starali się by ich uczniowie poznali się wzajemnie [8, s.17]. W ten sposób nawiązywały się relacje między dworami, które do tej pory pozostawały dla siebie obce. Sami uczniowie mieli okazję zawrzeć pierwsze znajomości jeszcze przed rozpoczęciem szkoły średniej czy wyższej [8, s.17–18]. Pozostali polscy nauczyciele raczej rzadko reprezentowali wyższe warstwy społeczne, chociaż zdarzali się wśród nich ziemianie, którzy z powodu bankructwa musieli znaleźć sobie dodatkowe zajęcia. Wśród kobiet grono nauczycielskie zasilają najczęściej przedstawicielki zubożałych rodzin szlacheckich oraz sieroty i półsieroty, wychowywane w domach ziemiańskich [3, s.340]. Oczywiście pochodzenie społeczne nie było decydujące podczas wyboru potencjalnego nauczyciela. Mimo to był to czynnik o dość wysokim znaczeniu. *[W]krótce przyjechała nowa nauczycielka, o którą mam się starała: księżniczka Stefania Korybut-Woroniecka. Z powodu niepowodzeń materialnych rodzice jej stracili majątek i osiedli w Przasnyszu. Ona zaś bardzo dobrze wzięta się do pracy i pomocy rodzicom. Ukończyła w Poznaniu pierwszorzędną pensję panien Danyisz. Wykształcona biegle w językach, nadzwyczaj utalentowana w dziedzinie muzyki – nie tylko dobrze i ładnie grała, ale też komponowała – miła, pełna wdzięku osoba [10, s.39].*

Mimo dużej rotacji, jaką można zaobserwować wśród ogółu dworskiej służby, nauczycieli i opiekunów dla dzieci starano się zatrudniać na dłuższy czas. Zdarzało się nawet, że jeden pedagog pozostawał we dworze na okres kilku, a nawet kilkunastu lat [4, s.365–377]. Pojawiały się nawet sytuacje, w których nauczyciele zostawali w domach ziemiańskich nawet już po ukończeniu nauki przez dzieci. Zasilali wtedy grono rezydentów. Była to instytucja typowa dla wszystkich zamożniejszych dworów. Zastępowała ona w pewien sposób ubezpieczenie społeczne. Ubodzy krewni, wysłużeni oficjaliści czy nauczyciele domowi mieszkali we dworze na koszt właściciela majątku [9, s.41]. Pozycja społeczna pedagogów domowych w hierarchii dworskiej służby była stosunkowo wysoka i rosła przez cały XIX wiek. Nauczyciel, który obok roli edukacyjnej spełniał także funkcje opiekuna i wychowawcy, spędzał z dziećmi po kilkanaście godzin dziennie. *Panna Clémence opiekowała się nami z nieustępliwą obowiązkowością. Przy niej bawiliśmy się, z nią chodziliśmy na spacer. Z nią miałyśmy lekcję, a co jakiś czas odbywał się w obecności rodziców egzamin, po którym otrzymywałyśmy stopnie i nagrody.* Nauczyciel taki stawał się raczej częścią rodziny niż służby. Szczególnie jeśli pracował w niej już od wielu lat. Zasiadał z rodziną do stołu, uczestniczył w świątach i balach, często towarzyszył dzieciom w czasie podróży. *Panna Clémence wrosła szybko w dom tymoszowiecki i weszła w skład rodziny. Przywiązała się do nas, do mamy i do wszystkich w domu. Wszelkie wydarzenia rodzinne obchodziły ją najbliżej. Żegnano ją ze łzami, całowano i składano życzenia na drogę, a babunia mocno przycisnęła ją do piersi i świętym obrazkiem uczyniła nad nią znak krzyża [12, s.53–54].* I chociaż oczywiście zdarzały się przypadki braku odpowiednich kompetencji czy podejścia do dzieci wśród pedagogów, to lata edukacji domowej wspomniane są najczęściej przez ziemian bardzo dobrze, nie tylko ze względu na rozległą wiedzę, którą udało im się przyswoić. Ziemianie już jako dorośli ludzie doceniali przede wszystkim więź, którą udało im się stworzyć z nauczycielem. Często był on dla nich pierwszym i jednocześnie najbliższym przyjacielem. *Stosunki z nią od razu się doskonale ułożyły. Miałam wówczas lat dwanaście, zaś w kolejnych latach dystans uczennicy do nauczycielki zastąpiła wielka wzajemna przyjaźń. Panna Stefania uczyła doskonale i duży zasób wiadomości, który zdobyłam wtedy, był mi skarbem na całe życie [10, s.39].*

Literatura

- Cyt za: Epsztajn T., Edukacja domowa dzieci i młodzieży ziemiańskiej na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1864–1914, [w:] Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, red. J. Jundziłł, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1994.: Wydżga Z., Zapiski, s. 30–31, rkps, zb. prywatne.
- Dyszlewska M.H., Dzieje kresowej rodziny ziemiańskiej, Warszawa 1966.
- Epsztajn T., Edukacja domowa dzieci i młodzieży ziemiańskiej na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1864–1914, [w:] Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX, red. J. Jundziłł, Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1994.
- Epsztajn T., Pracownicy dóbr ziemskich w XIX i XX wieku – jedna grupa społeczna, czy wiele?, [w:] Ziemianstwo na Lubelszczyźnie V. Praca i życie codzienne w majątku ziemiańskim, red. H. Łaskiewicz, Lublin 2012.
- Epsztajn T., Ziemianie polscy na Wołyniu w XIX i XX wieku, „Niepodległość i Pamięć” 27/2008.
- Jakubiak K., Nawrot-Borowska M., Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2(19)2016.
- Kutylowska H., Wspomnienia z Podola 1898–1919, Warszawa 2003.
- Ligocki E., Dialog z przeszłością, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1970.

- Pruszyńska A., Między Bohem a Stuczą, Wrocław 2001.
- Sobańska M., Wspomnienia nikle, Grodzisk Mazowiecki 2002.
- Szwaagrzyk J. A., Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w, Wrocław 1973.
- Szymanowska Z., Opowieść o naszym domu, Warszawa 1980.
- Trempała E., Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nieszkolna, pozaszkolna), „Przegląd Pedagogiczny” 1(25)/2011.

APLIKACJA WYBRANYCH KONCEPCJI SOCJOLOGICZNYCH WYJAŚNIAJĄCYCH ZACHOWANIA DEWIACYJNE NA GRUNT ZJAWISKA PROSTYTUCJI cz. 2

Dr Gardian-Miałkowska Renata

Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1063-589X>

renata.gardian@gmail.com

adiunkt

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł jest kontynuacją problematyki poruszanej w pierwszej części opracowania pt. *Aplikacja wybranych koncepcji socjologicznych wyjaśniających zachowania dewiacyjne na gruncie zjawiska prostytucji cz. 1*. W tej części artykułu będę omawiać teorię kontroli społecznej Alberta Reissa i teorię samokontroli Michaela R. Gottfredsona i Trivisa Hirschiego. W owych teoriach poruszany brak lub niedostateczny rozwój atrybutu kontroli zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej może powodować zachowania dewiacyjne, a także w różnym stopniu wpływać na efektywność oddziaływania formalnej bądź nieformalnej kontroli zewnętrznej. Zatem w myśl tych teorii młody człowiek może w konsekwencji nie uznawać i nie przestrzegać podstawowych zasad życia społecznego, co może wskazywać na jej niedostosowanie społeczne w realizacji norm, wartości, postaw i ról społecznie pożądaných.

Teoria kontroli społecznej Alberta Reissa

Koncepcja Reissa opiera się na dwóch czynnikach kontroli: wewnętrznym i zewnętrznym. Pierwszy czynnik, czyli **kontrola wewnętrzna** (*personalcontrol*) to zdolność powstrzymania się od zaspokajania różnorodnych potrzeb przez ludzi, które są niezgodne z obowiązującymi normami i regułami w danym społeczeństwie. Z kolei w **kontroli zewnętrznej** (*socialcontrol*) główną rolę odgrywa grupa społeczna lub instytucje, które skutecznie egzekwują od jednostki zachowania zgodne z tymi normami i regułami [1, s.196]. Zdaniem Reissa spośród źródeł sprawowania kontroli podstawowe znaczenie ma grupa pierwotna, w jakiej żyje i funkcjonuje dziecko, zwłaszcza rodzina, sąsiedzi, kościół, instytucje i organizacje społeczne funkcjonujące w danej okolicy [1, s. 198]. Reiss przywiązywał największą wagę do funkcji kontrolnych rodziny. Rodzina bowiem stanowi nie tylko potężne źródło skutecznej kontroli zewnętrznej, ale także zasadniczy czynnik kształtowania się kontroli wewnętrznej. To właśnie w rodzinie odbywa się proces przekazywania konformistycznych norm postępowania i kształtują się w niej konformistyczne role społeczne. Dlatego też prostytucja może być skutkiem niepowodzenia grup pierwotnych w kształtowaniu ról społecznych i sprawowaniu kontroli społecznej w taki sposób, by młody człowiek akceptował te role lub się im podporządkował zgodnie z oczekiwaniami [1, s.198].

Występowanie dysfunkcyjności w rodzinach nieletnich dziewcząt świadczących usługi seksualne podkreślała w swoich badaniach Małgorzata Kowalczyk-Jamnicka [2, s. 55-56]. Zwróciła ona szczególną uwagę na niewydolność wychowawczą w rodzinach respondentek w zakresie niewłaściwie realizowanych funkcji tj.: prokreacyjnej, opiekuńczo-wychowawczej, ekonomicznej, socjalizacyjnej, psychohigienicznej, a także kontrolnej. Niewłaściwie realizowanie funkcji w rodzinie również odnotowała w swoich badaniach Gardian-Miałkowska [3, s. 133-176]. Zwróciła ona uwagę na nieprawidłowo realizowaną funkcję kontroli, która korelowała z dwoma stylami wychowania tj. liberalnym i rygorystycznym [3, s.230]. W rodzinach preferujących liberalny system wychowania dostrzeżono brak lub niewłaściwą kontrolę. Rodzice tych mężczyzn często nie interesowali się

z kim i jak spędzają czas wolny, co również ułatwiało im ukrywanie prawdy o dodatkowym lub faktycznym źródle dochodów. Z kolei w rodzinach w których sprawowano rygorystyczny typ kontroli dominowała przemoc fizyczna, ekonomiczna i psychiczna korelująca z alkoholizmem rodziców szczególnie w rodzinach gejów. Nasilenie przemocy pojawiło się w sytuacji „coming outu” tych mężczyzn, którzy byli surowo karani za ich homoseksualną orientację. Niektórzy z nich zostali wyrzuceni z domów. Pozostawieni sami sobie bez rodziny i środków do życia musieli przetrwać. Sposobem przerwania stało się świadczenie usług seksualnych.

Na podstawie teorii Reissa zaangażowanie w prostytucję jest rezultatem takiego osłabienia kontroli wewnętrznej i zewnętrznej, które powoduje, że te źródła kontroli nie mogą wskazać odpowiednich zachowań, które nie łamałyby norm obowiązujących w społeczeństwie. Rodzina w systemie kontroli społecznej pełni jednocześnie dwie role: po pierwsze jest podstawowym źródłem bezpośredniej kontroli zewnętrznej, zaś po drugie głównym kanałem przekazu konformistycznych norm i wartości, które jeżeli zostaną zinternalizowane, stanowią podstawę kontroli wewnętrznej. Biorąc pod uwagę założenia Reissa, wydaje się, że największą rolę w tym odgrywa kontrola wewnętrzna, bowiem może ona przeciwdziałać wejściu jednostki w sex-branżę [4, s.226]. Zdaniem Reissa kontrola wewnętrzna działa skutecznie, jeśli młodzi ludzie mają ukształtowane prawidłowo role społeczne (czyli nie prostytucyjne) oraz jeśli sprawują elastyczną i adekwatną, racjonalną kontrolę nad swymi zachowaniami, które umożliwiają świadome funkcjonowanie zgodnie z konformistycznymi oczekiwaniami grupowymi. Prawdopodobieństwo uprawiania prostytucji zwiększa się w następujących typach sytuacji, gdy:

1. zespół mechanizmów kontrolnych dotychczas sprawnie funkcjonujący ulega osłabieniu (dzieje się tak np.: gdy rodzina ulega dysfunkcjonalności i dezintegracji, a w związku z tym nie może pełnić swych funkcji kontrolnych)¹[5, s. 228]. Do sprzyjających czynników dewiacyjnych należą separacja, rozwód, odejście z domu jednego z rodziców lub rozbitcie rodziny przez śmierć, [6,s.318]. Dezorganizowanie rodziny może również nastąpić przez występujący w niej alkoholizm, bezrobocie, niewłaściwe zachowania o charakterze seksualnym, chłód emocjonalny, napięcia i nerwowa atmosfera, bezradność życiową rodziców a także wzajemną niechęć[3, s. 143][7][8, s. 186-191];

2. brak jasnych i wyraźnych reguł i norm zachowania w grupie odniesienia, do których dziecko dostosowuje swoje działania lub gdy normy grupy odniesienia są ze sobą sprzeczne²[4, s. 228]. Skutkuje to brakiem identyfikacji z rodzicami, a także osłabieniem autorytetu rodziców[5, s.317];

3. jednostka nie przyswoiła sobie prawidłowych norm postępowania[4, s. 228]. Może być to wynikiem niewłaściwe sprawowanej kontroli przez rodziców lub słaby związek emocjonalny z rodzicami, co może skutkować brakiem identyfikacji z rodzicami, a także osłabieniem autorytetu rodziców[4, s.317]; Jednostka również nie internalizuje tych norm wychowując się poza rodziną (tzw. wychowanie instytucjonalne. Za wiodącą przyczyną w tym przypadku podkreśla się słabszy autorytet wychowawców niż rodziców, poczucia bycia manipulowanym i depersonalizacji wpajanych norm i wartości[5, s.317].

Reiss zakładał, że rodzina oddziałuje na kształtowanie się kontroli wewnętrznej, jednocześnie będąc istotnym źródłem kontroli zewnętrznej oraz stanowi podstawowe ogniwo w tym systemie kontroli. Kiedy dziecko identyfikuje się z rodzicami lub opiekunami, ich konformistyczne normy zostają zinternalizowane, stając się „częścią osobowości”, a to stanowi ważne źródło kontroli wewnętrznej [4, s. 228]. Dziecko identyfikujące się emocjonalnie z rodzicami (nie będącymi dewiantami) przestrzega norm, aby utrzymać z nimi pozytywne związki emocjonalne i nie sprawić im przykrości [8]. Dlatego też rozwój kontroli osobowej i kontroli społecznej możliwe jest dzięki identyfikacji dziecka z rodzicami reprezentującymi społeczne normy i wartości. Niewątpliwie sprzyja temu odpowiednio wysoki autorytet rodziców. Ponadto Reiss[1, s.196] uważał, że dewiacja jest czymś więcej niż niedostateczne zinternalizowanie norm społecznych i za czynnik sprzyjający zachowaniom dewiacyjnym uznał niewłaściwe postawy moralne rodziców.

---

1 W przypadku teorii kontroli społecznej Hirschiego następuje rozluźnienie lub uszkodzenie więzi uczuciowej z rodzicami

2 W tym przypadku możemy odnieść to rozdzwisku między regułami i normami, które mogą być ze sobą w konflikcie, co w terminologii Mertonowskiej określić można pojawieniem się anomii.

Reiss [1, s.198] zwracał również uwagę na rodziny o niskim statusie ekonomicznym w których może dojść do poważnego zachwiania autorytetu rodziców. Potwierdzają to badania Jacka Kurzępy [7, s.186-191], który zauważył, że słaba kondycja ekonomiczno-socjalna rodziny wpływa na rozluźnienie więzi rodzinnych. Co poważnie osłabia jej stabilność moralną i przyswojenie norm i wartości.

Jak wynika z badań Antoniszyna i Marka [6] spora grupa kobiet sprzedających usługi seksualne pochodziła z rozbitych rodzin, w których jedno lub oboje rodziców nadużywali alkoholu, nie interesowali się swoimi dziećmi, całkowicie ignorując ich potrzeby biologiczne i emocjonalne, a także stosując wobec nich surowe kary.

W takich rodzinach dzieci wychowują się w atmosferze nieustannego napięcia, niepewności i w poczuciu ciągłego zagrożenia fizycznego i/lub emocjonalnego. Biorąc pod uwagę, że dzieci te są zależne od swoich rodziców, nie mogą uciec (w niektórych przypadkach trwa to do czasu adolescencji) rozwijając swój sposób przetrwania w ich rodzinach [9, s. 172]. Odrzucają system wartości rodziców, a wypracowane sposoby przetrwania mogą kontynuować w dorosłości m.in. podejmując się sprzedaży własnego ciała.

Zgodnie z klasyczną wersją teorii kontroli społecznej niedostateczna internalizacja norm i wartości jest jedną z przyczyn zachowań dewiacyjnych. Zatem internalizacja pożądanych norm i wartości społecznych dokonuje się przede wszystkim dzięki silnym związkom uczuciowym między rodzicami i dziećmi. Składają się one na kontrolę wewnętrzną (osobową, zinternalizowaną). Czynnikiem utrudniającym internalizację tych norm są słabe lub zerwane więzi emocjonalne z rodzicami, a co za tym następuje brak lub słaba identyfikacja dziecka z rodzicami.

Teoria samokontroli Michaela R. Gottfredsona i Trvisa Hirschiego

Teoria samokontroli bezpośrednio odwołuje się do założeń teorii kontroli społecznej Trvisa Hirschiego (opisanej w pierwszej części artykułu), która opiera się na założeniu, że zjawisko prostytucji i inne zachowania dewiacyjne występują częściej w tych społecznościach, w których występują słabe lub nawet zerwane przez jednostkę więzi z grupą pierwotną i jego społecznością. Gottfredson i Hirschi [10] twierdzą, że samokontrola jest zjawiskiem stałym, wyuczonym dość wcześnie w toku rozwoju jednostki, przypadającym zazwyczaj ok. ósmego roku życia. Autorzy owej teorii uważają, że taka kontrola raz nauczona jest wysoce odporna na zmiany. Zatem można wysunąć wniosek, że gdy zostanie nabyta, zapobiega to podejmowaniu wszelkiej aktywności dewiacyjnej (prostytucyjnej), która mogłaby pojawić się w trakcie dalszego życia.

Zgodnie z teorią hedonistyczną, która ujmuje zachowanie jako działanie motywowane dążeniem do osiągnięcia stanu przyjemności bądź też uniknięcia przykrości, można na postawie teorii tych autorów uznać prostytucję jako akt przemocy lub oszustwa dokonany z pobudek indywidualnych. Zakłada ona bowiem, że:

- 1) Świadczenie usług seksualnych jest ukierunkowane na zaspokojone indywidualnych potrzeb lub pragnień;
- 2) Podjęcie decyzji o prostytuowaniu się nie wymaga szczególnego treningu lub uczenia się, lecz pozostaje w sferze zdolności dowolnej jednostki;
- 3) Ludzie w sposób naturalny skłonni są do ulegania i podporządkowania swoich potrzeb i pragnień interesom grupowym;
- 4) Ludzie zachowują się w sposób racjonalny zarówno, gdy świadczą usługi seksualne, jak i gdy ich nie świadczą. Decyzja większości osób o prostytuowaniu się polega na podjęciu próby osiągnięcia umiarkowanej silnej, ale natychmiastowej potrzeby lub przyjemności poprzez spontaniczne, ryzykowane, nierzadko podjęte działania podnoszą emocjonującą adrenalinę [11, s.770-771][12, s. 119-120].

W ramach tej teorii prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań prostytucyjnych istnieje w nierozdzielalnym związku z niskim poziomem samokontroli określonej jednostki. Autorzy wskazują, że wpływ innych czynników (np.: wiek, niski poziom inteligencji) traktowany jest jako drugorzędny. Twierdzą oni, że osoby charakteryzujące się niską samokontrolą są zazwyczaj impulsywne, skłonne do podejmowania ryzyka, mało wrażliwe, spragnione przygód, nastawione na doraźne cele. Poza tym osobom charakteryzującym się powyższymi cechami przypisuje się również trudności ze znalezieniem i utrzymaniem pracy, wywiązywaniem się z długotrwałych zobowiązań finansowych, nawiązywaniem i podtrzymywaniem przyjaźni lub związków uczuciowych, jak

również wywiązywaniem się z zobowiązań rodzicielskich. Główną przyczyną niskiego poziomu samokontroli w omawianej teorii jest nieprawidłowa socjalizacja i wychowanie jednostki. Dlatego też autorzy uważają, że rodzice lub opiekunowie, powinni w odpowiedni sposób przestrzegać następujących zasad:

- a) adekwatnie monitorować zachowanie dziecka;
- b) rozpoznawać dewiacyjne symptomy i zachowania, gdy tylko się one pojawiają;
- c) właściwie i konsekwentnie karać nieodpowiednie jego zachowanie.

„Dziecko, wychowane w taki sposób, staje się zdolne do odczuwania gratyfikacji, bardziej wrażliwe na potrzeby innych, bardziej niezależne, skłonne do powściągnięcia chęci zaspokojenia osobistych potrzeb” [11, s.772].

Jednakże należy zwrócić uwagę, że demoralizacja może nastąpić, mimo prawidłowej socjalizacji pierwotnej w sytuacji, gdy dostaje się pod wpływ nowych uwarunkowań środowiskowych (tj. inna obyczajowość, wartości i kultura) niż te, w jakich było wychowywane (migracja ze wsi do miasta, emigracja z jednego kraju do drugiego).

Proces demoralizacji wiąże się zwykle z wyparciem wartości tradycyjnych, jakie młody człowiek nabył w rodzinie na rzecz nowych wartości. W rezultacie dochodzi do przewartościowania zasad, norm i wartości, które przeszkadzają mu w pełni się dostosować [13, s. 93]. Takiemu procesowi sprzyja rozluźniona kontrola społeczna, w efekcie której młoda osoba staje się bardziej podatna na wpływ innej zbiorowości środowiskowej [14, s.141].

Zgodnie z koncepcją teorii samokontroli decyzja osób o świadczeniu usług seksualnych pozostaje w sferze zdolności racjonalnego wyboru, która może wynikać z uzyskania natychmiastowego zaspokojenia potrzeby seksualnej (m.in. rozładowania napięcia emocjonalnego) i czerpania przyjemności seksualnej. W związku z tym mogą podejmować wachlarz zachowań ryzykownych do których możemy zaliczyć: brak zabezpieczenia, wielość i przypadkowość partnerów seksualnych, prostytutka nietletnich (np.: zjawisko galerianek i galerianów) czy też inne formy prostytucji, takie jak: sponsoring, sugardating, escorting, etc. Zachowania te mogą być wynikiem ich wykołajenia seksualnego. Jak pisał Czesław Czapów [14, s.141-142], wykołajenie jednostki może wiązać się z autonomizowaniem aktywności antyspołecznej. W związku z tym wykołajenie seksualne może stanowić samoistne źródło przyjemności i zadowolenia. Potwierdzają to między innymi badania Jacobo Schifter'a [15 s. 23], który uważa, że chłopcy pochodzący z tzw. bardzo dobrych domów mogą świadczyć usługi seksualne jedynie dla przyjemności lub zaspokajając określone potrzeby popędowe albo też w ten sposób unikać proszenia rodziców o pieniądze. Z kolei Kurzepa [16, s. 61] wskazuje, że ok. 29% badanej młodzieży angażowała się w prostytucję w celu czerpania przyjemności ze współżycia seksualnego. Natomiast Gardian-Miałkowska [3, s.132-188] ustaliła, że jednym z powodów wejścia na drogę prostytucji przez mężczyzn było zarówno czerpanie korzyści finansowych jak i przyjemności seksualnej. Niektórzy z nich wskazywali również, że czerpanie przez nich przyjemności seksualnej ma nawet większe znaczenie niż uzyskiwane wynagrodzenie z seksbiznesu. W zdecydowanej większości mężczyzn postrzegali seks jako dobrą formę rozrywki i przyjemności. Prostytucję traktowano również jako sposób na rozładowanie napięcia seksualnego lub seksoholizmu.

Zakończenie

Teorie kontroli społecznej i samokontroli bazują na założeniu, że jednostka dysponuje skłonnością do działania nonkonformistycznego wobec akceptowanych norm społecznych. Do tego typu działania zgodnie z wskazanymi teoriami dochodzi wtedy, gdy system kontroli nie jest sprawny [4, s. 203–206]. Wybrane przeze mnie koncepcje socjologiczne jednoznacznie doszukują się źródła dewiacyjnego zachowania jednostki (w tym również zachowań prostytucyjnych) w jego środowisku rodzinnym. Nic dziwnego, skoro rodzina wpływa na optymalizowanie socjalizacji i wychowania dziecka, jeśli jest prawidłowa. Wszelkie zaburzenia jej funkcji mogą doprowadzić do destrukcji socjalizacyjnej i chaosu wychowawczego. Dysfunkcje życia rodzinnego mają z reguły negatywny wpływ na postępowanie dorastającego młodego człowieka, który z czasem zaczyna lekceważyć zasady współżycia międzyludzkiego, wzorów postępowania, normi wartości uznawanych w społeczeństwie. Niekorzystny wpływ na młodego człowieka - jak przedstawiłam to wcześniej - wywiera nadmierna surowość, czyli znaczny rygorizm, ale także wychowanie zbyt liberalne. Od wzajemnych postaw wszystkich członków rodziny wobec siebie uzależniona jest również od panującej w rodzinie

atmosferze. Stanowi ona jeden z istotnych czynników wpływających na przebieg procesu socjalizacji oraz na kształtowanie się społecznych postaw młodego człowieka. Postawy dorosłej jednostki są zdeterminowane przebiegiem socjalizacji w pierwszym okresie życia. Osoby najbliższe już w pierwszych latach życia dziecka mają wpływ na jego przeżycia emocjonalne, które w rezultacie mogą decydować o jego późniejszym stosunku do systemu wartości, środowiska, ludzi i świata. To rodzina kształtuje zasadnicze postawy społeczne, które później ulegają zmianie. Każde doświadczenie człowieka jest przeżyciem modelowym dla wszystkich następných i jeżeli zostanie ono utrwalone, to jest trudne do wyeliminowania. Niekorzystna atmosfera wychowawcza w rodzinie, osłabione więzi rodzinne, brak zaspokojenia potrzeb psychospołecznych powodują izolację dziecka, które funkcjonuje na pograniczu patologii społecznej i jest bardziej podatne na zachowania agresywne, antyspołeczne, dewiacyjne i przestępcze [17]. Zgodnie z tym poglądem, źródłem niedostosowania społecznego należałoby szukać w niekorzystnych wpływach środowiska rodzinnego w okresie dzieciństwa oraz powstałych wówczas urazach i kompleksach. Pogląd ten, reprezentowany głównie przez przedstawicieli psychoanalizy, nie znalazł aprobaty większości współczesnych psychologów zajmujących się problematyką rozwoju społecznego. Moim zdaniem nie można lekceważyć tego poglądu, bowiem doświadczenia wczesnego dzieciństwa leżą u podłoża podstawowego poczucia bezpieczeństwa i oczekiwań w stosunku do świata. Jedyną możliwością zaspokojenia potrzeb małego człowieka jest obecność przy nim osoby dostępnej i wrażliwej emocjonalnie, która rozumie sposób, w jaki sygnalizuje on głód, zimno, niewygodę, lęk, a więc potrafi zaspokoić jego potrzeby. Bezpieczny i trwały związek dziecka z rodzicami stanowi matrycę późniejszych związków z ludźmi i warunkuje rozwój społecznych relacji [17] [18].

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Reiss A. J. (1951). *Delinquency as the Failure – of personal and Social Controls*. W: *American Sociological Review* Nr 16, s. 196-207.
- [2] Kowalczyk – Jamnicka M. (1998). *Środowiskowe uwarunkowania prostytucji nieletnich dziewcząt (rodzina, szkoła, rówieśnicy)*. Wydawnictwo Uczelniane WSP: Bydgoszcz.
- [3] Gardian-Miałkowska R. (2016). *Fenomen prostytucji męskiej*. Warszawa: Difin.
- [4] Siemaszko A. (1993). *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.
- [5] Rydzewski P. (1989). *Teoria kontroli społecznej jako jedyna z teorii dewiacji*” W: *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, Rok LI – zeszyt 4.
- [6] Antoniszyn M., Marek A. (1985). *Prostytucja w świetle badań kryminologicznych*. Wydawnictwo Prawnicze: Warszawa.
- [7] Kurzepa J. (2001) *Młodzież pogranicza – „swinki” czyli o prostytucji nieletnich*. Wydawnictwo IMPULS: Kraków.
- [8] Nye F.I. (1957). *Child Adjustment in Broken and in Unhappy Unbroken Homes* W: *Marriage and Family Living*, Wydanie 19, Nr 4, s. 356-361 doi: 10.2307/347803
- [9] Heller L., LaPierre A. (2018). *Leczenie traumy rozwojowej. Wpływ wczesnej traumy na samoregulację, obraz samego siebie i zdolność tworzenia związków*, Wydawnictwo Instytutu Terapii Psychosomatycznych: Wrocław.
- [10] Gottfredson M.R., Hirschi T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford University Press: Stanford.
- [11] Holyst B. (1999). *Kryminologia*. PWN: Warszawa.
- [12] Gardian R. (2007). *Zjawisko sponsoringu jako forma prostytucji kobiecej*. Wydawnictwo Impuls: Kraków.
- [13] Pytka L. (2001). *Pedagogika resocjalizacyjna*. APS: Warszawa.
- [14] Czapów Cz. (1978). *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe: Warszawa.
- [15] Schifter J. (1998). *Lila's house: Male Prostitution in Latin America*. Harrington Park Press AnInprint of The Haworth Press, Inc: New York, London.
- [16] Kurzepa J., Lisowska A., Pierzchańska A. (2009) *Prostytucja nieletnich w perspektywie Dolnośląskiej młodzieży*. W: Pierzchańska A., Kłag P., (red.). *Jak rozmawiać z młodzieżą o prostytucji nieletnich? Scenariusze zajęć*. Wydawnictwo Dolnośląskiego Ośrodka Polityki Społecznej we Wrocławiu: Wrocław.
- [17] Gardian-Miałkowska R. (2017). *Znaczenie rodziny i właściwe zaspokojenie potrzeb dziecka oraz jej wpływ na funkcjonowanie w dorosłym życiu*. W: <https://fundacjaedusa.pl/znaczenie-rodziny-wlasciwe-zaspokojenie-potrzeb-dziecka-oraz-wplyw-funkcjonowanie-doroslym-zyciu/>. [dostęp dn.8.02.2020].
- [18] Bowlby J. (2020). *Przywiązanie*. Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa.

WPLYW PRZEMOCY I AGRESJI NA ROZWÓJ MŁODZIEŻY

Mgr Drozd Iryna

*Uniwersytet Rzeszowski (doktorantka IV roku Socjologii
w Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego)
irena.drozd@interia.pl*

Ubiegłe stulecie było okresem burzliwych przemian w różnych aspektach życia społecznego, politycznego, ekonomicznego. Postępy cywilizacyjne sprzyjały polepszeniu życia ludzkiego, np. rozwój medycyny – przedłużenie długości życia człowieka, podwyższenie komfortu życia, nowoczesne technologie takie jak: telewizory, komputery, Internet, telefony komórkowe są niezbędnymi dodatkami życia współczesnego człowieka, bez których normalne funkcjonowanie ludzi już nie jest możliwe. Wydawało by się, że powinno być coraz lepiej, że miłość, dobroć, miłosierdzie, wrażliwość na ludzkie nieszczęście powinniśmy spotykać na każdym kroku, ale tak, niestety, nie jest. W dobie przemian częściej zaczynamy spotykać agresję, złość, nienawiść, przemoc, okrucieństwo, bezczelność, zazdrość itp.

Sposób postrzegania zjawisk agresji i przemocy, jak twierdzą naukowcy, jest spleciony nierozzerwalnie z procesem demokratyzacji życia, którego fundamentalnym przejawem jest prawo do nietykalności osobistej [17, s.10].

Ogólne przyjęte pojęcie przemocy „opiera się na założeniu, że jest to każdy akt godzący w osobistą wolność jednostki, zmuszanie jednostki do zachowań niezgodnych z jej własną wolą” [17, s. 10]. Psycholodzy definiują agresję „jako każde zamierzone działanie – w formie otwartej czy symbolicznej – mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty, bólu fizycznego lub cierpienia moralnego” [5, s. 8].

W literaturze psychologicznej i pedagogicznej podejmowane są próby oddzielenia aktu przemocy od aktu agresji, opierając się na założeniu, że celem agresji jest zaszkodzenie ofierze, podczas gdy celem przemocy jest wywarcie pewnego rodzaju wpływu. W przemocy cierpienie, zaszkodzenie może być rozumiane jako sposób osiągnięcia innego celu, na przykład wymuszanie zachowań pożądanых. Przemoc nie musi być destruktywna, gdyż może być kierowana wzniosłymi pobudkami. Z kolei w agresji zaszkodzenie i cierpienie są jednym z głównych celów. Te kryteria podziału nie są uzasadnione naukowo [17, s. 11].

Przez przemoc możemy rozumieć „zachowanie agresywne i jednocześnie destruktywne w stosunku do innej osoby lub grupy osób. Pierwotnie za przemoc uważano nadużycie siły. Obecnie przyjmuje się, iż przemoc to takie zachowanie jednostki lub grupy, w wyniku którego inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w zakresie funkcji psychicznych” [6, s.20]. Przemoc może mieć charakter instrumentalny (środek do realizacji określonych celów) lub bezinteresowny (szukanie zadowolenia w znęcaniu się nad innymi) oraz indywidualny lub zbiorowy. Obelga, użycie siły fizycznej, samowolne zajęcie cudzego mienia to nowe środki współzawodnictwa i indywidualnego dochodzenia swoich praw. Akty wandalizmu coraz częściej zaczynają się stawać środkami społecznego reagowania [14, s. 20].

„Zazwyczaj przemoc ma silne podłoże emocjonalne, ale nie zawsze. Zdarza się, że zarówno obiekt ataku, jak i zastosowane formy zostają uprzednio wnikliwie przemyślane, ta właśnie forma przemocy budzi szczególny niepokój. Oto kilka właściwości przemocy wyróżnionych przez naukowców:

- przemoc jest zawsze intencjonalna,
- przemocą jest naruszanie jakichś praw i dóbr osobistych jednostki,
- przemocą jest także naruszanie praw i dóbr jednostki, które uniemożliwia jej samoobronę,
- przemoc powoduje zawsze jakieś szkody,
- przemoc lubi się powtarzać – często pierwszy akt przemocy jest dziełem przypadku – poczucie bezkarności, bezwolne przyżycie agresji toruje drogę przemocy,
- przemoc jest często rozpaczliwym zagłuszaniem poczucia niemocy,
- za przemoc odpowiedzialny jest sprawca, bez względu na to, co zrobiła ofiara,

- grożenie przemocą jest w istocie aktem przemocy,
- nie każda forma przemocy jest ścigana przez prawo” [16, s. 31].

Pojęcie agresji również można definiować na różne sposoby. Jak twierdzą naukowcy agresja może być instrumentalna, przemieszczona czy pośrednia. Na szczególną uwagę również zasługują źródła agresji i przemocy, czynniki wywołujące agresję oraz analizę zachowań agresywnych u młodzieży.

Naukowcy wyróżniają kilka podstawowych źródeł agresji:

I. Kryterium biologiczne: biochemia mózgu często decyduje o agresji człowieka.

Napotkano na pewien „ślad” agresji; jest nią przekaźnik nerwowy - serotonina. Od niej zależy utrzymanie dobrego nastroju i wysokiej samooceny. Natomiast ludzie o niskim poziomie serotoniny łatwiej wpadają w stany depresyjne, są skłonni do złości i agresji.

II. Agresji się uczymy. Nabywanie wzorców zachowania agresywnego w dużej mierze odbywa się przez naśladownictwo – głównie zachowań agresywnych rodziców [18, s. 121]. Wpływ grupy rówieśniczej na zachowanie agresywne dzieci okazuje się tym mniejszy, im bardziej prawidłowo funkcjonuje ich dom i szkoła. Jest tak również w oddziaływaniu wzorców brutalnych występujących w filmach i telewizji.

III. Ukryte strony natury ludzkiej. Podstawowe cechy natury ludzkiej są ewolucyjnie wyselekcjonowane i podlegają dziedziczeniu.

IV. Agresja i przemoc są zaraźliwe. Wzory zachowania agresywnego rozprzestrzeniają się w społeczeństwie, prowadzi to najczęściej od złośliwości do okrutnego zabójstwa. Punkt krytyczny, jego przekroczenia jest groźny, i właśnie w Polsce zbliżamy się do niego [11, s. 122].

„Sytuacją wpływającą na wyzwolenie zachowań agresywnych jest także odrzucenie. Jest to bowiem związane z koniecznością stłumienia najbardziej podstawowych potrzeb bezpieczeństwa, miłości i akceptacji. Odrzucenie, czy to przez rodziców, czy też inne znaczące osoby, wywołuje frustrację, a to z kolei może być jedną z przyczyn agresji. Im bardziej wrażliwe dziecko, tym w starszym wieku reakcja na odrzucenie może być bardziej brutalna” [11, s. 123].

Według innych badaczy agresja jest pojmowana jako: „siła, częstotliwość występowania, rodzaj manifestowanych zachowań zależą one, tak jak osobowość człowieka, od zadatków wrodzonych, aktywności własnej, wpływów środowiska i od wychowania. W każdym przypadku agresji można by teoretycznie wyróżnić kilka czynników:

1. Czynniki wrodzone – u wszystkich ludzi mniej lub więcej jednakowe. Większe różnice w tym zakresie determinują agresję patologiczną.
2. Czynniki aktywnościowe – stwarzający różne możliwości w zakresie zdobywania przez dziecko doświadczeń. Bardziej aktywne dziecko wcześniej i częściej narażone jest na przypadkowe konflikty i związane z nim frustracje.
3. Czynniki frustracyjny – zależny w dużym stopniu od środowiska i postaw rodzicielskich.
4. Czynniki naśladowczy – zależny głównie od środowiska.
5. Czynniki instrumentalny – bardzo zależny od pozostałych czynników, jest też w największym stopniu podatny na wpływy wychowawcze” [7, s. 293].

Przyczynami wywołującymi agresję mogą być czynniki:

- osobowościowe (predispozycje wrodzone, uszkodzenie centralnego układu nerwowego, zaburzenia somatyczne),
- tkwiące w środowisku rodzinnym (kryzys rodziny, błędy wychowawcze rodziców, rodziny patologiczne),
- tkwiące w środowisku szkolnym (organizacyjne, psychologiczno – społeczne, pedagogiczne),
- inne (środki masowego przekazu, grupy rówieśnicze, wiek, płeć) [3, s. 231].

Psycholodzy dokonali analizy psychologicznej zachowań agresywnych, związanych z intencją pobicia, uszkodzenia ciała, zabójstw:

- pragnienia doznania przyjemności związanej ze stanem i ekscytacją jako stanami, ekstremalnymi, porównywanymi ze stanem uniesienia związanego z wyrwaniem się ze szponów szarej codzienności i zwykłości. Towarzyszy temu cały zespół przeżyć charakterystyczny dla hazardzistów typu „rosyjska ruletka”, której normalny człowiek zaakceptować nie jest w stanie. Pragnienie ekscytacji, przeżycia swego „święta” i niezwykłości jest tym większe, im częściej

tego rodzaju uczucia towarzyszyły aktywności przestępczej nieletniego, lub im wcześniej doznał takich stanów;

- przywłaszczenie, które w świadomości napastnika, sprawcy przestępstwa może nastąpić w sytuacji całkowitego unieszkodliwienia ofiary, tj. jej zabójstwo dla zatarcia śladów, uniemóżliwienia ewentualnego rozpoznania itp.;
- zemsta i nienawiść zgeneralizowana na wszystkich ludzi lub na pewne urojone krzywdy, których doświadczył sprawca;
- pragnienie władzy i dominowania nad słabszym, przerażonym i upokorzonym człowiekiem, wynikające z sadystycznych potrzeb pojawiających się u wielu ludzi wskutek stosowania przez rodziców wadliwych technik socjalizacyjnych[19, s. 69].

Analizując literaturę przedmiotu można wymienić źródła przemocy młodocianych i jakie są jej uwarunkowania:

1. Przemoc młodocianych jest określona warunkami społecznymi, jakie kształtowały danych ludzi. Młodzi ludzie stają się agresywni, jeżeli wzrastali w warunkach niesprzyjających ich rozwojowi społecznemu. Ci, którzy w dzieciństwie nie byli akceptowani przez rodziców i traktowani jako istoty niechciane, którzy m. in. dlatego byli bici i poniżani, gdy dorastają, są skłonni szukać odwetu na innych. Przemoc doświadczana w rodzinie staje się poniekąd pierwszą inspiracją do przemocy przejawianej w późniejszym życiu.

2. Skłonność do przemocy dzieci i młodzieży bierze swój początek w domu rodzinnym. Ale nasilenie tej skłonności wzrasta w miarę dorastania pod wpływem rozmaitych frustracji, spowodowanych niepowodzeniami życiowymi i wnijkającymi z tego powodu obciążeniami psychicznymi. Osobnicy, którzy chcą osiągać rozmaite sukcesy w życiu, a równocześnie stwierdzają swoje mankamenty i nieudolność, spowodowane m. in. wadliwym wychowaniem, odwołują się do przemocy wobec innych osób, aby w ten sposób zademonstrować swoją wartość i skompensować sobie niepowodzenia. Młodzież odwołuje się do przemocy zarówno wtedy, gdy atakuje słabszego, działając według zasady: „mnie bije silniejszy, więc ja biję słabszego”, jak i wówczas, gdy atakuje tego, któremu powiodło się i wiedzie się jemu lepiej niż sfrustrowanemu osobnikowi.

3. Szczególnym przykładem stosowania przemocy wobec innych przez młodocianych są działania podejmowane dla tzw. „zabicia czasu wolnego”, czyli z nudów. Młody człowiek za pośrednictwem reklam spotyka się z jakże bogatymi ofertami atrakcyjnego spędzania czasu wolnego, doświadczając równocześnie braku pieniędzy i możliwości ich zarobienia, co wywołuje frustrację i skłonności do zachowań agresywnych wobec nawet przypadkowych ludzi i przedmiotów, czyli do zachowań utożsamianych z wandalizmem. Pewien wpływ wywierają na takie postawy i zachowania emitowane programy telewizyjne propagujące kult pieniądza, cwaniactwa i siły[12, s.34].

4. Przemoc może być również stymulowana strukturalnymi uwarunkowaniami, np. istniejącymi nierównościami społecznymi wynikającymi z różnic płci, wieku, pochodzenia społecznego, przynależności etnicznej itp., z którymi wiążą się rozmaite dyskryminacje. Ludzie, którzy są coraz bardziej świadomi tego, że ich ciężkie życie jest następstwem nierówności społecznych i wynikających stąd upośledzeń w dostępie do różnych dóbr materialnych i pozamaterialnych, są skłonni do odwoływania się do radykalnych koncepcji społeczno – politycznych, w których przemoc postuluje się jako środek skuteczny dla przezwyciężenia danych nierówności i ich skutków.

5. Przemoc bywa niekiedy inspirowana również działalnością o charakterze ideologicznym lub politycznym, podejmowaną przez rozmaite ugrupowania o orientacjach fundamentalistycznych lub radykalnych pod względem społeczno – politycznym.

6. Przemoc stosowana przez państwo, a ściślej biorąc przez jego różne instytucje i funkcjonariuszy. Nie chodzi tu o przemoc w granicach prawa, ale o tą, która jest stosowana poza tymi granicami, kiedy prawo bywa nadużywane.

7. W społeczeństwie urynkowanym, w którym ludzie konkurują ze sobą m. in. na rynku pracy, nie wszyscy są w stanie podolać wymogom rywalizacji i osiągnąć względnie korzystną pozycję społeczną. Wielu ludzi doświadczonych przez życie w rodzinie, w szkole i następnie w życiu dorosłym nie osiąga nawet minimalnej satysfakcji i jest skłonnych do agresji, skierowanej nie

zawsze na rzeczywistych sprawców, lecz na przypadkowe „kozły ofiarne”, którymi mogą stać się dowolne osoby, np. słabsze, rasowo lub etnicznie obce itp.[12, s. 35].

Przemoc młodocianych i dzieci jest szczególnym przypadkiem ogólniejszego zjawiska, jakim jest przemoc przenikająca wszystkie struktury życia społecznego. Przemoc ta jest też skutkiem wielopostaciowej przemocy, z jaką spotykają się dzieci, a następnie młodzież od zarania swojego życia oraz kultu przemocy, któremu towarzyszą zawsze nietolerancja i brak poszanowania dla ludzi inaczej myślących, hołdujących innym wartościom i zwyczajom[21, s. 33-35].

Pisząc o przemocy nie sposób zapomnieć o alienacji jako przyczynie zachowań agresywnych. Do poważnych źródeł zarówno zbiorowego jak i indywidualnego poczucia alienacji, prowadzące często do destruktywnych zachowań zaliczyć należy: 1. Wzrost bezrobocia - poważne źródło zagrożenia zbiorowego. Brak pracy, bardzo niskie zarobki, lęk przed utratą pracy często są przyczyną poczucia alienacji, prowadzących do alkoholizmu, samobójstw, przemocy w rodzinie itp[2, s. 12].

1. Brak mieszkań, bezdomność lub bardzo złe warunki mieszkaniowe to również poważne źródło poczucia alienacji, prowadzące do samobójstwa czy przestępczości.

2. Stosowanie przemocy w życiu społecznym. Obserwowane są zjawiska wandalizmu: niszczenie środków transportu publicznego, podkładanie materiałów wybuchowych, dewastowanie mieszkań po kradzieży itp.

3. Stosowanie przemocy w życiu ekonomicznym. Nasilenie przemocy w sferze zjawisk ekonomicznych jest bardzo różnorodne.

4. Dostrzeganie przemocy w najbliższym otoczeniu oraz osobiste doświadczanie przemocy.

5. Ciągłe pojawiające się w środkach masowego przekazu wiadomości o przemocy stają się podstawowym źródłem informacji o jej rozmiarach, nasileniu i zasięgu. Intensywność jej postrzegania przez społeczeństwo zmienia się w zależności od częstotliwości i treści przekazów emitowanych przez prasę, radio i telewizję.

6. Spostrzeganie rozchwiania ładu społecznego. Normy społeczne: prawne, obyczajowe, zwyczajowe i moralne przestają pełnić swoje funkcje regulacyjne i niejednokrotnie pozostają w ostrej sprzeczności ze sobą.

7. Budzą niepokój przypadki naruszania nietykalności cielesnej, czyny agresywne przeciwko osobom starszym, dzieciom, napady z bronią w rękę, bójki uliczne, gwałty.

8. Młodzież, nie otrzymując wsparcia społecznego ani w rodzinie, ani w szkole, pozostawiana sama sobie staje się coraz bardziej niebezpieczna, często zostają jej bandy młodzieżowe, które występują agresywnie przeciwko dorosłym

9. Młodzież, nie otrzymując wsparcia społecznego ani w rodzinie, ani w szkole, pozostawiana sama sobie staje się coraz bardziej niebezpieczna, często zostają jej bandy młodzieżowe, które występują agresywnie przeciwko dorosłym [13, s. 12].

Przemoc i agresja wśród młodzieży w szkołach jest bardzo niebezpiecznym zjawiskiem. Szkoła, jako drugie środowisko (poza rodziną) uczy i kształtuje młode pokolenie do życia społecznego. Cały system edukacyjny składa się z takich składników jak: rodzina, szkolnictwo, Kościół, organizacje polityczne, społeczne, młodzieżowe; instytucje kulturalno – oświatowe; środki masowego przekazu; wydawnictwa i wojsko [24, s. 32]. Jeżeli w tych składnikach, które mają uczyć i wychowywać na godnego obywatela występują przemoc i agresja, to młode pokolenie wzoruje się na nich i uważa, że tak powinno być.

Nauczyciel jako osoba ucząca i dająca przykład uczniom, powinien „dokonywać samooceny swojej osobowości oraz ciągle korygować jej ujemne strony, które nie przyczyniają się do umacniania jego autorytetu”[24, s. 128], gdyż każdy nauczyciel powinien być autorytetem dla swoich wychowanków, czyli osobą obdarowywaną szacunkiem i zaufaniem.

Szkoła jako środowisko wychowawcze nie powinna tylko przekazywać uczniom encyklopedycznej wiedzy, ale również uczyć samodzielnego myślenia, racjonalnej organizacji pracy i środowiska życia w taki sposób, aby młode pokolenie w pełni korzystało z rozwijającej się cywilizacji i wzrastało w kulturę narodową i ogólnoludzką. „Nauczaniu i uczeniu się powinno towarzyszyć uczucie radości płynącej z odkrywania nowych, nieznanych zjawisk, radości z wzbogacania własnej wiedzy, zdobywanie wciąż nowych umiejętności. Praca wymagająca nawet poważnego wysiłku i czasu, ale prowadząca do ewidentnych wyników jest nagradzana satysfakcją z wykonanego zadania,

pokonanej trudności”[10, s. 96].

„Szkoła – ma za zadanie przygotować młodzież do demokracji i można to osiągnąć przez demokratyczną organizację pracy i życia w szkole”[10, s. 97].

Ważne miejsce w polskiej szkole powinno zajmować wychowanie moralne, czyli otwarcie jednostki na sprawy innych, zdolność do empatii i chęci obcowania z ludźmi na zasadach współdziałania, tolerancji i wspólnoty przeżywania. Innymi słowy, w szkole powinna być stworzona atmosfera życzliwych interakcji między nauczycielami, wychowawcami, uczniami oraz między rówieśnikami[10, s. 97].

Mówiąc o zadaniach placówki oświatowej nie powinniśmy zapominać, że: „metodyka wychowania w szkole powinna wspierać strategię integracji Polski z Unią Europejską. Trzeba pamiętać, że Europa to nie tylko kontynent, pewien obszar z jego charakterystyką geograficzną – geologiczną i przyrodniczą, na którym znajduje się także Polska. To również pewna całość kulturowa, określona przez wartości. Granice kulturowo pojmowanej Europy są wyznaczone przez zasięg społeczeństw, dla których te wartości są ważne[4, s. 229]. Głównymi filarami tych wartości są: demokracja, równorzędność podmiotowa prawa, wolność i godność człowieka. Społeczeństwa Europy Zachodniej wchodzące w skład Unii Europejskiej uległy w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat głębokim przemianom[23, s. 119]. Przemiany te mają bardzo dużo pozytywnych stron, ale nie wolno zapominać o negatywnych. Do pozytywnych można zaliczyć: rozwój cywilizacji, komputeryzację różnych sfer życia, podwyższenie komfortu życia ludzkiego, rozwój medycyny itp. Do negatywnych skutków przemian odnosimy: wzbogacanie tylko pewnej warstwy społeczeństwa, a zubożenie niższych warstw, zniechęcenie społeczną, uprzedmiotowienie życia ludzkiego, rozrastanie się przemocy i agresji międzyludzkiej itp.

Unia Europejska wytyczyła dla swoich państw członkowskich pewne programy zmian w życiu politycznym, społecznym, ekonomicznym. Podstawy programowych przemian są również w sferze edukacyjnej. Zgodnie z traktatami unijnymi „szkoła we współpracy z domem rodzinnym ma za zadanie wspomaganie emocjonalnego, intelektualnego, duchowego i fizycznego rozwoju dziecka, przygotowanie ucznia do wyboru drogi życiowej i samodzielnego życia w społeczeństwie [24, 122-123].

W czasach teraźniejszych najlepszą „konceptcją teoretycznej i praktycznej działalności wychowawczej jest alternatywa edukacji rozumności pragmatycznej. Będzie ona kompromisem pomiędzy koncepcjami omawianymi dotychczas. Edukacja rozumności pragmatycznej godziłaby wszystkie alternatywne propozycje. Wyrównywała szanse wychowanków na korzystanie z dobrych stron wielorakości procesów nauczania i wychowania. Edukacja taka oparta jest na dopuszczeniu możliwości interwencji wychowawczej. Natomiast powinna ona być w granicach dających się usprawiedliwić”[22, s. 135].

W życiu każdego człowieka ważną rolę odgrywają media. Telewizja, radio, Internet są sposobami zapoznania się i obcowania człowieka ze światem. Są one przede wszystkim pierwszymi źródłami informacji nie tylko pozytywnymi, ale również negatywnymi. Coraz częściej słyszymy o popełnianych kradzieżach, zabójstwach i innych przestępstwach, o których wcześniej człowiek nie miał pojęcia.

„W szeregu eksperymentów udowodniono, że bezpośrednie czy pośrednie, demonstrowanie na łamach mass mediów agresji zmusza agresywne zachowanie, a nie, jak niektórzy błędnie przyjmują, rozładowuje napięcie. Przy czym trwa ono znacznie dłużej niż sama demonstracja. Teoria społecznego uczenia się zachowań agresywnych wskazuje, iż uczymy się ich przez naśladownictwo bądź przez własne, bezpośrednie doświadczenia i wykazują one tendencję do utrwalania się. Silne, systematycznie powtarzające się zachowania agresywne mogą spowodować obniżenie się progów wrażliwości dzieci, a także zwiększyć ich tendencje do silniejszych podnieć oraz agresji. Agresywne media dostarczają młodemu odbiorcy agresywnych wzorów zachowania, w ten sposób bezcelowe wybuchy gniewu zmieniają się w akty skierowane przeciwko przedmiotom lub osobom”[8, s. 326].

„Stwierdzono, że w sytuacji, gdy na odbiorcę bardzo często działają silne bodźce, przestaje on ucziwować na nie reagować, a także zwiększyć się w ukazywane na ekranie wydarzenia. Jest to swoisty mechanizm obronny, który jednak może spowodować obojętność wobec krzywd, tragedii oraz wyzwolić niepożądane zachowania”[9, s. 326].

„Mass media „nakręcają” błędne koło przemocy w społeczeństwie nie tylko przez

wieloaspektowe pokazywanie tego zjawiska, ale również przez lansowanie wygodnego, konsumpcyjnego, modnego stylu życia. Nie ma czasu ani miejsca na pomoc ludziom starszym, chorym, pokrzywdzonym przez los. Wszystkie treści medialne otoczone są odpowiednią kolorystyką, barwą muzyczną, klatki filmowe pokazywane są z coraz większą szybkością, co dodaje dynamiki, atrakcyjności. Kiedy młody człowiek otrzyma taką dawkę informacji i porówna ją ze swoją rzeczywistością, okazuje się, że jest ona smutna i szara. Wirtualna rzeczywistość, która go wychowała wskazuje na szybkie rozwiązywanie problemów przez rozboje, kradzieże, przynależność do gangów, handel narkotykami i oczywiście bestialskie usuwanie wroga. Taki model życia jest nierzadko powielany przez młodych ludzi”[20, s. 110-111].

Najgorsze jest tutaj znieczulenie, redukowanie negatywnych reakcji na przemoc, brak poczucia winy, traktowanie agresji jako zachowania normalnego, a wręcz prawidłowego. Młody człowiek przyjmuje do wiadomości, że świat opiera się na gwałcie i przemocy, a najszlachetniejsze cele osiągane są przy użyciu siły lub podstęp. Chęć górowania nad innymi rodzi zapotrzebowanie na bycie sprytnym, bezczelnym, bezwzględny, wyrafinowanym i przebiegłym. W ostatnim czasie sensacje, agresja, udrammatyzowane akcje, filmy akcji z elementami seksu, przemocy cieszą się największą popularnością, są potężnymi wabikami zapraszającymi przed ekrany”[20, s. 111].

Reasumując rolę mediów można stwierdzić, że media nierzadko lansując przemoc, gwałt i agresję stawały się niejako nośnikiem instruktażowym dla potencjalnych (nie tylko dorosłych) przestępców. Co gorsza, na tę przemoc w mediach patrzą również dzieci, bardzo często przyswajając sobie oglądane w nich wartości i nie dokonując selekcji. Skutki tego najczęściej są opłakane. Stąd ogromną rolę w procesie socjalizowania powinna odgrywać nie tylko rodzina, ale również szkoła. To od tych dwóch instytucji zależy głównie to, czy w przyszłości dorosnie nam pokolenie wartościowe pod względem moralnym, emocjonalnym i społecznym, spełniające oczekiwania kierowane w jego kierunku przez państwo i społeczeństwo”[20, s.113].

Wzrost przestępczości nieletnich nie tylko w Polsce, ale i na świecie wymusza wprowadzanie nowych rozwiązań prawnych i działań o charakterze profilaktycznym. Dzieci trzeba uczyć rozpoznawania niebezpiecznych sytuacji życia codziennego oraz przyswajania właściwych zasad zachowania bez względu na to, kto jest lub może być sprawcą przemocy. Młode pokolenie powinno wiedzieć, kto może im pomóc w rozwiązaniu problemów, w kim mogą znaleźć oparcie. Bezradność i nieumiejętność radzenia sobie z dziećmi i młodzieżą powinny być przeciwwskazaniem do pracy z nimi, ze względu na możliwość wystąpienia tragicznych następstw. Nie wolno zasłaniać się upadkiem autorytetów, osłabieniem więzi rodzinnych, przeobrażeniami ustrojowymi, ale skutecznie działać. Sama diagnoza zjawiska jest niewystarczająca, niezbędne są rozwiązania systemowe[15, s. 58]. Poza tym dzieci naśladują swoich rodziców, nauczycieli, osoby dorosłe. Obserwując sposoby rozwiązywania konfliktów przy użyciu siły i korzystny rezultat agresywnego zachowania, dochodzą do wniosku, że przemoc jest środkiem do celu. Powielają wzorce z dzieciństwa, gdyż jak wykazują badania, rodzice stosujący kary cielesne wobec swoich dzieci doświadczyli przemocy w dzieciństwie[1., s. 58].

BIBLIOGRAFIA

1. Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, w:] Kwiatkowska – Darul V., (red), *Przemoc w rodzinie i w szkole*, Toruń, 2001
2. Bauma R., Fleming, Redy M.D., *Sociological Science Medicine*, zaKmieciak – Baran K., *Poczucie alienacji destrukcyjne i konstruktywne sposoby minimalizacji*, Gdańsk, 1995
3. Brańka Z., *Agresja wśród dzieci i młodzieży w opinii uczniów, nauczycieli i rodziców*, [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004.
4. Chojnicka K., *Integracja europejska*, [w:] Tyrala P., *Metodyka wychowania Bliziej nauczycielskiej prakseologii*, Toruń, 2002,
5. Danilewska J., *Agresja u dzieci – Szkoła porozumienia*, Warszawa, 2002
6. Fromm E., *Wojna w człowieku*, za Kmieciak – Baran k., *Młodzież i przemoc Mechanizmy socjologiczno – psychologiczne*, Warszawa, 1999
7. Grochulska J., *Agresja u dzieci*; Jachym M., *Przejawy zachowań agresywnych dzieci w środowisku szkolnym...*, [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004
8. B. Jachimczak, B. Olszewska, *Dziecko w świecie agresywnych mediów*; za Machelą H., Wrzeborowski K., (red), *Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, Gdańsk, 1999.
9. Izdebska J., *Niektóre przejawy ujemnego oddziaływania telewizji na dzieci*; za Machelą H., Wrzeborowski K., (red), *Psychospołeczne uwarunkowania zjawisk dewiacyjnych wśród młodzieży w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, Gdańsk, 1999
10. Jundziłł I., *Dziecko – ofiara przemocy*, Warszawa, 1993

11. Kawula S., *Brutalizacja życia: człowiek z drugim człowiekiem...*, [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004.
12. Klapper T.J., *Die Wirkung der Darstellung von Verbrechen und Gewalt in der Massenmedien*, za Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004
13. Kmieciak – Baran K., *Poczucie alienacji destruktywne i konstruktywne sposoby minimalizacji*, Gdańsk, 1995
14. Kmieciak – Baran K., *Młodzież i przemoc Mechanizmy socjologiczno – psychologiczne*, Warszawa, 1999.
15. Kuzma J., *Agresja i przemoc wśród młodzieży. Hipotetyczne przyczyny skala zagrożenia, możliwość przeciwdziałania*, [w:] Kwiatkowska – Darul V., (red), *Przemoc w rodzinie i w szkole*, Toruń, 2001
16. Mellibruda J., Tajemnice etoh, za Kmieciak – Baran K., Młodzież i przemoc Mechanizmy socjologiczno – psychologiczne, Warszawa, 1999
17. Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa, 1994.
18. Pospiszyl K., *Przemoc w rodzinie*; [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004
19. Pytka L., *Niewydarzeni, sfrustrowani, agresywni...*, [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004
20. Sommer H., Sommer H., *Media jako nośnik informacji i ich wpływ na współczesną młodzież – agresja i przemoc w środkach masowego komunikowania się*, [w:] Gruca – Miąsik U., *Dziecko i rodzina Społeczne powinności opieki i wychowania*, Rzeszów, 2007
21. Sztumski J., *Społeczne uwarunkowania przemocy*, [w:] Papież J., Plukis A., (red), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń, 2004,
22. P. Tyrała, *Teoria wychowania Bliżej uniwersalnych wartości i realnego życia*, Toruń, 2001
23. Tyrała P., *Metodyka wychowania Bliżej nauczycielskiej prakseologii*, Toruń, 2002
24. Tyrała P., *Kształcenie menedżerów Procesy kształcenia na kierunkach zarządzania, marketingowych, ekonomicznych, bankowych, prawnych i administracyjnych*, Toruń, 2006

SOCIAL ASSISTANCE SERVICES FOR THE MOST DEPRIVED ON SELECTED EXAMPLES

Kawa Janusz, MAI
University of Rzeszow

Admission

Social work is a type of professional activity present in developed countries for over 100 years. Nowadays, social work is a profound profession with elements of professional activity of social assistance workers. Is a form of professional activity focused on people as a subject of social work².

The principles of social justice and human rights are fundamental to social work. The mission of social work is social change, which as a result of consciously undertaken and planned activities is to be triggered at the level of the individual, family, social group, community, and indirectly also at the level of the whole society. Therefore, social work can be treated as one of the instruments of social change, while social workers - as agents of change³.

There is now no doubt that there will be more and more elderly people in our societies. These people will require care and support and organization of free time due to the constantly increasing life activity of man. The problem of aging populations affects all highly developed and industrialized countries, where the development of science and the emergence of new innovative methods of treatment allows life extension. This raises new problems and challenges, in particular to prepare young people for the implementation of all social tasks that allow them to spend time actively and use the lives of older people in the modern world. This is a difficult task due to the need to include seniors in active social and family life by facilitating access to goods that the modern world is able to offer.

One of the social worker's clients is an elderly person. Social work with older people should be based mainly on creating optimal conditions for their full development and successful aging⁴.

---

1 januszkawa@msn.com

2 Ibidem.

3 Wawrzyniak J., *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Łódź 2014, s. 13.

4 Ibidem.

The increase in the number of older people is a challenge for the state and society, which forces fundamental changes in social policy in all its areas. There is an increase in the demand for medical services and long-term care due to the deteriorating health condition of this population group with age. The need to introduce new forms of huge social assistance services is increasing (e.g. assistant / carer for the elderly, health visitor, adviser)⁵.

The approach to the protection and care of older people is constantly evolving in the modern world, including definitions and new theories of aging. Nowadays, great importance is also attached to the need for independence of seniors, which translates into home and environmental care over institutional care. Currently, both seniority and subjectivity of the senior are emphasized. Care is primarily based on a foundation of values that are the basis for building ethical attitudes in caring for an elderly person. It is worth emphasizing that the first value is respect for dignity, forbearance, justice and respect for senior dignity. Great importance also translates into the framework of activities of the senior guardian. At the same time, new activities are delegated to institutions that become aid institutions operating both in the environment of the mentee and family carers. It is worth noting that older people are usually looked after by family members who are often unprepared to work with the elderly and who have problems leaving the elderly alone at home⁶.

The increase in the pace of the aging of societies in highly developed countries presents governments with new challenges that must focus not only on changes in health care but also on changes resulting from changes in procreation attitudes and behaviors, patterns and family relationships. Depopulation requires social policy to adapt the country's economic activities and oceanization of life to the constantly growing needs and its scale to the elderly. It all comes down to the training of qualified assistants and carers of the elderly, who will be equipped with knowledge and skills to meet the requirements of seniors⁷.

It is also worth paying attention to the need to develop an appropriate pension system that will allow older people to live on such a level that they can live with dignity while taking into account spending on medical care. The phenomenon of aging populations is becoming a big problem in many countries. There are many reasons for this phenomenon. The first is the decrease in the number of births, which is primarily caused by a change in the mentality of young people, the willingness of young people to focus on their careers, and the pursuit of promotion. Another reason for the progressive aging phenomenon is low wages and the host crisis faced by authorities in many countries. It is also worth paying attention to the technological and developmental aspect in many fields of science and in particular medicine, which allows the use of increasingly better and more effective methods of treating diseases that were considered deadly a few years ago. These achievements allow the elderly to live longer and more actively⁸.

It should be emphasized that social work with older people is mainly based on creating optimal conditions for their full development. Specific goals include: maintaining the independence of life or independence of seniors, maintaining the activity of the elderly, preparing older people for old age as a phase of life, preventing loneliness and social isolation as well as marginalization and exclusion of older people, social integration of older people, providing a favorable environment for seniors life (tailored to their needs)⁹.

The implementation of these goals should be understood as the performance of specific tasks, which in practical terms are referred to as social work with the elderly.

These tasks include:

- facilitating the maintenance of life independence or making the elderly independent,
- enabling the senior to display various forms of activity, encouraging them to be active, including self-help,
- promoting responsibility for yourself and your life,

---

5 Brzezińska A., Wójcik S., *Zasoby opiekunów osób starszych i ich uwarunkowania*, Warszawa 2012, s. 9.

6 Ibidem., s. 10.

7 Ibidem., s. 15.

8 Kotlarska-Michalska A., *Wzmacnianie systemu opieki rodzinnej jako ważne zadanie nowoczesnej pracy socjalnej*, Katowice 2010, s. 24.

9 Ibidem.

- motivating the elderly to undertake various activities in the field of preparation for old age, including upbringing into old age (developing interests, teaching an active way of spending free time),

- familiarizing with important issues concerning the specificity of the aging process and old age as a normal stage of human life (gerontological education) in order to see the values of old age by the senior and shaping positive attitudes towards one's old age,

- help in fulfilling the development tasks of old age (understanding the changes that occur in the body of an elderly person: biological, psychological) and in the local environment that are associated with transformations, as well as accepting the fact of the passing of human life,

- help in organizing family and social life,

- preventing loneliness and isolation (social isolation of the elderly) by maintaining and developing social contacts of the senior with family, neighbors, local community,

- shaping the support network for the elderly in his living environment,

- providing assistance to an elderly person in solving problems,

- facilitating access to health, educational and cultural institutions for the elderly,

- help in dealing with the elderly with offices,

- organizing free time of older people,

- providing elderly people with means to facilitate spatial mobility,

- help in adapting the apartment to the specific needs of the elderly,

- assistance in obtaining guaranteed benefits (e.g. care services or institutional assistance in the form of a place in a social care home),

- providing information on the rights of older people and actions implemented for seniors¹⁰.

It is also worth paying attention to the scale of migration and its impact on the overall aging of societies in European countries. As a result of the movement of young people for gainful and tourist purposes, it is now possible to talk about a Europe-wide problem which is the aging of societies. Another factor affecting the social life of older people is poor care and lack of support from loved ones. Increasingly, the lack of time for older people on the part of young people is noticeable for everyday matters and problems¹¹.

When discussing the situation of the elderly today, the importance of elderly carers and assistants should be emphasized. According to many researchers, both the carer and assistant of the elderly is an identical concept. The carer of an elderly person is an adult, caring for a dependent unit, which requires assistance in basic activities resulting from the proper functioning of the body and social life. The tasks of the guardian of the elderly include primarily:

- recognizing and solving care problems and care problems of the sick and dependent person due to various diseases and ages,

- helping a sick and dependent person to maintain social activity,

- popularization of health-promoting behaviors by the guardian,

- performing all care treatments,

- cooperation with a team of caregivers and therapists,

- assisting a nurse in nursing procedures,

- total maintenance of tools and utensils used to perform beauty treatments,

- ensuring a hygienic environment for the sick person and the dependent person,

- assistance in satisfying the basic biological needs of a sick and dependent person,

- activation activities of an elderly person to increase life independence,

- accompanying the elderly in social roles,

- participating in solving the social problems of the senior,

- helping an elderly person to use medical and rehabilitation services¹².

Care for the elderly is an increasingly popular topic also taking into account the current competition barometer, according to which the carer of the elderly will enjoy increasing popularity in the coming years. It is undeniable that the constantly increasing depopulation and aging of societies

---

10 Krzyszkowski J., *Osoby starsze*, Warszawa 2009, s. 56.

11 Ibidem.

12 Skalska A., *Geriatry z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, Gdańsk 2015, s. 101.

condition changes in the environment of education and acquisition of skills to care for the elderly. It is worth noting, however, that not everyone is suitable for taking care of an elderly person. Below is a list of the most desirable traits of a guardian's character:

- empathy - this is a particularly important feature, because an ideal caregiver should easily empathize with the current situation of the mentee and his / her relatives. Empathy clearly means the ability to empathize with and understand other people's feelings,

- sympathy and kindness is another feature of a good carer of an elderly person. This is especially important because it is almost a necessary condition to work with the elderly,

- adaptability is another most important feature of a good guardian. It is worth noting that every caregiver should have adaptive skills because the changing working conditions resulting from the home environment of each of the charges is different as well as the charges themselves,

- patience is an equally important feature. An elderly person is often a person who struggles with many diseases and many problems. It is very common for seniors to fight their ailments and have problems with the speed of response to specific situations,

- ease of solving contacts is another feature that every guardian should have. Openness to the world is a key issue when meeting new mentees¹³. It is worth emphasizing that caring for the elderly is in many respects a very difficult job due to the necessity of psychological strengthening of participation in the suffering of the mentees. Accompanying a senior in his suffering is an interpersonal experience, so it is very difficult to put it in a conceptual category that often objectifies human experience. However, it is worth paying attention to other interpersonal aspects of the caring relationship, such as spiritual and psychophysical relationships. In psychophysical terms, suffering is primarily associated with states of reduced motor and mental value, as well as loss of independence associated with satisfying basic needs, which are often associated with the disease. This condition of the senior is not easy to accept from the point of view of the guardian, who often prefers to believe that the implementation of tasks carried out on a common day makes sense. It is mainly related to relief and bringing specific value to the lives of their clients, who notice and appreciate everything that is done for them. It is worth noting that there are those who have lost faith that something positive and joyful can happen in their lives, which motivates them to engage in cooperation with a caregiver through long-term medical therapy and care and nursing activities. However, this can lead to the belief that caring for the elderly does not stop their condition and prolongs their suffering. The greater the conviction that there are no positive results of care, the less the elderly person's assistant is willing to engage in building positive relationships with those under his care. In such a situation, the guardian becomes passive towards the charges, living in the belief that he prolongs the suffering of the charge¹⁴.

It should be emphasized that the natural expectation of a guardian who notices the results of his work is to observe the improving well-being of the charges and a kind of joy that he could have a positive influence on another person. It can be noticed that spontaneous showing of joy by the guardian in the form of a smile or good humor is the best thanks to himself for the time spent and sacrifices incurred for taking care of an elderly person. There are also situations where the guardian is one during the whole day of the mentee with whom he could talk. The guardian is sometimes perceived by the mentee as a person whom he does not have to strive for in any way and with whom he feels safe and with whom he can talk about his emotions often arising from old age. However, this may affect the growing frustration of the mentee towards the guardian and instead of gestures of joy and gratitude, the gestures of claims and dissatisfaction are born. Often, dissatisfaction is not the result of poor care, but is a form of mobbing and discharging emotions at the caregiver¹⁵.

Poor psychophysical condition significantly affects the well-being of the individual and often reduces the spiritual condition of the elderly. It is also worth noting that the psychophysical and spiritual condition of the elderly is also affected by existential suffering. This is primarily due to the awareness of the elderly and the end of life, as well as reconciliation with the nearness of death, which can come at any time in their lives. It should be emphasized that it is very difficult for an

---

13 Ibidem.

14 Brzezińska A., Wójcik S., *Zasoby opiekunów osób starszych i ich uwarunkowania*, Warszawa 2012, s. 19.

15 Ibidem.

elderly person to act and enjoy the day in the face of awareness of impending death. That is why it is so important for carers of the elderly to be educated and have appropriate skills when working with the elderly¹⁶.

Participation in the suffering of an elderly person by a guardian is a very difficult experience. On the one hand, the guardian is faced with the necessity of constant and daily contact with the death of those under his care, participates in all struggles and experiences the suffering and fear of dying. On the other hand, in order to be able to interact with the elderly and be able to distance themselves from them, the guardian is forced to reflect on existence and the sense of birth and death. It is worth emphasizing that in personal searches for the meaning of life, it seems necessary to reduce thinking about death from the level of abstraction about the beginning and end of life to a specific level of reflection on death about your loved ones. Then care for the elderly will be perceived by the mentee in a mature way by being able to talk about life-related issues. The guardian should to a large extent be prepared for conversation on subjects related to dying and life, and should also be able to participate in the dies of those under their care and be a real support for them. The support offered by the guardian should be perceived as an attitude denying coldness and indifference towards death. Identification with the elderly is a mature behavior filled with hope and faith understood as a complementary act of the mentee¹⁷.

Helping older people also means providing them with access to care, it is about “the activities of professional and unprofessional services aimed at creating development conditions for the elderly to meet the needs as much as possible by the entity itself. Care for the elderly focuses on creating development opportunities, taking into account the individual individual needs of the elderly. “ The number of dependent people who are in the so-called advanced old age (after the age of 80) who require not only support in their daily functioning, but above all care. Therefore, the demand for geriatric care is increasing¹⁸.

Institutional care forms include:

- stationary care: allowing 24-hour guarantee of health and care services, depending on the demand. This care is provided in such institutions as: hospices, sanatoriums, nursing homes, rehabilitation facilities, long-term care facilities, geriatric hospitals,

- day care (semi-stationary): it is mainly profiled by day-care nursing homes, support centers for the elderly, day geriatric hospitals. As part of these forms of assistance for the elderly, social assistance and participation in activation classes are offered,

- outpatient assistance: dedicated to people who do not require constant care, intended only to guarantee the patient access to a given service through short-term contact with the unit. As part of outpatient care, you can distinguish specialized geriatric clinics, rehabilitation, primary health care. Forms of non-institutional care include:

- environmental assistance: professional social and / or medical care in the client / patient's home environment, created and supported by gerontological care staff. Persons providing services in this area include, among others health visitor, volunteers, social workers, carers / assistants of the elderly,

- home (family) care: exclusively provided by the family, without the participation of specialized staff or institutions¹⁹.

In Poland, awareness of the specifics of the problems of older people and the challenges associated with aging populations is increasing. The need to implement measures aimed at improving the situation of the elderly is reflected in the basic strategic and program documents outlining the directions of senior and social policy for the coming years. We are still dealing with an increasing number of elderly people, which in the near future will generate care deficit problems. As researchers note, as the proportion of older people in society increases, more carers will be needed than they are today. Szluz emphasizes that the increase in the number of sick people will result in an increased

---

16 Granosik M., *Profesjonalny wymiar pracy socjalnej*, Katowice 2017, s. 56.

17 Ibidem., s. 57.

18 Ibidem.

19 Ibidem., s. 29.

demand for care, which is very exhausting both physically and mentally, and is also expensive²⁰.

Acting as a guardian is associated with the risk of lowering the quality of life, primarily for family carers. What's more, there will soon be a rapid increase in the number of people reaching the age of 80 and an equally dynamic increase in the number of people who, according to the current law, acquire the right to special treatment due to reaching the age associated with the assumed, rapidly increasing dependence, i.e. people aged 75 years. From 2021, we will see a very rapid increase in the number of people reaching the age of 75, and from 2026 - 80-year-olds. Each time during one calendar year the number of people reaching a given age will increase by 40%. Therefore, it should be suspected that - assuming no major changes in health and fitness - the demand of the elderly for support services will increase dramatically²¹.

Summary

We are currently observing a significant dispersion of services in Poland, which results in a lack of coordination of care for the elderly, who is often left alone in the face of numerous problems. It is therefore necessary to decide who should be responsible for organizing home care - whether a family doctor, social worker or health visitor. At present, no one feels responsible for all care. Presumably none of these people can do it alone, because caring for an elderly person requires cooperation of professionals in many specialties and system solutions²².

BIBLIOGRPHY

- Brzezińska A., Wójcik S., *Zasoby opiekunów osób starszych i ich uwarunkowania*, Warszawa 2012.
Granosik M., *Profesjonalny wymiar pracy socjalnej*, Katowice 2017.
Kotlarska-Michalska A., *Wzmacnianie systemu opieki rodzinnej jako ważne zadanie nowoczesnej pracy socjalnej*, Katowice 2010.
Krzyszowski J., *Osoby starsze*, Warszawa 2009.
Skalska A., *Geriatrya z elementami gerontologii ogólnej. Podręcznik dla lekarzy i studentów*, Gdańsk 2015.
Wawrzyniak J., *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Łódź 2014.

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМУ ДЕТЕЙ С ДИСГРАФИЕЙ (6-7 ЛЕТ)

Кулжабаева Мерурт Жаксыбаевна
кандидат педагогических наук,
КазНПУ имени Абая, Казахстан

Известно, что процесс письма - сложно организованный и первоначально очень трудный вид деятельности для обучающегося. Его успешность во многом зависит от полноценной концентрации внимания, иначе говоря, умение контролировать себя в процессе записи, способности сохранять продуктивность в работе благодаря, выносливости и устойчивости внимания.

Проблемы изучения нарушений письма у детей с дисграфией определяется прежде всего тем, что жизненный успех ребенка в основном зависит от его академических успехов, которые закладываются еще в младшем школьном возрасте. Следовательно, проведение коррекционных работ с детьми имеет огромное значение и положительно складывается на развитии ребенка.

Хорошо развитая речь – важнейшее условие всестороннего полноценного развития детей. Чем богаче и правильнее у ребенка речь, тем легче ему высказывать свои мысли, тем шире его возможности в познании окружающей действительности. Формирование словесной речи ребенка начинается, при развитии пальцевой моторики, которая подготавливает почву

---

20 Brzezińska A., Wójcik S., *Zasoby opiekunów osób starszych i ich uwarunkowania*, Warszawa 2012, s. 12.

21 Ibidem., s. 14.

22 Ibidem., s. 13.

для его дальнейшего формирования речи.

Дисграфией принято считать частичное специфическое нарушение процесса письма. [1] Главным критерием, которым принято считать наличие на письме так называемых «специфических ошибок»: пропуски букв(слов, слогов, их перестановки, искажение почерка), неправильное написание букв, смешения букв, сходных по начертанию, нарушение структуры предложений (пропуски, разрывы, перестановки слов), аграмматизмы на письме.

В современной литературе (Р.Е. Левина, А.Н. Корнев, И.В. Прищепова и др.) [2] отмечен тот факт, что в письменных работах детей, имеющих в анамнезе общее недоразвитие речи (далее ОНР), наблюдается значительное количество орфографических ошибок. Дисграфия снижает качество обучения ребенка с ОНР по целому ряду школьных дисциплин, результатом чего становится недоразвитие мотивации к школьному обучению вообще, нежелание быть активным субъектом учебного процесса.

В настоящее время в логопедии освещены вопросы симптоматики, механизмов дисграфии, структуры этого речевого расстройства, разработаны как общие методологические подходы, так и направления, содержание и дифференцированные методы коррекции различных видов нарушения.

Хорошо применимы традиционные логопедические методики (Ф.Ф. Рау, Н.А Власовой; М.Ф. Фомичевой, Г. В. Чиркиной, Е. Ф. Архиповой) [3]. Традиционные методы обучения детей письму удаются, но затрачивается много физических, умственных сил ребенка. К тому же в период обучения письму однообразное написание элементов букв утомляет, не вызывает в нём интереса, не развивает речь, не активизирует мыслительных и творческих способностей. При написании некоторых букв со сложными элементами дети ведут себя необычно, часто нервничают, испытывают проблемы. Поэтому, чтобы преодолеть эти трудности необходим поиск эффективных методов обучения. Таким образом, на сегодняшний день наряду с привычными традиционными методами обучения существуют и нетрадиционные.

Нетрадиционные методы воздействия- в работе логопедов становятся перспективным средством коррекционно-развивающей работы с детьми, имеющих нарушения речи. На фоне комплексной логопедической помощи нетрадиционные методы обучения, не требуя особых усилий, оптимизируют процесс коррекции речи детей и способствуют развитию всего организма ребенка. Кроме того, это помогает организовывать занятия интереснее и разнообразнее.

Для всестороннего полноценного развития детей на практике специалистами все больше применяются нетрадиционные методы обучения детей такие как: изотерапия, пластилинография, конструирование, пальцеграфия, дермалексия, песочная терапия и метод обучения письму букв по М.Монтессори и другие. Также, использование разнообразных игр для улучшения эмоционального настроения ребенка на занятии. Так как существует тесная взаимозависимость речевой и моторной деятельности, когда при наличии речевого нарушения особое внимание необходимо обращать на тренировку его пальцев. Ведущим приёмом этого метода является конструирование и переконструирование букв из элементов– шаблонов. Он складывается из двух частей. Первая часть — это рисование, подготавливающее ребенка к письму. Они воспроизводят на бумаге контуры простых геометрических фигур большого размера и заштриховывают их цветными карандашами. [4]. Дети учатся не выходить за края фигуры, у них вырабатываются тонкие двигательные движения, дающие возможность проводить линии разные по размеру. Эти движения, отмечает Монтессори, аналогичны тем, которыми овладевает ребенок, когда заполняет десятки страниц палочками. Вторая часть метода обучения письму — это изучение букв алфавита с помощью ощупывания контуров букв. Начинается работа с карточками из наждачной бумаги. После знакомства с буквой начинаем её ощупывать пальцами. Наждак или бархат раздражают нервные окончания пальцев. Это способствует развитию тактильной памяти. Также запоминается направление письма. Можно ощупывать букву с закрытыми глазами. Когда знакомых букв становится больше, можно провести игру. Этот метод объясняется тем, что образ буквы складывается из трех одновременных ощущений: зрительного, тактильного и двигательного. Учитывая целостный комплексный характер детского восприятия, этот способ формирования образов букв действительно должен обеспечить наиболее быстрое и легкое их усвоение.

Пластилинография это создание лепной картины. Представляя собой лепку фигур и букв из пластилина. Пластилинографию иначе называют «Живопись с помощью пальцев», такой вид живописи очень благоприятно влияет на развитие костно-мышечного аппарата ребенка, сенсорной чувствительности, зрительно-моторной координации, произвольного внимания и на психику движения, так как успокаивает и расслабляет его. У ребенка развивается умелость и сила рук, движения обеих рук становятся более согласованными, а движения пальцев дифференцируются.

Изотерапия так же применяется при коррекции оптической дисграфии. На логопедических занятиях, либо в качестве домашних заданий можно использовать упражнения творческого характера. При таком методе хорошие результаты дает использование мнемонистических приемов (то есть приёмов и способов, облегчающих запоминание нужной информации). Буква В заглавная похожа на верблюда с двумя горбами, а буква Д – на верблюда с одним горбом. Письменная букве «Х» довольно холодно, ведь она вся сжалась.

Метод пальцеграфии это еще один из способов сформировать образ букв.

Живопись с помощью пальцев вызывает тактильные и кинестетические ощущения. Материалы: художественная гуашь, палитра. Приемы: точки, брызги, линии. Конструирование предполагает составление букв из отдельных элементов, вырезанных из картона, составление букв из спичек, вырезание из бумаги. Конструирование всесторонне развивает ребёнка: умственно, нравственно, эстетически, творчески, прививает трудолюбие. Посредством дермалексии так же проводится работа по предупреждению и коррекции оптической формы дисграфии. Упражнения направлены на узнавание буквы: написанной на спине; написанной на ладони; написанной в воздухе рукой ребенка; на ощупь.

Первооткрывателем метода песочной терапии стала Маргарет Лоунфельд британский детский психолог, исследователь в области детской медицины, автор ряда публикаций и научных работ по изучению развития и игры для ребенка. Преимущество песочной терапии. Песок хорошо развивает «тактильную» чувствительность - как основу развития «ручного интеллекта» [5]. В играх с песком более гармонично и интенсивно развиваются все познавательные функции (восприятие, внимание, память, мышление), а также речь и моторика. Он помогает освоить навыки звуко-слоговой анализа и синтеза. А также в изучении букв, освоении навыков чтения и письма.

Игры с песком разнообразны. Песочную терапию можно использовать, проводя: игры-сказки на песке, рисование цветным песком, используем техники рисования, рисование пальцами, рисование ладошками, кулачками, рисование, с помощью предметов – манипуляторов. (6)

Подводя итоги работы необходимо заметить, что дисграфия по мнению многих авторов обусловлена условиями жизни и обучения ребенка. Поэтому возникновение увеличения расстройств письменной речи у детей, можно остановить с помощью применения различных методов обучения. Логопедия, и педагогика должны в совокупности обеспечить необходимую коррекционную базу для профилактики и исправления речевых ошибок на письме у младших школьников общеобразовательных школ.

Таким образом, использование данных методов помогает развивать у ребенка:

- зрительное восприятие (восприятие цвета, формы, размера и величины предметов);
- буквенный гнозис (восприятие цвета, формы, размера и величины букв; дифференциацию расположения элементов букв);
- операции зрительного анализа и синтеза;
- объем зрительной памяти (запоминание формы, цвета, последовательности и количества букв и предметов);
- пространственное восприятие и представления (ориентировку в схеме)
- собственного тела и ориентировку в окружающем пространстве);
- зрительно-моторные координации;

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- [1] Г.М. Коржова, Г.С. Оразаева Основы логопедии с историей логопедии: учеб. пособие / Алматы: КазНПУ, 2008. -96 с.

[2] Левина Р.Е. Нарушение письма у детей с недоразвитием речи. М: Изд-во АПН РСФСР, 1961. - 312 с.

[3] Власова Н.А., Рау Е.Ф. Методы работы по перевоспитанию речи у детей дошкольного и предшкольного возраста. — М., 1933. 36 с.

[4] Тивикова С.К. Новые подходы обучения детей к письму. Педагогическое обозрение. 1996. -245 с.

[5] Цвынтарий В.В. Играем пальчиками и развиваем речь. Нижний Новгород. Флокс. 1995.-94 с.

[6] Кузуб, Н. В., Осипук, Э. И. В гостях у Песочной Феи. Методическое пособие для учителей и воспитателей. - М.: Сфера, 2011. - 61 с.

ГЕНЕЗА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ В ГУМАНІТАРИСТИЦІ

Лисенко Любов Володимирівна

*кандидат культурології, доцент кафедри мов
Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського
lysenko.agapi@gmail.com*

У будь-які часи, наскільки б не змінювались формати ідеології або тренди мистецтва, однією з найголовніших характеристик, що ідентифікує та об'єднує етноспільноту, була і залишається *мова*, а головним полем застосування мови в етногенезі кожної етноспільноти є *культура*.

Зазвичай феномен мови прийнято розглядати переважно в ракурсі її комунікативної функції (як засобу спілкування). Але окрім цього мова виконує ще цілу низку важливих місій:

- ідентифікаційну (належність до однієї спільноти);
- експресивну (засіб вираження внутрішнього світу людини);
- гносеологічну (пізнавально-відображальну, як у філогенезі – розвитку народу, так і в онтогенезі – розвитку окремої людини);
- акумулятивну (нагромадження досвіду поколінь);
- мислетворну та мислеоформлювальну (людина мислить мовою, до того ж рідною).

Виходячи зі специфіки функціонування мови, можна констатувати, що вона є також і відображенням реальності, її інтерпретатором, утворюючи особливу культурну реальність для окремої людини та цілої етноспільноти.

Проблемами взаємозв'язку мови і культури займаються різні гуманітарні науки. Через багатогранність аспектів, пов'язаних з історією мови та культури, фокус дослідження їх взаємозв'язку перебуває на межі наукових галузей. Потреба у залученні наукового потенціалу інших наук і додаткових вимірах дослідження призводить до виникнення різноманітних міждисциплінарних наук: етнолінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики тощо. Особливо важливу місію в цьому процесі покладено на лінгвокультурологію, і це не випадково. *Lingvata Cultura* – це нібито два крила розвиненої людської цивілізації, тому що саме приналежність до культури, так само, як і наявність розвиненої мови, є чинником, який відрізняє людину розумну (*homo sapiens*) від тварин. На думку В. Карасика, «мова і культура – важливі поняття гуманітарного знання. Соціальна сутність мови полягає в тому, що вона існує насамперед у мовній свідомості – колективній та індивідуальній. Відповідно мовний колектив, з одного боку, та індивідуум, з іншого, є носіями культури в мові» [3, с. 8].

Культура є суто людським явищем, яке наслідують людиною від попередніх генерацій і продовжує формуватися в результаті соціальної взаємодії, виховання, навчання та творчості. Тому кожне нове покоління також привносить в культурну спадщину свого народу і власні здобутки. Можна стверджувати, що розвиток людства відбувається синхронно з розвитком його культури. Водночас історія народу і його культури нерозривно пов'язана також і з розвитком мови. Отже виникнення лінгвокультурології слід вважати досить природною появою нового напрямку наукового знання, яке частково відмежувалося від мовознавства та поєдналося з

культурологією. На цьому наголошують в своєму посібнику сучасні лінгвісти Л. Ковбасюк та Н. Романова, підкреслюючи нероздільність культури та лінгвістики: «Культура як складна семіотична система, духовне буття суспільства, ментальна пам'ять народу, особлива форма спілкування, зрештою, сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених людьми, існує у тісному взаємозв'язку із мовою, в якій вона «вербалізується», «схоплюється» та зберігається. Мова – дзеркало культури, у ній відбивається не лише оточуючий людину світ, не тільки умови її життя, але й суспільна самосвідомість народу, його ментальність, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та стереотипів тощо. Мовознавство просякнуте культурно-історичним змістом, оскільки його предмет мова, що є умовою, основою і водночас продуктом культури» [4, с. 18].

Незважаючи на те, що лінгвокультурологія як наука дисципліна у порівнянні з мовознавством є відносно молодим напрямком, її фундамент було закладено ще в 19 ст. працями В. Гумбольдта. Широко відомі висловлювання В. Гумбольдта про те, що «різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття виявляються у дійсності різними світоглядями», або «своєрідність мови впливає на сутність нації, тому ретельне вивчення мови повинне включати все, що історія та філософія пов'язують з внутрішнім світом людини» [2, с. 370]. У цих словах вже ясно простежується заклик вченого побачити в мовних особливостях різнобарв'я культури. Свій час лінгвофілософські інтуїції В. Гумбольдта випередили принаймні на два сторіччя. Сьогодні значення багатьох здогадок і тверджень В. Гумбольдта наново переоцінюються, адже серед сучасних лінгвістів і філологів існує чимало шанувальників геніального німецького вченого. Так, наприклад, Схожої точки зору дотримувався О. Потебня, якого можна сміливо назвати послідовником В. Гумбольдта у 19 ст. на вітчизняних теренах. О. Потебня розвинув ідею про мову як діяльність. Він вважав, що мова «не лише одна із стихій народності, але й досконала її подоба» [5, с. 70]. Розуміючи мову як невід'ємну частину національної культури та історико-культурне надбання народу, О. Потебня наголошував: «Народна єдність настільки очевидно не полягає ані в географічній єдності території, ані в державній, ані в релігійній єдності, ані в подібності зовнішнього способу життя... а єдиною прикметою, за якою ми пізнаємо народ, і разом з тим єдиною незмінною нічим умовою існування народу є єдність мови» [5, с. 186].

Видатний французький лінгвіст Е. Бенвеніст також прогнозував виникнення так званої «нової лінгвістики», тобто сучасної лінгвокультурології на основі «тріади термінів – мова, культура, людська особистість» [1, с. 45] і пропонував подивитися на духовне й матеріальне буття етносів з позиції цієї тріади.

Таким чином роботи В. Гумбольдта стали ідейним поштовхом до виникнення лінгвокультурології. А це означало, що в лінгвістиці, як і в багатьох інших наукових дисциплінах, поступово центр уваги зсунувся зі світу як такого до картини світу і людина разом з усіма надбаннями своєї життєвої творчості, тобто з культурною спадщиною все частіше почала ставати точкою відліку евристичного пошуку. Цим було покладено початок визнанню лінгвокультурології як окремої самодостатньої гуманітарної галузі семіологічного знання на перетині лінгвістики та культурології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бенвеніст Э. Общая лингвистика /Эмиль Бенвеніст; Под редакцией, с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова. Москва: Прогресс, 1974. 446 с.
2. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили; [пер. с нем.]. Москва: Прогресс, 1985. 441 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Ковбасюк Л. А. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести / Л. А. Ковбасюк, Н. В. Романова. Херсон: Херсонський університет, 2008. 96 с.
5. Потебня А. А. Мысль и язык / Киев: СИНТО, 1993. 192 с.

DETERMINANTY ŚWIATOPOGLĄDU I ŚWIATOOGLĄDU JAROSŁAWA KACZYŃSKIEGO DO 1976 r.

Mgr Mazur Grzegorz

*doktorant Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, Lublin
g.mazur@poczta.umcs.lublin.pl*

Wstęp

Jarosław Kaczyński jest bez wątpienia wybitnym politykiem idla wielu osobą bardzo kontrowersyjną zarazem. Jego poglądy siłą rzeczy są więc ciekawe i niesztampowe a w związku z tym, że jest prezesem największej w Polsce partii politycznej ich wpływ na politykę jest niezaprzeczalny.

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie dotyczące tego jakie środowiska i kto w największym stopniu wpływał na jego światopogląd i światopogląd od wczesnej młodości do czasu obrony pracy doktorskiej w 1976 r.

1.1. Rodzina

Na percepcję świata J. Kaczyńskiego oraz na jego działania znaczący, jeśli nie największy wpływ miała rodzina oraz środowisko, w którym polityk się wychowywał.

Ojciec (Rajmund) od 1942 r. należał do Armii Krajowej (AK) był plutonowym o pseudonimie „Irka”, będąc członkiem pułku „Baszta” brał udział w Powstaniu Warszawskim podczas którego stracił kciuk [7, s.107]. Matka (Jadwiga) od 1941 r. należała do „Szarych Szeregów”; nosiła pseudonim „Bratek” [12, s.208]. W późniejszym okresie pracowała w szpitalu jako sanitariuszka pomagając rannym w akcji „Burza” [12, s.208].

Po wojnie Rajmund swoją rolę w odbudowującej się Polsce postrzegał zupełnie inaczej niż jego żona. Ojciec braci Kaczyńskich jak wielu intelektualistów (był profesorem Uniwersytetu Warszawskiego) wziął udział w odbudowie zniszczonej Warszawy uznając, że należy działać możliwie najefektywniej w miarę swych możliwości niezależnie od panującego w Polsce systemu politycznego. Uznawał, że należy budować Polskę taką jaką jest i realizować cele takie, jakie się ma w zasięgu. Można więc przyjąć, że jego podejście było w pewnym sensie pozytywistyczne. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie był on nigdy członkiem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR).

Powstaniec był z wykształcenia inżynierem. W związku z tym jego wiedza była niezwykle przydatna w ówczesnym okresie. Za swą pracę zostawał nagradzany medalami: Złotym Krzyżem Zasługi w 1976 r. za „wybitną rolę przy budowie i organizacji Instytutu Techniki Ciepłej” oraz Warszawskim Krzyż Powstańczym [7, s.125] a także Virtuti [12, s.44]. Nie było to w ocenie synów R. Kaczyńskiego powodem do dumy, gdyż każdy rodzaj współpracy z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą (PRL), nawet na takim polu jak odbudowa stolicy uważali za niedopuszczalne.

W związku ze swoim światopoglądem oraz z problemami rodzinnymi istniejącymi w rodzinie Kaczyńskich według narracji przyjaciela rodziny Kaczyńskich Rajmund czuł się niedoceniany i izolowany przez bliskich, mimo że to on zapewniał jej byt finansowy.

Prawdopodobne jest, że trauma związana z przeżyciami powstania zdeterminowała jego introwertyzm a tym samym była jedną z przyczyn małego wpływu na wychowanie synów.

„Ucieczka od wychowywania” synów przez ojca implikowała fakt, że intelektualne wychowanie braci przejęła matka oraz w pewnym sensie, jak nazwał to w późniejszym okresie J. Kaczyński „towarzystwo”, które odwiedzało dom Kaczyńskich; jak wspomina polityk goszczono tam m.in. byłego współpracownika marszałka Józefa Piłsudskiego. Ponadto według jego narracji „*W domu panował duch powstania styczniowego i listopadowego*” [7, s.28].

Można więc zauważyć swojego rodzaju dychotomię na linii ojciec - matka. Bracia Lech i Jarosław byli jej świadkami. Ojciec był antypiłsudczykiem matka zaś była zwolenniczką marszałka. Jest to tym ciekawsze, że dziadek J. Kaczyńskiej był związany z caratem (był rosyjskim pułkownikiem) [14, s.35]. Reminiscencją takiej sytuacji były słowa J. Kaczyńskiego, jak wielki wpływ na jego osobę miał J. Piłsudski oraz jego poglądy i koncepcje polityczne [16].

Taka dychotomia i alienacja R. Kaczyńskiego przyczynią się nie tylko do ukształtowania poglądów braci, ale także do zbudowania niezwykle mocnej więzi emocjonalnej bliźniaków z matką. Będzie to miało wpływ zarówno na ich postępowanie oraz ich sposób myślenia i percepcję świata.

J. Kaczyńska w życiu swych synów (zwłaszcza w życiu Jarosława) odgrywała de facto kluczową rolę. Uwidaczniało się to w codziennym funkcjonowaniu na przykład przy pomocy w prasowaniu koszul czy robieniu zakupów [6, s.89].

W późniejszym okresie pomagała także w doborze współpracowników dla syna. Przykładem może tu być przyjęcie do Porozumienia Centrum (PC) Julii Pitera. Była ona rekomendowana przez J. Kaczyńską[7, s.89]. Ponadto, co wydaje się kluczowe z punktu widzenia późniejszej działalności w opozycji demokratycznej pracowała ona w Instytucie Badań Literackich wraz z Janem Józefem Lipskim, z którym od 1976 r. opisywany polityk współpracował [3, s.15]. Można domniemywać, że znajomość ta w znacznym stopniu zdeterminowała (przynajmniej na początku) działalność polityka oraz sposób percepcji opozycji.

Dysonans między stosunkami polityka do rodziców objawiał się także na pogrzebie odpowiednio ojca i matki. Na tym pierwszym J. Kaczyński nie przemawiał; na uroczystościach pogrzebowych mowę wygłaszał jeden z członków jego oddziału powstańczego „Baszta” [7, s.152], którym były powstaniec dowodził. Ponadto na czas pogrzebu w 2005 r. polityk nie przerwał nawet kampanii wyborczej. Drugi zaś pogrzeb był organizowany w katedrze. Prowadził go biskup Antoni Dydycz a mszę świętą transmitowała TW Trwam[7, s.152] J. Kaczyński wygłosił tam mowę opiewającą zasługi swej matki, mimo że to jego ojciec obiektywnie przyczynił się bardziej do materialnego rozwoju Polski[7, s.125]

1.2. Życie w czasach PRL

W związku z tym, że J. Kaczyński swe dzieciństwo, młodość oraz wczesną dorosłość przeżył w czasach PRL system komunistyczny świadomie lub nieświadomie wywarł na niego duży wpływ.

Najpierw edukację się w szkołach podstawowych a w późniejszym czasie w okresie nauki w liceach był poddawany systematycznej politycznej indoktrynacji, którą rzecz jasna konfrontował z tym, co było mu przekazywane w domu rodzinnym.

Partia (w tym przypadku szkoła jako jej emanacja) kreowała wizję czy to postaw czy zachowań, które były przydatne politycznie w kolejnych latach trwania reżimu. W związku z tym, że dyrektorką pierwszej z dwóch szkół do których uczęszczał późniejszy premier była córka członka Komitetu Centralnego PZPR indoktrynacja ta była nad wyraz silna [5, s.51].

Można więc uznać, że te „zbiory znaków” które określają „charakter zbiorowy społeczeństwa oraz pozwalają odróżnić swoich od obcych”[13, s.82] były inaczej postrzegane przez rodzinę i bliskich (z wyłączeniem ojca) i szkołę polityka. W związku z tym obecny prezes Prawa i Sprawiedliwości (PiS) bezustannie określał się i określa dalej przez pryzmat przeciwnika czegoś a nie kreatora.

Jako osoba bezsprzecznie inteligentna i ówczesnie świadoma politycznie bez wątpienia obserwował także funkcjonowanie PZPR w praktyce. Ponadto jako magister prawa (doktorat obronił w 1976 r) miał możliwość skonfrontowania teorii funkcjonowania systemu kraju tzw. demokracji ludowej z praktyką jego działania. Mógł też śledzić ewolucję systemu od pierwszych rozwiązań legislacyjnych aż do wprowadzenia zapisu w konstytucji o kierowniczej roli partii w 1976 r[6, s.22]

PZPR miała możliwość ingerencji w dowolne elementy systemu społeczno- politycznego, nie ponosząc przy tym żadnej odpowiedzialności. Były jej podporządkowane wszystkie sfery państwa w szczególności takie jak: gospodarka i monopol na własność przedsiębiorstw, planowanie gospodarcze, wyłączność na przekazywanie informacji czy też całkowita kontrola kadr poprzez system tzw. nomenklatury partyjnej.

J. Kaczyński miał także możność śledzenia roli I sekretarza PZPR w kontekście najważniejszego faktycznego ośrodka podejmowania decyzji. W czasach młodości późniejszego opozycjonisty przywódcą PZPR był Władysław Gomułka. Jak odnotowuje w swych pamiętnikach opisując rolę I sekretarza PZPR Mieczysław Rakowski: „*Pierwszy rządzi absolutnie sam*”. *W tej sytuacji nie może być mowy o jakiegokolwiek indywidualnej odpowiedzialności. Mamy absolutyzm oświecony*”[10, s.152] M. Rakowski kontynuując ocenę I sekretarza PZPR w kontekście podejmowania decyzji stwierdza, że członków KC „*nawet nikt nie pyta o zdanie*”[10, s.145.] Tak

wzór działania sekretarza PZPR i kierowania przez niego państwem prawnik mógł obserwować u progu swego dorosłego życia.

Opozycjonista miał możliwość przypatrywania się i analizowania jak efektywnie władza realizuje elementy propagandy w TV oraz radiu, która przez długi czas, zwłaszcza na wsi przynosiła pożądane przez rządzących rezultaty. Chodzi tu na przykład o kampanie dyskredytacyjne w ówczesnych warunkach czy to duchownych czy opozycjonistów [14, s.249].

PRL po II wojnie światowej dostała się do obozu krajów tzw. demokracji ludowej związanych z kuratelą Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS). W związku z tym działacz dorastał w kraju, który był częścią polityczną bloku wschodniego Europy.

Życie w takim spolaryzowanym świecie na pewno wywarło wpływ na jego psychikę chociażby właśnie na zasadzie negacji tego obozu i wszystkiego, co jest z nim związane (na poziomie światopoglądowym a nie praktycznej implementacji).

W 2010 r., gdy po katastrofie smoleńskiej J. Kaczyński jechał po ciało brata w rozmowie z Antonim Macierewiczem padły słowa, że trzeba jak najszybciej sprowadzić jego brata z tej „przeklętej ziemi” [7, s.234]

Takie bipolarne postrzeganie rzeczywistości na poziomie geopolitycznym odgrywa bardzo duże znaczenie w praktycznym sposobie rządzenia i co ważniejsze w sposobie percepcji geopolitycznej. Chodzi o strategię taktykę działania.

1.3. Profesor Stanisław Ehrlich

Przemocny wpływ na J. Kaczyńskiego miał promotor jego pracy magisterskiej i doktorskiej (obronił ją w 1976 r.) prof. Stanisław Ehrlich. Co ciekawe mimo, że profesor należał do PZPR, to z relacji J. Kaczyńskiego wynika że opowiadał się za emancypacją z wpływu ZSRR przytaczając jako przykład Egipt z 1971 r [5, s.68]. Z seminariów z prof. S. Ehrlichem późniejszy magister i doktor wyniósł także specyficzne, można rzec „społeczne” podejście do praworządności. Jak wspominał swe ówczesne spotkania ze swym mentorem „*Seminaria Ehrlicha odegrały ważną rolę w kształtowaniu mojego światopoglądu*” [3, s.15]

Podobnie jak jego mistrz zajął stanowisko sprzeciwiające się „dogmatyzmowi prawnemu” [5, s.68].

W jego ocenie to nie litera prawa jest nadrzędna wobec osoby (społeczeństwa) a społeczeństwo (suweren) wobec litery prawa. Kluczowy jest więc duch a nie „suchy”, bezosobowy przepis. Przykładem tego sposobu myślenia jest stwierdzenie, że należało: „jak najszybciej rozpisać wybory parlamentarne, nawet kosztem *„legalizmu peerelowskiego, należało na niego machnąć ręką*” [8, s.45]. Chodzi o elekcje, które w ocenie polityka powinny nastąpić jak najszybciej po wyborach kontraktowych.

Inną kwestią, która poruszana jest niejednokrotnie przez przywódcę obozu prawicy jest brak możliwości interpretacji poszczególnych sytuacji przez poszczególnych sędziów [4, s.103]. Takie podejście także należy uznać za pokłosie ehrlichowskiego sposobu myślenia.

Sędziowie, podobnie jak całe społeczeństwo są w jego ocenie uwikłani w różnego rodzaju formalne czy też nieformalne powiązania. W związku z tym z zasady niema możliwości de facto sprawiedliwego sądenia nie obciążonego światopoglądowo.

Jego zdaniem obywatele w swej masie, prawdziwy suweren, nie mają możliwości bycia sprawiedliwie osądzonymi w sporze z przedstawicielami „uprzywilejowanej kasty”, „układu” etc. który wytworzył się po upadku PRL.

Koncepcję J. Kaczyńskiego, będącą de facto przedłużeniem przekonań swego mentora można odnieść nawet do samego sformułowania „demokratyczne państwo prawa”.

W paradygmacie jego rozumowania można w pewnym sensie uznać, że nie jest możliwe budowanie na gruzach PRL demokratycznego państwa.

Semantyka byłego premiera oraz jego podejście do systemu prawnego jest zaczerpnięta w pełni z języka narracji swojego mistrza.

S. Ehrlich pisał w swoich pracach na temat praworządności, grup nacisku i pluralizmu. To w tych publikacjach leży źródło poglądów J. Kaczyńskiego na państwo i prawo w III RP.

Co ciekawe profesor uważał, że nie ma nic złego w tym, że w dojrzałych demokracjach

jest wiele grup nacisku – od związków zawodowych, lobbystów, przez organizacje społeczne, po ugrupowania polityczne. Są one naturalnym elementem życia społecznego. Warunek jest jednak taki, aby żadna z nich nie dominowała względem pozostałych. Chodzi więc o realny pluralizm i równowagę między tymi grupami.

Zdaniem profesora dopiero biorąc pod uwagę skomplikowany układ interesów i powiązań między nimi oraz praktykę stosowania prawa, można dokonywać zmian. Jego zdaniem nie wystarczy skodyfikować określone reguły, żeby automatycznie zaczęły one być przestrzegane. Prawo to nie tylko przepis, lecz także sposób, w jaki działa on w społeczeństwie [18].

„Welfarestate”, koncepcja „państwa dobrobytu”, która jest opisywana i lansowana przez tego wybitnego uczonego [1, s.242] konieczność ingerencji w mechanizmy kapitalistyczne (de facto system gospodarczego interwencjonizmu), wyrównywanie szans startu życiowego, system ubezpieczeń i wykształcenia jest w stu procentach przejęta i w wielu aspektach implementowana obecnie przez prezesa PiS.

Polityk uznaje, że: „każdy z nas powinien mieć przynajmniej równe szanse wygrywania życiowych premii” [4, s.12]

Podobnie podziela on zdanie prof. S. Ehrlicha, że centralistyczne sterowanie jest bardziej efektywne w sensie szybkości podejmowanych decyzji [1, s.247].

Można wysnuć wniosek, że w pewnym sensie dzięki swemu mentorowi J. Kaczyński widzi świat multilateralnie w sensie zderzenia interesów jednostek i grup społecznych.

W ocenie profesora a co za tym idzie także jego ucznia zderzenie omawianych interesów odbywa się na kilku płaszczyznach. Chodzi tu o kwestie związane z administracją, finansami, ustrojem społecznym oraz szeroko pojętym społeczeństwem (pracodawcami i pracownikami) i „pojedynczym” lobby.

Wszystkie te interesy są skupione z natury rzeczy w konflikcie związanym ze zdobyciem i sprawowaniem władzy. Część grup jest zainteresowana jedynie uzyskaniem odpowiednich dla siebie pojedynczych decyzji mających większy lub mniejszy wpływ na gospodarkę czy społeczeństwo a nie na sprawowaniu całościowej władzy.

Przykładem tego drugiego lobby jest chociażby afera Lwa Rywina opisana w „Gazecie Wyborczej” w artykule „przychodzi Rywin do Michnika” [17]. Na niej to swój kapitał polityczny zbił Zbigniew Ziobro a wraz z nim reprezentowana przez niego formacja polityczna PiS. Innym, szerszym przedstawicielem tego lobby są związki zawodowe.

Wydaje się, że najszerszym konfliktem między grupami interesu jest zderzenie społeczeństwa na linii pracodawcy – pracownicy w komisji trójstronnej, gdzie Państwo pełni rolę moderatora i ostatecznego decydenta. Ma ono być w takiej sytuacji ma być swojego rodzaju „superarbitrem”.

Według J. Kaczyńskiego Państwo musi działać sprawnie i możliwie efektywnie stąd konieczne jest powołanie administracji działającej zgodnie z polityką rządu. Można tu powołać się na kazus Roosevelta i jego polityki „newdeal”, kiedy to polityk musiał w celu zapobieżenia skutkom kryzysu 1929 r. zrealizować serię prospołecznych (socjalnych) reform dzielących społeczeństwo.

Prezes PiS dostrzega także ścieranie się swojego rodzaju lobby wewnątrz rady ministrów [1, s.252].

Polityk na tym polu był świadkiem konfliktu, jaki w praktyce widział na posiedzeniach rządu, którego był premierem między Zytą Gilowską a Grażyną Gensicką. Jak ocenił między tymi dwiema osobami panowało „nieustanne iskrzenie” [4, s.31].

Nie można jednak zgodzić się z tezą, że J. Kaczyński w swoich wypowiedziach zwłaszcza dotyczących sądownictwa zgadza się w pełni ze swym mentorem.

Polityk nie uwzględnia zmian pokoleniowych i „kodów kulturowych” które opisywał prof. S. Ehrlich. Chodzi tu o sposób percepcji rzeczywistości przez nowe pokolenie Polaków nie skażonych komunizmem, wychowanych w III RP.

Nie można także zgodzić się z tezą o możliwości niedominowania żadnej z wymienionych przez prof. S. Ehrlicha grup nacisku. Gdyby przyjąć taki rodzaj narracji można by spaść w pułapkę swojego rodzaju „pata”, gdzie każda z grup nie mogąc zyskać przewagi nad innymi staje się bierną.

Ponadto, o czym nie wspominają zarówno prof. S. Ehrlich jak i J. Kaczyński Państwo samo z siebie także jest grupą interesów mającą swe priorytety i z założenia nie jest „sprawiedliwe” co postuluje J. Kaczyński.

Zakończenie

Na przestrzeni lat na J. Kaczyńskiego wywarło wpływ wiele osób i różnorodnych doświadczeń. Ukształtowała go zarówno rodzina jak i osoby z którymi się stykał oraz system, w którym dorastał i którym bez wątplenia przesiąkł.

Świadczą o tym chociażby liczne przeniesienia elementów systemu PRL do systemu projektu IV RP. Samo stwierdzenie Edwarda Gierka z VIII plenum Komitetu Centralnego (KC) PZPR „*partia kieruje, rząd rządzi*” jest reprezentatywny dla sposobu percepcji J. Kaczyńskiego. Emanacją partii (PiS) w tym przypadku jest jej prezes.

Ponadto J. Kaczyński uważa siebie za kontynuatora myśli J. Piłsudskiego[16].

Można się z tym zgodzić jedynie po części. Myśl polityka PiS różni się od poglądów J. Piłsudskiego zwłaszcza w kwestii kontaktów interpersonalnych czy opinii o demokracji. Jak mówił sam marszałek „*kompromis jest ściśle związany z istotą demokratyzmu. Polega ona bowiem na uznaniu, że nie tylko moja wola jednej strony czy chęć jej, jest uprawniona do przejawiania się w państwie, lecz że równie prawa ma wola i chęć innych*”[9, s.29-30]. Tymczasem postawa prezesa PiS niema charakteru konsyliacyjnego a raczej konfrontacyjny, zwłaszcza w kontekście funkcjonowania i reform sądownictwa. W praktycznym działaniu bliższa prezesowi PiS wydaje się być postawa związana z funkcjonowaniem monopartii, gdzie utożsamiania się ideologię kierowanej przez siebie partii z ideologią państwa łącznie z holistyczną polityką kadrową [2, s. 116-117]. Należy jednak zaznaczyć, że nie można utożsamiać programów czy to Porozumienia Centrum (PC) czy PiS z programem PZPR. Chodzi o metodę funkcjonowania (zarządzania partią) i o tożsamy stosunek partia – państwo.

Jak się wydaje nie jest także uprawnione powoływanie się przez J. Kaczyńskiego na marszałka, jeśli chodzi o język narracji polityka. J. Piłsudski w tym kontekście apeluje o „*zmniejszenie struny psychicznej, która stworzona została z podejrzeń i uprzedzeń*”[9, s.29]. Naczelnik państwa nawołuje do osiągnięcia jedności narodowej nawet pomimo podziałów politycznych. Nie koresponduje to z narracją narzucaną przez analizowanego polityka, który opowiada się za polaryzacją społeczeństwa. Przykładem mogą tu być sformułowania używane przez prezesa PiS takie jak „*łzełity*”, „*mordy zdradzieckie*” etc. Obóz Piłsudczykowski postrzegał politykę jako – taką jako grę o sumie zerowej, tymczasem sam konstrukt UE determinuje politykę międzynarodową jako grę niezerową. W związku z tym widoczna jest w tym momencie dysharmonia na linii J. Piłsudski – J. Kaczyński w kontekście deklaratywnego i faktycznego stosunku przewodniczącego PiS do UE i jej agend. Jednocześnie jednak można się zgodzić z tezą, że w czasie implementacji swych wizji J. Kaczyński posługuje się piłsudczykowską zasadą, że politycy powinni stać się „*Panami nastroju*” politycznego, czyli uzyskiwać takie stany emocjonalne, by uzyskiwać pożądane dla siebie cele, s.56]. Ponadto, co można wywnioskować z licznych wypowiedzi J. Kaczyńskiego a przede wszystkim z praktyki działania polityka powinna służyć wychowywaniu i kształtowaniu moralności Polaków, o czym była mowa wyżej.

J. Kaczyński dokonuje upraszczającego, ostrego podziału społecznego na ludzi wywodzących się z Armii Krajowej i Komunistycznej Partii Polski (KPP). Taka retoryka prezesa PiS jest tym bardziej niezrozumiała, że ojciec prezesa brał udział w powstaniu warszawskim a jednocześnie odbudowywał Warszawę po II wojnie światowej współpracując z władzami PZPR, za co był przez synów potępiany.

Ponadto w późniejszym okresie, gdy premierem był J. Kaczyński jednym z wicepremierów był Andrzej Lepper - były członek PZPR. Wydaje się, że ten dualizm moralny w postępowaniu opisywanego polityka się pogłębia, jednak nie jest to przedmiotem powyższego artykułu.

BIBLIOGRAFIA:

1. S. Ehrlich, *Grupy nacisku, Państwowe Wydawnictwo Naukowe*, Warszawa 1962 r.
2. pod. red. A. Jarzembowski, *Podstawy wiedzy o partii- ideologia, zasady działania, historia*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Poznań 1986 r.
3. J. Kaczyński, *PC- porozumienie przeciw monowładzy*, Zysk i S-ka, Poznań 2016r.
4. J. Kaczyński, *Polska naszych marzeń*, Wydawnictwo Akapit, Lublin 2011r.
5. M. Karnowski, P. Zaremba, *Alfabet Braci Kaczyńskich*, Kraków 2010r.

6. Pod. Red.S. Kilian, *Państwo i Społeczeństwo w XXI w.*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2004r
7. M. Krzymowski, „Jarosław – Tajemnice Kaczyńskiego” Ringler Axel Springer Polska, Warszawa 2015.
8. J. Kurski, *Lewy czwarty: mówią: Kaczyński, Macierzyk, Parys, Gajdański, Koszowa-Zarbka*,
9. J. Piłsudski, *Takiej Polski chce Józef Piłsudski.*: Oficyna Wydawnicza “Impuls”, Kraków 2018.
10. M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne*, t.1, 1958-1962, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1998.
11. Pod. red. K. Rokicki, R. Spalko, *Władza w PRL – Ludzie i Mechanizmy*; Instytut Pamięci Narodowej Komisja do spraw ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu, Warszawa 2011.
12. G. Sieczkowski, B. Waszkiewicz, *Miłość i przeznaczenie- trzy pokolenia rodziny Kaczyńskich*, Wydawnictwo Tucan sp. z. o.o. Warszawa 2010.
13. Pod. red. K. Słowiński, *Jednostka i społeczeństwo wobec doświadczenia komunizmu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
14. K.W. Trębicka, *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Wydawnictwo Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2013r
- Źródła internetowe:
15. <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/564039,kaczyński-uwaza-sie-za-kontynuatora-mysli-pilsudskiego.html>
16. <https://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/564039,kaczyński-uwaza-sie-za-kontynuatora-mysli-pilsudskiego.html>
17. <https://wiadomosci.wp.pl/skandale-korupcyjne-6038697674879617g/9>
18. <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/920248,mistrz-kaczyńskiego-ehrllich-trybunał-konstytucyjny.html?fbclid=IwAR1XMIk19eNLDPho-Z3WDToy4hRUUYWZ8jpwj7CHQIMD-5jKCHu9BA23LTI>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ В УНІВЕРСИТЕТАХ ІТАЛІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

*Клик Богдан Олегович,
аспірант ПЗВО Київського міжнародного університету
bogdan_klyk96@ukr.net*

*Науковий керівник –
д.пед.н., проф. І.Ю. Реґейло*

В умовах сьогодення галузь туризму досягла рекордних показників розвитку, що підтверджується максимальною кількістю туристів у світі (1.4 млн осіб) та найбільшими отриманими прибутками (1.4 млрд. дол. США) від туризму [1]. На високому рівні перебуває стан розвитку цієї галузі, зокрема, в Італії, що засвідчує її п'яту сходинку в світі як туристичної дестинації, та третє місце в Європі із загальної чисельності туристів (62 млн осіб), поступаючись лише Франції та Іспанії [2]. У зв'язку з такими візрцевими показниками розвитку галузі туризму в Італії, виникає необхідність дослідження особливостей підготовки майбутніх фахівців цієї галузі, оскільки визнаний професіоналізм менеджерів з туризму безпосередньо демонструє стан розвитку галузі в цілому.

Загалом дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму здійснювали українські та зарубіжні вчені, зокрема: І.М. Філоненко, В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова, І.М. Зорінта ін. характеризували вітчизняну та зарубіжну підготовку кадрів для сфери туризму; Г.А. Гарбар розкрила особливості підготовки фахівців туризму саме в закладах вищої освіти; В.Г. Герасименко, С.А. Гринько, Л.В. Кнодель та ін. займалися питанням світового ринку туризму, його зміни та впливу таких змін на підготовку кадрів тощо. Утім досвід підготовки фахівців у сфері туризму в Італії висвітлено недостатньо.

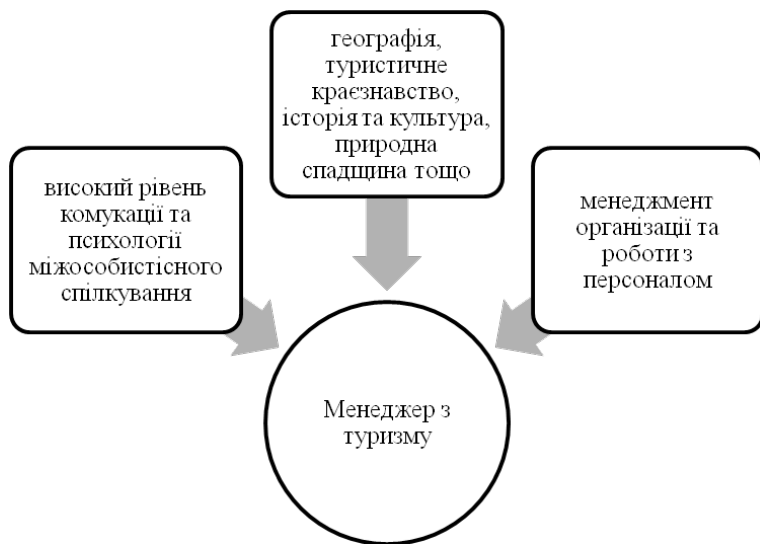
Передусім варто зазначити, що нині в Італії функціонують «89 університетів, різних політехнічних та інших академій» [3], що здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти з багатьох напрямів, зокрема і туризму. Для надання високого рівня освітніх послуг в Італії активно імплементуються європейські стандарти вищої освіти з урахуванням відповідних нормативно-правових актів. Серед основоположних документів необхідно згадати, зокрема, Хартію з туризму 1985 року, в якій зазначається пріоритетність у наданні якісних туристичних послуг; умови сприяння професійному зростанню постачальників цих послуг

через скоординоване забезпечення відповідними органами галузі туризму та професійно орієнтованими семінарами, тренінгами тощо [5]. Наступним важливим міжнародним нормативно-правовим актом, в якому зазначається про підготовку майбутніх фахівців галузі туризму, є Глобальний етичний кодекс туриста 1999 року [6]. У цьому документі акцентується увага на головних перевагах галузі туризму і наведено вичерпні аргументи щодо запобігання потенційним загрозам та усунення недоліків у світовій галузі туризму, роз'яснено права працівників галузі туризму та тих, хто здійснює підприємницьку діяльність, охарактеризовано десять констант, виконання яких призведе до стабільного та успішного процвітання цієї галузі.

Щодо здійснення професійних обов'язків, менеджер з туризму має володіти певним набором професійних та специфічних компетентностей, які сприятимуть підвищенню його конкурентоспроможності на ринку праці, з-поміж яких: високий рівень комунікації, відмінні знання з географії, туристичних особливостей, історії та головної культурно-історичної спадщини й об'єктів природного походження Італії, а також володіння навичками менеджменту в своїй сфері (рис. 1) [4].

У цілому підготовка майбутніх фахівців галузі туризму в закладах вищої освіти Італії базується на синергії теоретичної та практичної складників. До головних чинників, які забезпечують якісну підготовку майбутніх професіоналів галузі туризму Італії доцільно віднести [4]:

1. Успішну реалізацію методів професійної підготовки менеджерів з туризму.
2. Відтворення відповідних туристичних ситуацій на заняттях, для вирішення яких необхідно володіння професійними компетентностями.

Джерело: складено автором на основі Tourism manager [4].

Рис. 1. Структурні складові професійних обов'язків менеджера з туризму

3. Мотиваційну діяльність, що спрямована на розкриття всебічного потенціалу здобувача вищої освіти.

4. Імплементацию спеціалізованих курсів підготовки менеджерів з туризму (психологія, мистецтво переговорів тощо).

5. Надання спланованої та координованої з туристичним підприємством практики

для студентів з метою закріплення та розвитку практичних навичок здійснення професійної діяльності.

Значені чинники успішної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму є важливим елементом для збереження Італією своїх високих позицій на світовому туристичному ринку та продовження розвитку і конкурування з туристичними лідерами Європи та світу.

Отже, оскільки сучасні реалії ефективності надання туристичних послуг в Італії повністю залежать від якості туристичної освіти, підготовка майбутніх фахівців галузі туризму як педагогічна проблема є особливо актуальною. В Італії це питання є одним із пріоритетних, у зв'язку з чим уряд та заклади вищої освіти докладають значних зусиль із забезпечення якості освіти різнопрофільної підготовки майбутніх менеджерів з туризму. У закладах вищої освіти Італії здійснено цілунизку заходів, спрямованих на покращення професійної підготовки фахівців галузі туризму, яка повинна відповідати європейським стандартам і вимогам Болонського процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. UNWTO Highlights, 2019 Edition. URL: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2019.pdf (дата звернення: 23.02.2020).
2. Countries with the largest number of international tourist arrivals in 2018 (in millions). URL: <https://www.statista.com/statistics/261726/countries-ranked-by-number-of-international-tourist-arrivals/> (дата звернення: 23.02.2020).
3. Studying in Italy. Why study in Italy. URL: <https://www.thecompleteuniversityguide.co.uk/international/europe/italy> (дата звернення: 23.02.2020).
4. Tourism manager. URL: <http://www.gostudy.mobi/careers/view.aspx?oid=3> (дата звернення: 23.02.2020)
5. Tourism bill of rights and tourist code. URL: <https://www.univtur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/67.%20Sofia.PDF> (дата звернення: 23.02.2020)
6. Global Code of Ethics for Tourism. URL: <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism> (дата звернення: 23.02.2020).

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КВІР-ТЕОРІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

*Молодіна Альона Олексіївна,
аспірантка НАКККіМ, Київ
amolodina@dakkkim.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1791-3474*

*Науковий керівник –
кандидат культурології, доцент Л.С. Гоц*

У філософії постмодернізму, в роботах гендерних і квір-теоретиків широко використовується постмодерністський методологічний інструментарій другої половини ХХ ст.: концепція влади М. Фуко, деконструкція Ж. Дерріди, психоаналіз Ж. Лакана, Дж. Батлер, критика знака і значення Р. Барта і Ю. Крістеві. Відбувається проблематизація персональної ідентичності, що розкриває опосередковану роль знаково-символічних засобів у формуванні її структур. У міждисциплінарному знанні тема персональної ідентичності в контексті нових проблем сучасності простежується в культурній антропології та соціології Г. Блумер, Ч. Кулі, К. Леві-Строс, Г. Маркузе, Дж. Мід. Незважаючи на стійкий інтерес до цієї теми, ми й сьогодні не можемо вважати розкритими всі її аспекти.

Проблеми методології вивчення квір-теорії в рамках культурології обумовлена тим, що методологія досліджень квір-теорії не має єдиної систематичної, концептуальної або методологічної основи, адже навіть сам термін «квір», також, не має однозначної дефініції.

Вважаємо конструктивним визначення терміну квір Ісаєва Д. Д.: «*квір – це відмова від гендеру, жорсткої схеми ієрархічних відносин між людьми на підставі приналежності до тієї чи іншої статі...не типологія, не нова форма гендеру або сексуальності, а інший принцип підходу, інша підстава для розуміння гендеру та сексуальності як гнучкої, різноманітної (багатоликої), системної, поліфакторної концепції*» [5, с.303].

«Квір» як концепт дозволяє деконструювати, зруйнувати, переосмислити сексуальність, ідентичність і стать. Так на думку Номеровської А. Д., методологія дослідження квір-теорії «являє собою своєрідну колекцію інтелектуальних підходів до розгляду проблеми відносин між статтю, гендером і сексуальним бажанням» [9, с.56].

Акцентуючи увагу на методології дослідження в рамках квір-теорії, можемо виділити декілька підходів, які на нашу думку є найбільш ефективними при культурологічному аналізі, а саме: конструктивістський, гендерний, семіотичний.

У соціології та соціально-культурологічних дисциплінах розглядається конструювання різних феноменів соціокультурного буття, наприклад гендерних відносин [2], політичної чи етнічної ідентичності. На думку Касавіна І. Т. конструктивізм – «підхід, згідно з яким будь-яка пізнавальна діяльність є конструюванням» [6].

В рамках *конструктивістського підходу* передбачається, що сама особистість, яка конструє своє розуміння світу, своєю чергою конструюється суспільством, в якому вона розвивається, мовою і культурним контекстом розвитку. Дослідження внутрішніх механізмів процесів конструювання висуває на перший план феномен «ідентичностей».

Основне положення квір-теорії з точки зору конструктивістського підходу полягає в тому, що панівні дискурси, пов'язані з гендером та сексуальністю, виробляють суб'єкти бажання, над якими в підсумку здійснюється соціальний контроль [1]. Тобто, згідно з конструктивістським підходом, визнається основна роль за соціальними конструктами в пізнанні, як предмету дослідження декларує соціальні уявлення, норми та традиції, які регламентують поведінку чоловіків і жінок. В цьому підході маскуліність / фемініність розглядаються як продукт культури, набір соціальних уявлень, установок, ролей, норм поведінки та вірувань в те, яким повинні бути чоловік і жінка, які якості їм приписуються в кожному конкретному суспільстві.

Гендерний підхід спирається на теорію соціального конструювання. Він дає розуміння гендеру як соціально-рольового статусу, який визначає соціальну стать людини й визначення гендерної ідентичності як базової структури соціальної ідентичності особистості. Гендерний підхід характеризує індивіда з погляду його належності до тієї чи іншої групи, самоідентифікація індивіда з тим чи іншим гендером, внутрішнє самовідчуття як чоловіка, жінки або когось проміжного (бігендерне самовідчуття).

Часто гендерна ідентичність розглядається як те, що біологічно закладено в кожній людині від народження, і не є предметом вибору чи виховання. Водночас існує сучасний науковий погляд на те, як формується гендерна ідентичність: «Гендер – стать, узята як соціальне явище... Чоловік і жінка стають самі собою – тобто чоловіком та жінкою – тільки в суспільстві, у процесі гендерної соціалізації» [4]. Ідентичність трансформується, спричиняє постійний пошук тотожності з кимось, чимось, а отже, йде процес постійної самоідентифікації [3]. Цей підхід дозволяє розглядати будь-яке тіло, бажання, гендер та ідентичність як нестабільні, нефіксовані і некогерентні. Гендер, стать, тілесність і сексуальність не розглядаються тільки як несвідоме перформативне повторення культурних знаків і нормативних конвенцій, але і як інтерактивне здійснення в різних контекстах. У сучасних умовах гендер перестає бути просто предметом дослідження, а й стає методологічним підходом.

Семіотичний підхід до розуміння квір-теорії відкриває полісемантичний потенціал текстового простору, тому що він розпадається на ієрархію «текстів в текстах» [8] і утворює складні переплетення текстів. Безпосереднє сприйняття культури, її осмислення і розуміння відбувається завдяки наявності суб'єкта в цьому процесі, який виступає в якості автора висловлювання і формує текст про культуру, цілісне уявлення і висловлювання про неї через актуалізацію смислів і цінностей, закріплених в артефактах – культурних текстах. У процесі комунікації відбувається трансформація суб'єкта розуміння смислів: через розуміння іншого відкриває розуміння самого себе, акцентування на неможливість дати єдино вірне прочитання, сприйняття і розуміння квір-теорії; усвідомлення того, що людина, що займається інтерпретацією, сама стає джерелом породження і трансляції нових смислів.

Вище наведені підходи дослідження в рамках квір-теорії не єдині, але найбільш чітко окреслюють загальні контури культурологічного дослідження.

Ми вважаємо, що саме, вищенаведені підходи дослідження в рамках квір-теорії дозволяють найкращим чином узагальнити результати аналізу й інтегрувати їх в рамках

культурології.

Концепції перформативної суб'єктивності і квір-ідентичності, які стверджують нестабільність гендерної ідентичності щодо соціокультурного контексту, переглядають методологічні основи та концептуальний апарат класичної гендерної теорії. Гендерний бінарїзм як системоутворююча концептуальна ознака поступається встановленню мотивованих зв'язків між статтю, гендером і сексуальністю. Семіотичний підхід показує механізми взаємодії людини та культури як комунікативних одиниць, що пов'язано з дослідженням процесу відтворення гендерних стереотипів в культурі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батлер Дж. Гендерний клопіт: фемінізм та підрич тожсамості / Джудіт Батлер. – Київ, 2003. – 224 с.
2. Воронина О. А. Конструювання жінчовості: соціокультурний аналіз // Чоловік. 2009. № 5. С. 50–66.
3. Гидденс, Э. Трансформація інтимності. Сексуальність, любов і еротизм в сучасних суспільствах // Энтони Гидденс: пер.с англ. В.Анурін. – СПб.: Пітер, 2004. – 208 с.
4. Дугін, А. Соціологія поля / Дугін, А // Структурна соціологія : курс лекцій – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://konservativizm.org/konservativizm/sociology/140509120251.xhtml>.
5. Исаев Д.Д. Квир-концепция как позитивный вектор развития социума/ Д. Исаев //На перепутье: методология, теория и практика ЛГБТ и квирисследований/ под. ред. Кондаков А. – СПб.: Центр независимых социологических исследований, 2014.– С. 293–309.
6. Касавин И. Т. Конструктивизм // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. М.: Канон+РООИ «Реабилитация», 2009. С. 373–377.
7. Краткая философская энциклопедия / коллективный автор, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко; Сост. Е.Ф. Губский. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Энциклопедия», 1994. – 576 с.
8. Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман.– Таллинн: Александра, 1992. – 479 с.
9. Номеровская А.Д. Понятие нормативности в современных теориях гендерной идентичности/ Номеровская А./ Парадигма: философско-культурологический альманах.– 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-normativnosti-v-sovremennyh-teoriyah-gendernoy-identichnosti>

АВТОБІОГРАФІЧНА ПРОЗА ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Накашидзе Ірина Сергіївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, ir4ik87@meta.ua

1990-ті роки позначені активним розвитком автобіографічної літератури. В умовах отриманої свободи слова у незалежній Україні письменники стали звертатись до тем і проблем, про які не можна було говорити у радянські часи. “Теми голодомору, репресій тридцятих та шістдесятних років, опору державному гнобленню, філософські питання про міру впливу обставин на особистість, про силу людського духу й перевагу його над матерією, про формування й розвиток неординарної особистості, митця в складних соціально-політичних умовах дістали розкриття в українській автобіографічній прозі цього періоду” [1, с. 135].

На сьогодні автобіографічна література є об'єктом дослідження літературознавців, як теоретиків літератури, так і дослідників окремих письменників. Серед них варто назвати О. Галича, Н. Колошук, Г. Маслuchenko, О. Скарніну, Т. Черкашину. Проте на основі автобіографічної прози можна вивчати і історію. Адже письменники-мемуаристи переважно пишуть про ті події, свідками яких вони були. І у таких творах і постає не лише життя окремої людини, а цілого покоління, цілої епохи. Саме таке відображення епохи і є цікавим і цінним не лише для дослідників творчості автора, а й для істориків в цілому.

Метою даної розвідки є дослідження автобіографічної прози як історичного джерела.

Якщо говорити про жанрові особливості автобіографічної прози, то дослідники виділяють два основних жанри: автобіографія та мемуари. С. Нікіфорчук виділяє наступні їх особливості. Автобіографія є самоописом життя будь-якої людини, вона зосереджується

власне на самій особистості, на історії становлення і розвитку однієї людини. Мемуари ж представляють історію тієї ж самої особистості у тісному взаємозв'язку з історією певної історичної епохи. Спільними ж ознаками для цих двох жанрів є документальність, фактологічність, ретроспективність, суб'єктивність. “Автобіографія змальовує історію становлення особистості, історію Я, мемуари ж співвідносять історію особистості з історією певного історичного періоду, пережитого особистістю” [2]. Таким чином, істориків епохи насамперед цікавлять мемуари, адже вони відтворюють певний історичний період. В автобіографічній прозі висвітлення минулого суспільства здійснюється через індивідуальну історію, що може бути матеріалом для істориків, що використовують антропологічний підхід.

Чи не найбільше творів автобіографічної прози написано шістдесятниками. Серед них: А.Дімаров («Прожити й розповісти. Повесть про сімдесят літ»), В.Дрозд («Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок»), І.Жиленко («Homo feriens»), Є. Іванчук («Записки каторжанина»), П.Наніїв («Лозинова труна», «Чорний ворон»), М.Невидайло («Кум, чорна кицька, Родіон і ми», «Хвилі. Приносини часів смутенних») та інші. Письменники у розповіді про своє нелегке життя зображують життя суспільства, життя свого покоління.

Наприклад, історія суспільства в «Homo feriens» І. Жиленко постає через спогади про історію покоління шістдесятників. Доля головної героїні переплітається з долями її родини, друзів. Введення у твір широкого історичного тла (історико-публіцистичний шар оповіді) є цікавим для дослідників епохи, адже там є відомості про прем'єрний показ фільму С. Параджанова “Тіні забутих предків”, переслідування, арешти, звільнення з роботи дисидентів тощо. Сміслова домінанта «Homo feriens» – захоплення особистістю – зумовлює і стильові домінанти: іdealізм та романтизм.

Як і у творі І.Жиленко, у художніх мемуарах В.Дрозда «Музей живого письменника...» теми «історія суспільства», «історія «Я» подаються у трьох ракурсах: автобіографічному, мемуарному, історико-публіцистичному. Останній представлений у формі авторських зауважень стосовно політичної, економічної, моральної ситуації у країні, тих чи інших загальних тенденцій, які спостерігалися в описуваній період. Разом вони і створюють історичне тло твору.

Автобіографічна проза 1980-90-х років змальовує епоху (насамперед 1960-70-ті роки) як епоху радянської машини, у якій уся люди гвинтики. Письменники зображували сіру буденність життя, а якщо траплялися “яскраві” постаті, то система намагалась їх приборкати, змінити. Типовим для такої прози є і еволюція самого автора. І ця еволюція переноситься на життя усього суспільства. У цьому контексті автобіографічна проза може бути матеріалом для істориків при дослідженні повсякденності.

Таким чином, важливою структурною ознакою автобіографічної прози є прагнення автора творити їх як своєрідний літопис подій, фактів, суспільних та культурних процесів, учасником і свідком яких був. Саме це і є цікавим при дослідженні мемуарів у якості історичного джерела. При використанні автобіографічної прози як джерела дослідження можуть бути використані антропологічний підхід і дослідження повсякденності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дуднік І. О. Роль щоденникових записів В. Симоненка у формуванні уявлень про образ митця в контексті епохи / І. О. Дуднік // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. – 2011. – Вип. 2 (2). – С. 135-139.
2. Нікіфорчук С. Автобіографія, біографія, мемуари як основні типи художньо-документальної літератури: диференціація понять / С. Нікіфорчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. – Херсон: ХДУ, 2011. – Випуск 14. – С. 269-272.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СІМЕЙНОЇ (ДОМАШНЬОЇ) ОСВІТИ З ПОГЛЯДУ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

*Свиридова Тетяна Іванівна,
аспірант ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Харків
tatianasviridova8@gmail.com*

*Науковий керівник –
д. наук, проф. В.М. Гриньова*

Ключові слова: підготовка фахівців, сучасні педагогічні концепції, домашня освіта, альтернативні форми навчання, індивідуальна форма навчання.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Відповідно до програми Нової української школи, освіта в Україні ґрунтується на таких сучасних світових концепціях, як демократизація навчання, дитиноцентризм, педагогіка партнерства між учнем, учителем та батьками. У документі «Концептуальні засади реформування середньої школи» у розділі «Формула нової школи» одним із найважливіших компонентів є «Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм [1; с. 7]».

Для ефективного забезпечення пріоритетних концепцій освіти з вересня 2019 року в Україні було впроваджено сімейну (домашню) форму здобуття освіти. Саме Наказ Міністерства освіти і науки України про внесення змін до Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти, у якому затверджено нові альтернативні форми здобуття середньої освіти в Україні, – це важливий крок до демократизації навчання та забезпечення потреб учня в освітньому процесі.

У нормативному документі прописано: «Здобуття освіти за сімейною (домашньою) формою можливо для осіб віком до 18 років, батьки яких виявили бажання організувати освітній процес самостійно з урахуванням здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду своїх дітей, для забезпечення їх індивідуального темпу здобуття освіти [3]».

На сьогодні в Україні спостерігається зростаючий інтерес до індивідуальних форм навчання. Дедалі більша кількість батьків має наміри перевести своїх дітей на сімейну (домашню) освіту. Звідси постає необхідність у фахівців, які б детально усвідомлювали особливості саме цієї форми здобуття освіти. Це підкреслює актуальність дослідження проблем підготовки фахівців для організації сімейної (домашньої) освіти з погляду сучасних педагогічних концепцій.

У зв'язку з означеним, **метою** дослідження є виявлення актуальних проблем у процесі підготовки фахівців для організації сімейної (домашньої) освіти в Україні з урахуванням сучасних педагогічних концепцій. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) дослідити сучасний стан підготовки фахівців для роботи в умовах позашкільного освітнього простору;

2) з'ясувати чинники, які заважають реалізації успішної професійної підготовки в цій галузі;

3) визначити можливі шляхи подолання проблем у створенні сприятливих умов для підготовки фахівців, спираючись на сучасні світові педагогічні концепції.

Результати досліджень. Враховуючи актуальність теми дослідження дедалі більша кількість науковців та педагогів звертається до пошуку шляхів вирішення проблем для успішного впровадження нової для нашої країни форми здобуття загальної середньої освіти. Сімейну (домашню) форму навчання взагалі та підготовку фахівців для її забезпечення зокрема досліджували такі вчені, як Джон Холт; США), Брайан Рей (Brian Ray; Канада), Лариса Рубан, Любов Нос, Лілія Гриневич, Олена Огієнко, Світлана Шумаєва, Антоніна Лещенко та багато інших досвідчених науковців. На відміну від досліджень вищезазначених авторів, ми ґрунтуємо на вже законодавчо затвердженому процесі, який діє в освітньому

процесі української школи та має певні результати. Це зумовлює новизну дослідження, яка полягає у пошуку шляхів подолання проблем у процесі професійної підготовки фахівців саме з погляду сучасних педагогічних концепцій.

Уважаємо доцільним звернути увагу на досвід професійної педагогічної підготовки фахівців у Канаді та США, оскільки практика позашкільної освіти в цих країнах широко розповсюджена та успішно діє впродовж багатьох років. Зауважимо, що функціонування системи педагогічної освіти Канади та США ґрунтується на принципах: демократизму, варіативності, якості, доступності, мобільності, відповідності, а її сутність розкривається в контексті двох концепцій: початкова підготовка майбутнього вчителя як динамічна система, спрямована на професійний педагогічний розвиток майбутнього вчителя; початкова підготовка майбутнього вчителя як методика передачі певного набору теоретичних знань та розвиток практичних навичок і вмінь [4; с. 112].

Оскільки домашня (сімейна) форма здобуття освіти в Україні є по суті абсолютно новим явищем, ще не розпочато планування підготовки фахівців для роботи саме в цій галузі. Для вітчизняної науки проблема підготовки або перепідготовки наставників, тьюторів, вихователів, учителів за різними дисциплінами є досить новою. Можна зробити висновок, що сучасний стан підготовки фахівців для роботи в умовах позашкільного освітнього простору в Україні на державному рівні не забезпечено (існують лише окремі приватні освітні курси для тьюторів та молоді громадські організації, наприклад, ГО «Центр домашньої (сімейної) і альтернативної освіти «Веліцей» та ГО «Українська асоціація домашньої освіти», які проводять консультації та тренінги для батьків), тому потребує детального вивчення досвід провідних країн Європи та Північної Америки, зокрема Канади, у яких система підготовки фахівців для забезпечення успішного функціонування домашньої освіти налагоджена і перевірена багаторічним досвідом.

На сьогодні в Україні існує низка чинників, які заважають реалізації успішної професійної підготовки в галузі сімейної (домашньої) освіти. Передусім, це відсутність історичної традиції, оскільки досвід роботи гувернерів був втрачений за роки існування в нашій країні виключно шкільної системи освіти. По-друге, підготовка або перепідготовка фахівців потребує чіткого визначення специфіки функціонування, створення нових освітніх програм та курсів; видання відповідної навчальної літератури.

Таким чином, у процесі дослідження була встановлена необхідність створення наукового підґрунтя для організації професійної підготовки фахівців у сфері домашньої освіти в Україні, який є довготривалим складним процесом, при здійсненні якого може виникнути також проблема фінансування. Для визначення можливих шляхів подолання проблем у створенні сприятливих умов для підготовки майбутніх вчителів саме для роботи з «домашніми» учнями важливо організувати цей процес, спираючись на сучасні світові педагогічні концепції.

Вивчення міжнародного досвіду свідчить, що є доцільним створення волонтерських груп або ініціативних спілок серед безпосередньо зацікавлених у впровадженні сімейної форми здобуття освіти. Так, Антоніна Лещенко за результатами вивчення досвіду підготовки фахівців у даній сфері в США у своєму дослідженні зазначає, що «домашнє навчання є проявом демократичності і плюралізму системи професійної освіти США, забезпечує можливість і доступність освіти на неформальній, індивідуальній основі [2]».

Висновки. У ході дослідження було зроблено висновок, що успішне функціонування домашньої (сімейної) форми здобуття освіти неможливе без підготовки фахівців, ознайомлених із специфікою даної форми індивідуального навчання. Оскільки в Україні освітній процес лише починає виходити за межі школи, то сьогодні гостро постає необхідність вивчати і спиратися на досвід провідних держав, які мають позитивні результати навчання дітей у домашніх умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич Л. М. Грищенко М. М. Нова українська школа : Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / М. М. Грищенко – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sередnya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>. 2016. – 34 с.
2. Лещенко А. А. Домашнє навчання в системі професійної освіти США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Лещенко Антоніна Анатоліївна; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2006. – 23 с.
3. Наказ №955 от 10.07.2019. Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2016 року

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Семак Людмила Анатоліївна,
старший викладач кафедри філології
Дніпровського державного аграрно-економічного університету,
м. Дніпро
semak_s@ukr.net*

Нинішня освітня парадигма, що покликана врегулювати навчальний процес у вищій школі, ґрунтується на компетентнісному підході. У цьому аспекті навчання повинно відбуватися за особливих педагогічних умов, у якісно новому освітньому просторі, в режимі формулювання і розв'язання практичних проблемних ситуацій, із обов'язковим використанням дидактичних форм і методів. Відтак, очевидним стає той факт, що педагогіка формування компетенцій, які є основою компетентностей, повинна стати педагогікою поступу. Через це, нові стандарти вищої освіти чітко визначають коло професійних і загальних компетенцій, якими повинен володіти спеціаліст відповідно до освітнього ступеня отриманої фахової освіти.

Сьогодні досі одним із основним стратегічних завдань системи вищої освіти залишається формування мовленнєвої компетентності у її здобувачів, адже як слушно зауважує О. І. Піддубцева “розвиток сучасного українського суспільства вимагає від закладів вищої освіти підготовки висококваліфікованих конкурентноспроможних фахівців, здатних до ефективної і якісної роботи різними мовами” [4, с. 94]. Дослідження сутності мовної, мовленнєвої і комунікативної компетентностей присвятили свої праці такі науковці, як А. М. Алексюк, І. П. Білоусенко, Н. М. Гончаренко, С. О. Караман, О. А. Кучерук, С. І. Цінько та ін. Однак досі не вповні визначеними залишаються умови, що створюють систему прецедентів соціально важливої комунікативної діяльності студентів та які можна уважати основними під час формування мовленнєвої компетентності.

З огляду на це, мета наукової розвідки полягає в описі педагогічних передумов формування мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти.

Становлення мовленнєвої компетентності – це динамічний процес, що може саморозвиватися або формуватися в умовах впливу зовнішніх факторів. Важливою передумовою формування мовленнєвої компетентності студентів стає оптимізація комунікативного простору закладу вищої освіти, що нерозривно пов'язана з його внутрішньою освітньою політикою. Така умова активує потребу удосконалення мовленнєвої компетентності і науково-педагогічних працівників вишу. Тобто спілкувальний процес відбувається у діалектичній єдності його учасників, а тому зумовлює обопільний позитивний чи негативний комунікативний вплив.

Комунікативний простір закладу вищої освіти повинен бути наближений до формату того спілкувального середовища, що формується через якісне і взірцеве мовлення викладачів, яке здобувачі освіти під час комунікативної взаємодії сприймають як високу норму. Потенціал мовленнєвого середовища вважається достатнім і продуктивним, якщо в ньому домінує мовлення, що відповідає нормам літературної мови, а також стимулює мовленнєву активність студентів.

Відтак, формування мовної і мовленнєвої компетенцій і, як наслідок, мовленнєвої компетентності потребує створення нового освітнього простору. На думку О. С. Резунової, “ефективна організація педагогічного процесу неможлива без урахування спонукальних

причин, які визначають діяльність студента” [4]. Комунікативний простір закладу вищої освіти відповідно до новітніх стандартів повинен поєднувати в собі навчання, мотивацію і контроль мовленнєвої діяльності як студентів, так і викладачів.

Комунікативний простір вишу є важливою складовою його освітнього простору. Дослідженню поняття “освітній простір” присвячують свої наукові розвідки О. О. Вербицький, Т. К. Голушко, М. П. Манаєнкова, Ю. В. Фролов та ін. Під освітнім простором зазвичай розуміють “сукупність компонентів переважно об’єктивно-суб’єктивного характеру, притаманних певній освітній установі” [5, с. 45]. На думку Н. В. Лобач, освітній простір можна трактувати як “сукупність організаційно-педагогічних умов і факторів, систему впливів і умов; як засіб навчання, що сприяє формуванню мотивації студентів до саморозвитку, самоосвіти та є необхідним для професійного становлення майбутнього фахівця” [2]. Науковець І. М. Габа визначає такі структурні компоненти освітнього середовища, як інформаційний, соціальний і технологічний [1, с. 76]. На нашу думку, до основних компонентів освітнього простору слід зарахувати: емоційно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний і діяльнісно-практичний.

Емоційно-мотиваційний компонент передбачає наявність стійкої мотивації у здобувачів вищої освіти на активну пізнавальну діяльність. Вибудова такої мотивації можлива лише під час постійної співпраці, взаємодії викладачів і студентів, тобто у процесі науково-навчального спілкування викладачів і студентів. Зазвичай під педагогічним спілкуванням розуміють систему соціально-психологічної взаємодії педагога і здобувачів освіти, сутністю якого виступає обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів. Обсяг поняття “педагогічне спілкування” в традиційному розумінні, на нашу думку, потрібно розширити уточненням про те, що педагогічне спілкування є ще і процесом, під час якого відбувається становлення і поступ мовної і мовленнєвої компетентностей як викладача, так і студента.

Дослідники солідарні в тому, що мова викладача формує мовну культуру студентів і слугує для них зразком. Через мову викладач передає певну інформацію, розвиває і збагачує інтелект студентів, спонукає їх до діяльності на основі отриманих знань, управляє їхньою увагою, формує світ їх уявлень і понять. Саме через мову викладач демонструє власний настрій, характер, інтелект, волю, своє ставлення до студентів і до дисциплін, виражає свої думки і почуття. Студенти фіксують не лише думки і погляди викладача, а найперше в пам’яті викарбовується його / її мова, що відзначається логічністю, змістовністю, грамотністю і лексичним багатством, інтонаційної експресивністю, літературною довершеністю, відповідає вимогам етикету.

Педагогічне мовлення покликане забезпечити: продуктивне спілкування, взаємодію між викладачем і студентами; позитивний вплив викладача на свідомість, почуття студентів з метою формування, корекції їх переконань, мотивів діяльності; повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання; раціональну організацію навчальної діяльності студентів.

Комунікації між учасниками науково-навчальної співпраці дає можливість для успішного упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес. Інформаційно-пізнавальний компонент освітнього простору потребує наявності розробленого комплексу інформаційного, методичного та діагностичного супроводу – кейси навчально-методичних матеріалів. Інформаційно-пізнавальний компонент передбачає: управління навчально-виховним процесом; професійно-навчальні програми та розроблені до них навчально-методичні комплекси.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву твердження про те, що однією з найважливіших умов успішності освітнього процесу є використання сучасних інтерактивних технологій. Саме діяльнісно-практичний компонент нового освітнього простору закладу освіти дозволяє активно упроваджувати сучасні педагогічні технології в процес підготовки компетентних випускників вишів, дає можливість кожному студенту максимально самостійно оволодівати знаннями і вміннями, формувати і розвивати професійно значущі компетенції і компетентності під час навчальної та науково-дослідницької діяльності. Студенти отримують можливість максимально включитися в процес пізнання, самостійно розв’язувати професійні вправи, завдання.

У всіх дослідженнях, присвячених розробці педагогічної теорії мовленнєвої діяльності, звертають увагу на те, що розвиток людини неможливий без умінь говорити чітко, логічно, правильно висловити і висловлювати свої думки. Мова здобувачів освіти, безсумнівно, повинна збагачуватися відповідно до особливостей і потреб кожної галузі знань.

Отже, становлення і поступ мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти має здійснюватися відповідно до реалізації окреслених педагогічних умов. Такі умови будуть створювати систему прецедентів соціально значущої комунікативної діяльності студентів, що можна уважати основним фактором формування мовленнєвої компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габа І. М. Вплив освітнього середовища ВНЗ на професійний розвиток особистості / І. М. Габа // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2011. – Т. XIII. – Ч. 6. – С. 74-82.
2. Лобач Н. В. Освітнє середовище як засіб формування інформаційно-аналітичної компетентності студентів / Н. В. Лобач // Наукові записки. – Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. – Випуск 5. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.umsa.edu.ua/jspui/bitstream/umsa/2022/1/The%20educational%20environment.pdf>
3. Піддубцева О. І. Критерії добору навчального матеріалу для формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності майбутніх агрономів у читанні / О. І. Піддубцева // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. – Випуск 23 (том 2). – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://enpui.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24453/1/gum_23_tom2_print.pdf#page=104
4. Резунова О. С. Мотивація до навчання як педагогічна умова формування крос-культурної компетентності майбутніх економістів-аграріїв / О. С. Резунова // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2012. – Випуск 35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSH_2012_35_50
5. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика [Текст] / А. В. Хуторской. – М.: Академия, 2008. – 256 с.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТОК ЗАСОБАМИ ТАЙ-БО-АЕРОБІКИ

Чупрун Н.Ф.

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри спортивних дисциплін, ігор і туризму

*ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди”,*

chuprunn@ukr.net

На сучасному етапі розвитку суспільства спеціально організована рухова активність розглядається як потужний засіб зміцнення здоров'я населення, забезпечення високої працездатності, якості життя [3, 7]. З метою створення сприятливих умов для зміцнення здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності, забезпечення реалізації права особи на оздоровчу рухову активність Указом Президента України №42/2016 схвалено Постанову Верховної Ради України «Про забезпечення сталого розвитку сфери фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади» та реалізацію Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

В останні роки у вищих закладах освіти спостерігається тенденція до зниження обсягу рухової активності студентів [1, 9]. Хронічний дефіцит рухової активності в режимі життя студентів стає загрозою їхньому здоров'ю та нормальному фізичному розвитку. Численні дані про низьку фізичної підготовленості молоді, а також неповна мобілізація засобів фізичної культури говорять про необхідність пошуку нових шляхів підвищення фізичної підготовленості студентів [4, 8]. Це призводить до пошуку нових форм оздоровлення, що передбачає проведення занять спрямованих збільшити загальний обсяг рухової активності та зацікавленість молоді у фізичному вдосконаленні. Можливостям використання різних форм оздоровчої аеробіки в навчальному процесі студенток вищих закладів освіти присвячено

дослідження Т. А. Кохан, 2001 (гідроаеробіка); Т. Г. Вялкіної, 2002 (ритмічна гімнастика); К. В. Попової, 2003 (степ-аеробіка); О. Ю. Фанигіної, 2005 (аквааеробіка); О. В. Старкової, 2006 (танцювальна аеробіка); О. В. Трофімової, 2010 (фітнес-аеробіка); О. С. Черненко, 2012 (фідбол-аеробіка). Побудова комплексного підходу до проведення занять оздоровчою аеробікою зі студентками вищих закладів освіти обумовлюється зростаючим інтересом до цього виду фізичної релаксації [5], збереженням стійкої позитивної мотивації студенток, появою великої кількості напрямків аеробіки [4].

Основний зміст заняття тай-бо-аеробікою, згідно з думкою фахівців [2, 6 та ін.] становлять:

- ✓ удари, стрибки, випадки, що імітують рухи боксера на ринзі;
- ✓ базові кроки, біг, стрибки, танцювальні елементи;
- ✓ силові вправи з предметами і без них;
- ✓ вправи на розслаблення і розтягування.

Фахівці [5, 9] рекомендують найбільш типову структуру заняття при загальній тривалості 60 хвилин, що включає 3 частини: підготовчу, основну і заключну. Засоби тай-бо-аеробіки використовують з метою вирішення низки здоров'язбережувачих завдань:

- профілактика серцево-судинних захворювань;
- збільшення життєвої ємності легень, що, в свою чергу, впливає на тривалість життя;
- зміцнення опорно-рухового апарату;
- регулювання ваги тіла;
- покращення психічного та емоційного стану;
- підвищення фізичної та розумової працездатності.

Заняття тай-бо-аеробікою в групах мають на меті не тільки розвиток функціональних можливостей організму, але і розвиток фізичних якостей, насамперед: витривалості, сили [4]. Крім того, досягається позитивний зовнішній ефект: зміцнюються м'язи живота і спини, що забезпечують правильну поставу, вдосконалюється рухова координація, розвивається гнучкість [3].

Основними відмінностями таких оздоровчих занять на думку науковців [1, 8] є:

- утримання близької до субмаксимальної (180 – вік) частоти серцевих скорочень на протязі не менше 50 % часу всього заняття;
- відсутність системи змагань, що дозволяє виключити зайві фізичні навантаження на психоемоційну систему та підвищити стресостійкість;
- низький відсоток травматизму за рахунок підбору доступних фізичних вправ, орієнтованих на психофізичні особливості студенток.

Крім того, в процесі оздоровчих тренувань студенти, взаємодіють між собою, що дозволяє їм набути впевненості в собі й своїх силах, стати більш відкритими і товариськими, впевненими у собі та здобути навички самозахисту [6, 8].

На даний час тай-бо-аеробіка є популярним засобом фізичного виховання серед сучасної молоді. Систематичні заняття вправами складовою способу життя студентської молоді і тісно пов'язана зі станом їх здоров'я та фізичною підготовленістю. Саме тому, доцільно запроваджувати сучасні, популярні серед студентів види рухової активності, зокрема, заняття тай-бо-аеробікою.

Рухова активність є важливою складовою способу життя студентської молоді і тісно пов'язана зі станом їх здоров'я та фізичною підготовленістю. Саме тому, доцільно запроваджувати сучасні, популярні серед студентів види рухової активності, зокрема, заняття тай-бо-аеробікою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anikieiev D. M. (2012). *Rukhova aktivnist u sposobi zhyttia studentskoi molodi* [Motor activity in the lifestyle of student youth]: avtoref. dys. ... kand. nauk z fiz. vykhovannia i sportu; NUFVSV. K., 20 s
2. Byelikova N., Indyka S. (2016). Organization of Volunteer Health-saving. *Activity of Future Specialists in Physical Education and Sport*, 1 (33). С. 29-33.
3. Davydenko O. V. (2011). *Osnovy prohramuvannia zaniat aerobikoiu v protsesi fizychnoho vykhovannia* [The basics of programming aerobics training in the process of physical education] *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seria : Pedahohichni nauky. Fizyчне vykhovannia i sport*, 86. – Т. 1. – С. 66–70.
4. Dudorova L.Yu. (2015). *Vplyv zaniat ozdorovchoiu aerobikoiu na riven fizychnoi pidhotovlenosti studentok* [The

impact of aerobics training on the level of fitness of students]. *Zdorove dlia vsekh*: PolesHU, 2015. – S. 10-13.

5. Hryban, H.P. (2012). Analiz rukhovoyi aktyvnosti studentiv spetsialnoho navchalnoho viddilennya [Analysis of motor activity of students of a special educational department]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 2, 25-28 [in Ukrainian].

6. Korol, S.A. (2014). Otsinka stanu somatychnoho zdorovya ta fizychnoyi pidhotovlenosti studentiv I kursu tekhnichnykh spetsialnostey [Assessment of the state of physical health and physical fitness of students of the 1st year of technical specialties]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 11, 23-29 [in Ukrainian].

7. Redko, T.M. (2015). Problema zberezhennya zdorovya studentiv na suchasnomu etapi rozvytku systemy vyshchoyi osvity [The problem of preserving the health of students at the present stage of the development of the higher education system]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. Seriya «Pedahohichni nauky»*, 45-48 [in Ukrainian].

8. Synytsia S., Shesterova L. (2011). Dynamika morfofunktsionalnykh pokaznykiv studentok pid vplyvom zaniat ozdorovchoiu aerobikoiu [Dynamics of morphofunctional indicators of female students under the influence of health aerobics classes]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu*, 3, 78-87.

9. Tsos A., Sushchenko L., Bielikova N., Indyka S. (2016). Influence of working out at home on the expansion of cardiovascular disease risk factors. *Journal of Physical Education and Sport*. 16(3), Art 159. pp. 1008–1011. doi: 10.7752/jpes.2016.03159.

ЧАСТИНА 2

ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

Альошін Михайло Михайлович

заступник директора з НМР ПЗОО «КМДШ» № 2, м. Київ

themichelianian@gmail.com

Існування людського індивіду поза соціумом є неможливим, оскільки саме у ньому відбуваються індивідуалізація та соціалізація, становлення та розвиток особистості, спрямованої на персоналізацію власного буття. Як наголошує провідна українська дослідниця С. Сисоева, виключно суспільство є тим унікальним простором, у межах якого суб'єкт самоактуалізується та самореалізовується, отримує можливість якнайширше розкрити свій потенціал. Звідси витікає розуміння взаємної функціональної цінності суспільства для індивіда і індивіда для суспільства [6].

Стрижнем соціалізації як процесу засвоєння дитиною знань, норм та цінностей, соціальних рис та якостей, соціального досвіду, ролей та зразків є соціальне виховання, яке є спеціальною організованою діяльністю, що реалізується інститутами та агентами соціального впливу [1].

Згоджуючись з Г. Лещук, соціальне виховання підростаючого покоління є однаково важливим процесом як для суспільства і держави, так і для власне індивіда, оскільки амбівалентність його задач полягає не лише у регуляції соціальної поведінки людини у відповідності із встановленими конкретно-історичними суспільними нормами, а й у створенні умов для багатовимірного розвитку особистості індивіда та його успішної адаптації до соціального середовища, що у загальному можна описати як забезпечення гармонії у взаємодії суспільства та особистості [2].

Потреба у соціальному вихованні молодого покоління не є новою і на кожному етапі цивілізаційного поступу людства виникали і впроваджувалися різні підходи та погляди його здійснення.

Так в епоху Античності взірцем афінського соціального виховання визначалась особистість, суголосна у індивідуальних, колективних та суспільних цілях, та яка здатна добросовісно ставитися до своїх громадянських обов'язків. До 7 років дітей у Стародавній Греції виховували мати та няня-годувальниця, проте пізніше функція виховання передавалась педагогові, яким, у більшості випадків, обирали когось із нездатних рабів.

Один із основоположників теоретичної педагогіки Платон резюмував, що виховання, у тому числі і соціальне, є процесом формування у молодого покоління системи думок та поглядів, які є правильними як у юридичній площині, так і відповідають соціальній дійсності, в основу якої покладено досвід найбільш шанованих та літніх громадян. Видатний мислитель особливо наголошував на значущості соціального виховання у контексті формування громадських рис індивідів, їхньому вмінню «підпорядковуватися та начальствувати».

Інший античний мислитель Аристотель наголошував, що будь-яке виховання спрямоване на доповнення рис, несформованих або сформованих недостатньо природою. Акцентуючи увагу власне на важливості соціального виховання, він переконував у необхідності встановлення системи норм, правил та цінностей для дітей, вказуючи на потребу залучати до її формування як держави, у цілому, так і окремих приватних суб'єктів у якості педагогічних наставників дитини. На думку Аристотеля, останні заслуговують навіть більшої поваги, ніж батьки, оскільки ті дають дитині лише життя, а наставники – роблять його гідним.

В епоху Середньовіччя виникають та успішно співіснують такі види педагогічного наставництва як учнівство та лицарське виховання. Перше із них здійснювалось у родинах майстрів та торговців та тривало, у середньому, від двох до шести років. У свою чергу, лицарське виховання, засноване на військовій традиції та християнській концепції світосприйняття, включало 7 компонентів та реалізовувалось шляхом закріплення у 7-річному віці дитини до наставництва з боку двору та підданих феодала, а 14-річному віці – до конкретного лицаря, якому змушній підліток слугував зброєносцем, відточуючи свої навички, та оволодіваючи

необхідними соціальними звичаями, поглядами та манерами, притаманними даному історичному періоду.

У давньоруській педагогічній традиції соціальне становлення дитини у віці до 4 років відбувалось під патронажем матері, тоді як після цього віку дошкільник міг віддаватися на ремісниче учнівство безпосередньо під опіку майстра. З настанням християнської доби в історії Київської Русі та одночасним зростанням чисельності шкіл, заможні громадяни залучали у якості наставників, для притаманного тогочасному періоду нерозривного академічного навчання (читання, письмо) і морально-соціального виховання, приватних домашніх учителів або священників.

Представник епохи Ренесансу М. Монтень, повертаючись до першооснов, закладених античними філософами щодо соціальної сутності людини та антропоцентризму, наголошував на потребі формувати у дітей та молоді ідеали свідомої соціальності та громадянськості, відводячи у забезпеченні цих процесів стрижневу функцію зовнішнім педагогічним наставникам. Він зауважував, що власне від останнього залежить, наскільки вдалим буде виховання молодого покоління. М. Монтень акцентував увагу на домінуванні особистісного збагачення, набутті соціального досвіду, що даватиме можливість вільно обирати, відчувати себе більш спроможно та упевнено у соціальній практиці, над лише академічним навчанням чи отриманні професійних навичок, які конвертуватимуться у вдало отриману роботу.

Це, у багато чому, було обумовлено зростаючою на той час соціальною мобільністю освіти та виховання, а також потребою в умовах динамічної трансформації європейських суспільств, найвищою цінністю освіти в яких власне означене виховання набувало ролі соціальної сили, здатної вирішувати соціальні проблеми [4].

У свою чергу Ж.-Ж. Руссо зауважував, що педагогічний наставник в таких умовах навчає ввірених йому дітей виключно одному ремеслу – бути людиною [5].

Наприкінці XVI століття у британських університетах центральною фігурою у системі педагогічного наставництва стає тьютор, на якого, окрім контролю за освітніми здобутками студентів, покладається виховна функція, узагальнено яку можна визначити як стати помічником і радником молодій людині у абсолютно будь-яких питаннях, саме тьютор мав ретранслювати свій соціальний досвід та створювати умови і підтримувати ефективну соціальну практику. І, оскільки у класичних освітніх інституціях Англії того часу здобувачі освіти працювали за принципом пансіону, ізольовано від їхніх родин та батьків, саме тьютори були єдиними суб'єктами взаємодії, які мали навчити, як правильно налагоджувати співіснування з однокурсниками, як презентувати себе, як власне знайти себе у буремному світі [3].

І хоча подальший розвиток вітчизняної освіти, яка орієнтувалась на німецьку модель університету, у якій був відсутній, на відміну від британської, інститут тьюторства, все ж М. Костомаров та О. Духнович все ж наполягали на врахуванні індивідуальності представників молодого покоління, на утвердженні їхнього успіху у починаннях.

Створена до XX століття схожа до англійської модель приватних гувернерів та репетиторів, поширена українськими землями, у 30-ті роки XX століття була вітиснена діаметрально протилежними ідеями колективізму, нерушимість яких поставив під сумнів В. Сухомлинський, що наполягав на гумінації освітнього процесу та значущості соціального виховання дітей.

У 1990-х силами прогресивних педагогів О. Захаренка, М. Гузика утверджується модель особистісно-орієнтованого навчання та виховання, у рамках якої передбачалась і освітня персоналіфікація, що є одним із стрижнів подальшого розвитку тьюторства.

Започаткована у приватній школі «Афіни» така система індивідуального соціального розвитку дитини, сьогодні вона поширилась практично на усі нederжавні заклади середньої освіти, в якій педагогічний наставник-тьютор здійснює свій супровід соціального розвитку, створює умов для набуття здобувачем освіти соціального статусу, засвоєння та сприйняття ним сукупності провідних соціальних норм, накопичення соціального досвіду і вироблення ціннісних ставлень до дійсності, саморегуляції поведінки.

Тьютор, посада якого переважна впроваджена у приватних школах, у сучасній інтерпретації задовольняє фізичні, інтелектуальні, емоційні та соціальні потреби здобувача освіти – його тьюторанта, здійснюючи соціальну перцепцію та соціальну рефлексію,

активізуючи свого вихованця до формування ініціативи, самоорганізації, спрямованості (ціннісної орієнтації, ставлення до дійсності, до і інших та до себе) і колаборації (взаємодія з ровесниками, школярами, педагогами, батьками).

Саме такий сучасний тьюторський підхід, на нашу думку, є найбільш вдалим, оскільки він певною мірою долає антропологічний дефіцит в освіті, який є «браком особистості присутності» у ній людини, є браком людського у всесвітньому сенсі соціальності, браком відповідальності за власну освіту.

1. Безпалько О.В. Соціальне виховання / О.В.Безпалько // Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К., 2003. – С.30-32
2. Лещук Г. Соціальне виховання як соціально-педагогічна категорія / Г. Лещук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. - 2011. - Вип. 22. - С. 90-92.
3. Подпльота С.В. Тьюторство: історія і сучасність / Збірник наукових праць. Сер. Педагогічні науки. – Мелітополь, 2017. – Випуск 75. – Том 2. – С. 65-69
4. Ромм Т. А. Методологические аспекты исследования социального воспитания / Т. А. Ромм // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2006. - № 1. – С. 49-54.
5. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : в 2-х т. – М.: Педагогика, 1981. – 656 с.
6. Сисоева С. Спільнство і особистість: гармонізація розвитку / С. Сисоева // Рідна школа. - 2012. - № 12. - С. 8-12.

EDUKACJA W POWIECIE DĘBICKIM (POLSKA) W KONTEKŚCIE WYDARZEŃ NIEPUNKTUALNYCH – WSTĘP DO BADAŃ JAKOŚCIOWYCH

Garbulińska-Charchut Joanna,

*magister filozofii i pedagogiki, doktorantka Uniwersytetu Rzeszowskiego
j.garbulinska@gmail.com*

Dorośli z różnych przyczyn podejmują aktywność związaną z kształceniem ustawicznym. W trakcie blisko dziesięcioletniej pracy w dębickich szkołach policealnych dla dorosłych miałam okazję poznać uczniów w wieku od dziewiętnastu do ponad pięćdziesięciu lat. Część z nich miała przerwę od edukacji formalnej, wynoszącą od kilkunastu do ponad trzydziestu lat. To skłania do refleksji związanej z motywacją dotyczącą zainteresowania nauką w późniejszym okresie życia.

W trakcie roku szkolnego uczniowie nierzadko opowiadali o głównych przyczynach podjęcia kształcenia. Część z nich upatrywała w podniesieniu kwalifikacji szansę na znalezienie pracy lub jej utrzymanie, jeśli wcześniej nie posiadali odpowiedniego dokumentu potwierdzającego kwalifikacje i legitymowali się przede wszystkim doświadczeniem w danej dziedzinie. Oprócz takich motywatorów, były również mniej oczywiste – uczniowie, których dzieci już się usamodzielniały, podkreślali, że nareszcie znaleźli czas na to, aby zrealizować swoje zainteresowania. W swojej pracy spotkałam również mamę, która po stracie dziecka, zdecydowała się na pójście do szkoły, aby wypełnić czas po stracie.

Już z kilku powyższych przykładów można zaobserwować różne tendencje dorosłych uczniów do podejmowania nauki. Warto rozpatrywać je w szerszym kontekście, związanym z bardziej indywidualną analizą poszczególnych przypadków. Poznanie motywacji dorosłych uczniów może pomóc w opracowaniu lub dopracowaniu metod i technik efektywnej pracy z nimi. Artykuł stanowi wstęp do zarysu jakościowych badań własnych nad zagadnieniem edukacji w kontekście wydarzeń niepunktualnych. Dodatkowo zawężenie okręgu badań może pomóc w określeniu charakterystyki uczniów z określonej części kraju. Wybór powiatu dębickiego (Polska) został powiązany m.in. z dostępem do respondentów mogących wziąć udział w badaniu, a także z brakiem wcześniejszych badań związanych z tym tematem, realizowanych we wspomnianym rejonie kraju.

Zagadnienie edukacji w okresie dorosłości – wstęp

Jak słusznie zauważył Pierre Dominicé „edukacja wiąże się z różnymi życiowymi wydarzeniami (...) ważna jest zatem nie tylko osobista przeszłość danej osoby, ale również obecne środowisko społeczne, ekonomiczne i polityczne” [1, s. 21]. Każda jednostka ma prawo do edukacji

ustawicznej, która wiąże się z nauką człowieka przez cały okres jego życia.

Do zadań edukacji ustawicznej należy m.in. poszerzanie, aktualizacja wiedzy i umiejętności, pełne współistnienie w społeczeństwie wiedzy, a także funkcja naprawcza. Dorosły uczeń ma szansę na podniesienie własnej wartości, zwłaszcza wtedy, kiedy w czasach szkolnych nie należał do uczniów – prymusów. Część z nich może traktować proces kształcenia się jako dookreślenie swojej tożsamości, choćby z tego powodu, że w kształceniu ustawicznym wiele zależy od samej jednostki, organizacji jej czasu i możliwości pogodzenia nauki z codziennymi obowiązkami.

Roman Schulz dostrzegł, że antropologicznie zorientowana pedagogika, którą można pojmować również w kontekście dorosłych odbiorców i uczestników, interesuje się m.in. problemami, które profesor zdefiniował następująco:

– „człowiek jako podmiot rozwoju bio-psychicznego (w pełnym cyklu życia); także proces rozwoju struktur organizmu (oraz psychiki).

- (...) człowiek jako podmiot uczący się, nabywający i wzbogacający swe indywidualne doświadczenie; także proces kształtowania się indywidualnego doświadczenia w cyklu życia.

- (...) człowiek jako podmiot wychowywany, asymilujący w sposób zorganizowany elementy dorobku dla celów rozwoju własnej osobowości i przygotowania do uczestnictwa w życiu społeczeństwa dorosłych; proces wychowania człowieka.

- (...) człowiek jako podmiot samorealizujący się, wzbogacający własną osobowość i kulturę; proces samorozwoju, osiągnięcia podmiotowości.

- (...) człowiek jako podmiot podlegający i poddawany readaptacji; proces readaptacji człowieka.

- (...) człowieka jako podmiot podlegający rewitalizacji; proces rewitalizacji” [2, s. 201].

Tak szerokie spektrum zagadnień związanych z człowiekiem, wskazuje na zainteresowanie nim jako podmiotem nie tylko rozwijającym się, ale także jako jednostką podlegającą zmianom i readaptacji do określonych warunków, rozumiany również jako wychowanie osoby.

Z jednej strony możemy zauważyć tendencje wzrostowe w kwestii kształcenia się dorosłych – wielość kursów – także bezpłatnych, szkół średnich i wyższych, kształcących w trybie niestacjonarnym, tryb e-learning, niewątpliwie poszerza gamę możliwości podnoszenia kwalifikacji. Część dorosłych beneficjentów ma wiele obaw zanim podejmie naukę. Wśród niepokojów są między innymi: strach przed pogodzeniem obowiązków rodzinnych, społecznych, zawodowych z edukacją, lęk przed byciem gorszym w porównaniu do młodszych uczniów, obawa przed powtórzeniem się negatywnych doświadczeń szkolnych. Nierzadko wiele z tych niepokojów okazuje się bezzasadnych, ponieważ jak zauważył Zbigniew Pietrański „aktywni intelektualnie dorośli potrafią zdobywać znaczące osiągnięcia aż do sędziwego wieku. Ciekawe wyniki w tym zakresie uzyskał w swoich badaniach David Wechsler, który stwierdził, że „nie u wszystkich badanych odnotowano obniżenie wyników testu na inteligencję. Otóż u osób zdolnych (nadprzeciętnych) i aktywnych umysłowo – wyniki testów tych uległy poprawie” [3., s. 30].

Charakterystyka społeczno – gospodarcza powiatu dębickiego

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, na koniec 2019 roku powiat dębicki zamieszkiwało 135 239 osób, co daje 4,3% ludności województwa podkarpackiego. Ponad 68 tysięcy z nich stanowią kobiety. Zdecydowana większość, bo aż 80 494 zamieszkiwała tereny wiejskie. Stolicą powiatu jest miasto Dębica, które zamieszkuje łącznie 47 180 osób [4, dostęp 01.03.2020].

Powiat dębicki utworzono 5. czerwca 1998 roku, w ramach reformy miejscowej administracji. W jego skład wchodzi: miasto Dębica oraz gminy: Dębica, Pilzno, Brzostek, Czarna, Jodłowa i Żyraków.

Powiat położony jest „w zachodniej części województwa podkarpackiego na pograniczu dwóch krain geograficznych: Kotliny Sandomierskiej i Pogórza Karpackiego. Rzeka Wisłoka – przepływająca przez powiat dębicki – rozgranicza w południowym skrawku Kotliny Sandomierskiej: Płaskowyż Tarnowski od Płaskowyżu Kolbuszowskiego, zaś w północnym skrawku Pogórza Karpackiego: Pogórze Ciężkowickie od Pogórza Strzyżowskiego. Powiat graniczy od zachodu z powiatem tarnowskim i dąbrowskim, od północy – z mieleckim, od wschodu – z ropczycko-sędziszowskim, od południowego wschodu – ze strzyżowskim, od południa – z jasielskim” [5, dostęp 01.03.2020].

Powiat dębicki znajduje się na szlaku kolejowego i drogowego transportu o zasięgu krajowym i międzynarodowym. Oprócz istniejącej drogi krajowej nr 4, w przyszłości ma powstać autostrada

A4. Warto podkreślić, że jest to teren rolniczo-przemysłowy. Jak wynika ze statystyk, „przeważającą część powierzchni powiatu dębickiego zajmują użytki rolne (64%) (...), a 80,6% gospodarstw rolnych posiada powierzchnię mieszczącą się w przedziale 1,01 - 4,99 ha. Przeciętna powierzchnia jednego gospodarstwa kształtuje się na poziomie 3,5 ha” [6, dostęp 01.03.2020].

Jak informują władze powiatu, „ponad 24% powierzchni terenu pokryte jest lasem. Przez powiat przepływa rzeka Wisłoka należąca do dorzecza górnej Wisły. Parki krajobrazowe położone na terenie gmin Brzostek, Dębica i Jodłowa (m.in. park krajobrazowy Pasma Brzanki), stanowią przedłużenie łańcucha parków krajobrazowych ciągnących się w obrębie niższej części Karpat, aż po okolice Przemysła. Rezerваты przyrody, które występują w powiecie na terenach gmin Brzostek (rezerwat Kamera, Dęborzyn), Czarna (rezerwat Torfy w Głowaczowej i Stary Jawornik) i Pilzno (rezerwat florystyczny Słotwina w Polesiu Machowskim) reprezentują różnorodność i bogactwo środowiska przyrodniczego” [7, dostęp 01.03.2010]. W każdej gminie znajdują się obszary chronionego krajobrazu, a miejscowość Latoszyn przed wojną była uzdrowiskiem. Przez powiat przepływa rzeka Wisłoka.

Powiat dębicki jest zróżnicowany pod względem sytuacji gospodarczo-zawodowej. Każdego roku w dębickim Urzędzie Skarbowym rozliczenia roczne składa kilkadziesiąt osób, które w poprzednim roku podatkowym zarobiły co najmniej milion złotych. Z drugiej strony jest to region o stosunkowo dużym bezrobociu. W poprzednich latach liczba bezrobotnych osób, zarejestrowanych w miejscowym Powiatowym Urzędzie Pracy wynosiła ponad 7000 osób, z czego ponad 4000 z nich stanowiły kobiety [8, dostęp 01.02.2020]. Do największej grupy bezrobotnych należą jednostki długotrwale bezrobotne, bez wykształcenia średniego oraz bez doświadczenia zawodowego. Czyni to więc powiat dębicki interesującą grupą badawczą, osadzoną również na dużym rozwarstwieniu zasobów ekonomicznych.

Podejście jakościowe w badaniach naukowych

Nauka, która pomija empirię opiera się tylko na teoretycznych aspektach życia, zdaje się być odsunięta od codziennej egzystencji. Teoria bez badań empirycznych jest niepełna, osadzona w niepełnym świecie. Metodą jakościowym zarzuca się brak naukowości, ilościowym – pomijanie człowieka, mechaniczną procedurę działania. Badania jakościowe o tyle są ciekawą metodą, ponieważ, jak twierdzi A. Wyka „głównym motorem wyboru (...) okazywała się *w nich (przyp. własny)* potrzeba poznania faktycznych sposobów życia, działań jednostkowych, procesów tworzenia, znaczeń itp., a zatem – pragnienie zbliżenia nauki (...) do życia, czyli poznania rzeczywistości z punktu widzenia tworzących tę rzeczywistość podmiotów” [9, s. 34].

W badaniach empirycznych atutem jest również to, że w czasie ich realizacji badacz może napotkać nowe kierunki, problemy, które zasygnalizują badani. Narracja połączona z wywiadem i obserwacją stanowi ciekawy materiał badawczy. Niepowtarzalność każdego przypadku sprawia, że budując twierdzenie teoretyczne, szuka się jego weryfikacji w badaniu.

Metodyka badań

Celem badań nad wydarzeniami niepunktualnymi, obejmującymi swym zagadnieniem kwestię związaną z podejmowaniem nauki w późniejszym okresie życia, będzie uchwycenie emocji, przeżyć, uczuć osób badanych. W związku z tym najbardziej adekwatną metodą będzie metoda wywiadu biograficznego, w którym badani nie tylko odpowiadają na pytania otwarte, ale mają możliwość zwerbalizowania własnych historii i przeżyć. Mieczysław Łobocki określił ją jako metodę polegającą na „opisie i analizie życia badanych osób, w tym określony rodzaj ich działalności (...), albo też wyłącznie kluczowe momenty przebiegu życia, związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi, zmianą ról i pozycji społecznej” [10, s. 294].

Jak zauważyła Ewa Zaręba – „badania jakościowe, niejako w odróżnieniu od ilościowych, charakteryzują się przede wszystkim całościowym (holistycznym) podejściem nastawionym na indukcyjny opis kontekstu, w jakim tkwi badana jednostka (zjawisko) – w celu zrozumienia sytuacji tak, jak czyni to osoba badana. Badacz nie narzuca z góry przyjętych przypuszczeń, schematów. Miarą trafności badań jakościowych jest uznanie badanych, że opis faktycznie przedstawia ich sposób życia” [11, s. 46]. Na potrzeby badań, powyższa metoda zdaje się być najbardziej trafna, ponieważ pozwoli na bardziej trafne ukazanie kontekstu społecznych warunkowań zdarzeń niepunktualnych, ponieważ umożliwi ona interpretację „świata znaczeń i wartości uznawanych przez osoby badane” [12, s. 310].

Badanie ludzkich losów może stanowić podstawę do budowania teorii wpisanej w społeczno-kulturową rzeczywistość. Dzięki temu, jak twierdzi Sławomir Krzychała, badacz „najpierw dopuszcza do głosu samych badanych, przyjmując ich codzienny sposób opisu i kategoryzacji rzeczywistości, a dopiero na podstawie zebranego materiału (re)konstruuje teoretyczne kategorie, przechodząc na bardziej uogólniony (...) poziom interpretacji oraz opisu rzeczywistości społecznej” [13, s. 10].

Istotnym będzie zapewnienie badanym komfortu, atmosfery umożliwiającej odpowiadanie na pytania w jak najmniej skrępowany sposób, co umożliwiła badaczowi odkrycie sposobu widzenia jednostki, jak również znaczenia, jakie podmiot nadaje swojemu postępowaniu.

1.1 Techniki i narzędzia badawcze

W metodzie biograficznej badacz jest zainteresowany nie tylko tym, co mówią badani, ale także tym, w jaki sposób snują swoją opowieść. Osoba badacza i sposób moderowania badania nie mogą być ekspansywne, ale są „elementem pewnej organizacji i interakcji części poznającego umysłu. Używając określonych technik badawczych zbierania danych (...), analizując zebrane i zapisane dane, tj. tworząc kategorie, własności kategorii i związki pomiędzy kategoriami, badacz oddaje tylko obraz i sens ich wcześniejszego istnienia” [14, s. 194]. Wywiad biograficzny umożliwi w pewnym zakresie i przy poruszaniu podobnych zagadnień, zastosować elementy porównywania. W tego typu badaniach istotną rolę pełni również obserwacja, która stanowi dopełnienie tego, co mówi osoba badana.

Ponadto w pracy opartej na wywiadach biograficznych ważną rolę odgrywa też sposób zapisu materiału badawczego. Najlepsze, oprócz tradycyjnego notowania cytatów, jest stosowanie zapisu cyfrowego, transkrybowanie go, a także użycie arkusza z graficzną prezentacją czasu badanych oraz protokoły wywiadów i obserwacji. Należy jednak pamiętać aby badani nie odczuli nadmiernego udziału sprzętu archiwizującego wywiad, tak, aby uniknąć zbędnego stresu, a także braku naturalności i nieszczeroci.

Narzędziami badawczymi będzie skonstruowane narzędzie badania wydarzeń niepunktualnych, pt. „Tort czasu” oraz dyspozycje do wywiadów.

W badaniach respondenci odpowiedzą na pytania dotyczące zagadnień:

1. Badani o sobie – portret własny.
2. Decyzja na temat kształcenia – cele, motywacja, wartość wiedzy.
3. Dorośli słuchacze szkół policealnych
4. Dalsza edukacja jako czynnik zmian
5. Plany na przyszłość.

Streszczenie

Dorośli uczniowie mają różnorodną motywację do podejmowania nauki. Warto analizować je w szerszym, jakościowym kontekście, związanym z analizą poszczególnych przypadków. Poznanie motywacji dorosłych uczniów może pomóc w dobruaniu metod i technik efektywnej pracy z nimi. Artykuł stanowi wstęp do zarysu jakościowych badań własnych nad zagadnieniem edukacji w kontekście wydarzeń niepunktualnych. Planowane badania jakościowe obejmą dorosłych uczniów z powiatu dębickiego (Polska).

Słowa kluczowe

wydarzenia niepunktualne, badania jakościowe, dorośli uczniowie, powiat dębicki

Summary

Adult students have various motivations to get study. It is worth analyzing them. Understanding the motivation of adult students can help to choose methods and techniques connected with good work with them. The article is an introduction to the outline of qualitative own research on the issue of education in the context of non-punctual events. The planned qualitative research will include adult students from the Dębica poviat (Poland).

Keywords

non-punctual events, qualitative research, adult students, Dębicki poviat

LITERATURA

- [1] Dominicé Pierre, *Uczyć się z życia. Biografia edukacyjna w edukacji dorosłych*, Łódź: Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, 2006. Strona: 21.
- [2] Schulz Roman., *Wykłady z pedagogiki ogólnej. Perspektywy światopoglądowe w wychowaniu*, t. 1, Toruń: Wyd. UMK, 2003. Strona: 201.
- [3] Pietrasiński Zbigniew, *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa: Wyd. PWN, 1990. Strona: 30.
- [4] http://rzeszow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_podkarpackie/portrety_powiatow/powiat_debicki.pdf. Dostęp: 01.03.2020.
- [5] http://powiatdebicki.pl/archiwum/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=46. Dostęp: 01.03.2020.
- [6] http://powiatdebicki.pl/archiwum/index.php?option=com_content&task=view&id=41&Itemid=47. Dostęp: 01.03.2020
- [7] http://powiatdebicki.pl/archiwum/index.php?option=com_content&task=view&id=40&Itemid=46/. Dostęp: 01.03.2010.

- [8] <https://debica.praca.gov.pl/>. Dostęp: 01.02.2020.
- [9] Wyka Anna, *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Warszawa: IFiS PAN, 1993. Strona: 34.
- [10] Łobocki Mieczysław, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków: Impuls, 2000. Strona: 294.
- [11] Zaręba Ewa, *Badania empiryczne ilościowe i jakościowe w pedagogice*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. Palka Stanisław, Kraków: Wyd. UJ, 1998. Strona: 46.
- [12] Łobocki Mieczysław, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków: Impuls, 2000. Strona: 310.
- [13] Krzychała Sławomir (red.), *Spoleczne przestrzenie doświadczenia. Metoda interpretacji dokumentarnej*, Wrocław: Wyd. Naukowe DSWE, 2004. Strona: 10.
- [14] Konecki Krzysztof, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: PWN, 2000. Strona: 194.

КОМПЕТЕНТНИСНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дужик Наталія Степанівна,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації

Національного університету харчових технологій

nduzhyk@gmail.com

Використання компетентнісного підходу всистемі вищої освіти має на меті підготовку фахівців, які здатні ефективно працювати у змінних реаліях ринкової економіки. Це передбачає набуття загальних та фахових компетенцій, які чітко прописані у нормативних освітніх документах. Очікується, що після закінчення випускники ЗВО володітимуть знаннями та вміннями, необхідними для індивідуальної та командної роботи, для самостійного та колегіального ухвалення рішень, а також для виконання короткострокових та часозатратних проєктів.

Спрямованість сучасної вищої освіти на кінцевий результат передбачає періодичну акумуляцію нових знань у навчальні програми, впровадження нових дисципліна вимогу практики, створення умов для реальної взаємодії у професійному середовищі вже під час навчання. Для цього створені необхідні умови у вищій школі. Йдеться про залучення фахівців-практиків до навчального процесу, роботу університетських служб з працевлаштування, організацію спільних заходів з компаніями-роботодавцями. Усі ці заходи є реальною відповіддю викликам ринкової економіки.

Вища освіта живає неефективні дидактичні підходи, які зосереджувалися переважно на засвоєнні навчального матеріалу. Донедавна повною мірою не враховувалися індивідуальні зацікавленості здобувачів, їх підготовленість до взаємодії у різних соціумах, ресурсна база для успішного особистісного та професійного росту завжди вимагала значних капіталовкладень.

Попри позитивні зрушення в університетській освіті, які відбулися завдяки впровадженню компетентнісного підходу, окремі завдання навчально-виховного процесу можуть залишитися нерезалізованими. Зокрема у Рішенні Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 27 листопада 2019 р. з приводу гуманітарної складової освітнього процесу, дотримання мовного законодавства та інших законів України вказано на «тенденцію до непропорційного зрушення освітніх компонентів лише до фахових, що в українських реаліях призводить до втрати універсальності й комплексності вищої освіти». Це утруднює досягнення цілей персонального характеру, а саме «всебічного гармонійного розвитку особистості», а також формування громадянської позиції та патріотизму.

Саме гуманітарні дисципліни (українська мова, історія України, філософія, історія української культури та ін.) мають світоглядний характер та «спрямовані на формування світоглядних і громадянських якостей випускника, його морально-етичних цінностей, вирішують питання загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти». Тому зведення нормативного статусу гуманітарних дисциплін до вибіркового курсів може надалі негативно вплинути на досягнення результатів навчання [1].

Поділяємо погляд НАЗЯВО про важливість гуманітарних дисциплін, особливо «в умовах гібридної війни, інформаційної агресії, окупації та анексії частини території Української держави». З певним застереженням сприймаємо твердження про те, що використання риторикіакадемічної автономії та «формальна наявність окремих вибіркового гуманітарних дисциплін... позбавлені сенсу». Так само сумніваємося, що гуманітарні дисципліни вилучаються з розряду обов'язкових «під тиском окремих представників працевдавців, які виявляють нерозуміння важливості гуманітарної складової». Цілком правомірно стверджувати, що акцентування теперішньої освіти на бізнескомпетентностях спричинене практичними міркуваннями. Здобувачі вищої освіти обирають фахово-орієнтовані дисципліни з погляду майбутніх кар'єрних перспектив та здатності конкурувати на ринку праці. А здобуття освіти за власний кошт є ще одним переконливим аргументом.

Проблему з компетентнісною стратегією в освіті вбачаємо в ігноруванні її глибокої сутності та у однобічному випинанні найбільш вигашаних, на перший погляд, аспектів. За різноманітними класифікаціями компетентностей, встановленням їх відповідності компонентам освітніх програмгубитися інформація про навчально-виховний процес, нехтуються механізми досягнення задекларованих результатів.

Разом з компетентнісним підходом у педагогічній науці утвердилися й інші моделі навчання, які ґрунтуються на формуванні компетенцій та задоволенні потреб особистісного розвитку. Наприклад, соціально-емоційне навчання (СЕН) чітко визначає механізм впливу на особистість через емоційне втручання в інтелектуальну діяльність, у якій також важливу роль відіграє групова взаємодія[2]. Ця модель довела свою життєздатність і застосовується на різних освітніх рівнях. Незважаючи на свій комплексний характер та можливість системного застосування, СЕН не є всеохопною стратегією і має ті самі недоліки, що й компетентісне навчання, а саме: здійснюється переважно у формі вибіркового курсів, подекуди сфокусоване на обмеженій кількості результатів та ін. [3].

У забезпеченні якості вищої освіти неабияке значення має професійна підготовка викладачів, адже модератори навчальної взаємодії постійно повинні освоювати новітні технології, а також володіти дієвими методами викладання, щоб навчальний процес відповідав особистісним та професійним потребам здобувачів. У сучасній системі освіти здобувач є активним учасником процесу, наділений правом вільного вибору навчальних дисциплін. А тому важливо, щоб здобувач був добре інформований про усі наявні освітні можливості, і щоб його вибір давав поштовх для різнобічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 27 листопада 2019 р. з приводу гуманітарної складової освітнього процесу, дотримання мовного законодавства та інших законів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/РішенняМовнийЗакон.pdf>
2. CASEL (CollaborativeforAcademic, Social, andEmotional Learning). Retrieved from: www.casel.org.
3. Elbertson, N., Brackett, M., & Weissberg, R. (2009). School-based social and emotional learning (SEL) programming: Current perspectives. A. Hargreaves, M. Fullan, D. Hopkins, & A. Lieberman (Eds.). *The second international handbook of educational change*. Retrieved from http://ei.yale.edu/wp-content/uploads/2013/10/pub187_Elbertson_Brackett_Weissberg_2009.pdf

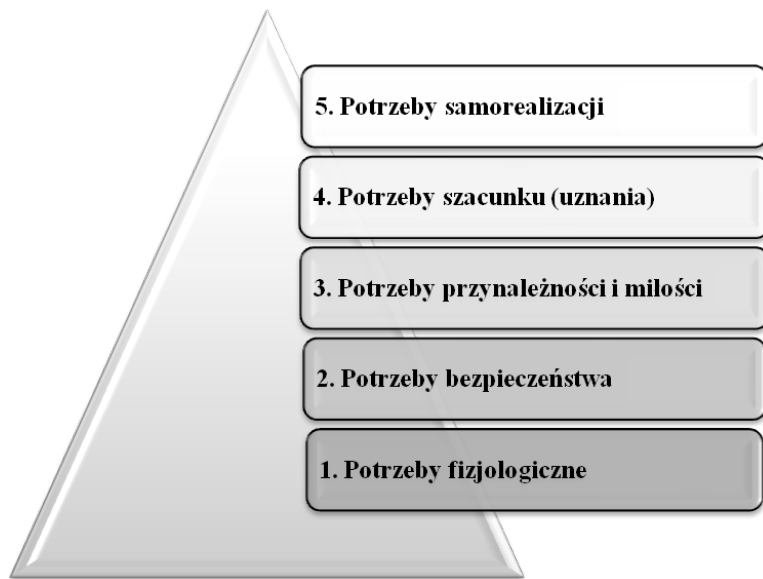
THE LIVES OF OLDER PEOPLE AND THEIR EXISTENTIAL PROBLEMS

Kawa Janusz
University of Rzeszow

ADMISSION

Aging in European populations is one of the main problems and the most important challenges in the educational, economic or social sphere. It is worth noting that the extension of society's life is a very important achievement of modern times and science, but combined with a decrease in the number of births can cause significant problems arising from demographic change. The fact of extending human life is becoming an important element of research in many areas such as sociology, economics, psychology, politics, biology and chemistry. It is also worth noting that the increased number of older people relative to births causes the determination of many countries. That is why it is so important that in the face of changing social structures, countries can work out appropriate measures that will ensure the protection of the elderly and social stability.¹

Through the evolution of civilization in man, needs have arisen that are closely related to the existence and existence of man. The literature on the subject has different ways of dividing human needs. In crisis situations, the basic needs of the elderly are at risk. The most famous scheme is the so-called Maslow's pyramid of needs, which is shown in Figure 1².

Figure 1 Maslow's pyramid of needs

Source: Own study based on the book A. Maslow 'a, *Motywacja i osobowość*, Wyd. PWN, Warszawa 2006, s. 62 – 71.

The aging process of entire societies is a common and inevitable phenomenon. It is also an

---

1 Ibidem., s. 20.

2 A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wyd. PWN, Warszawa 2006, s. 62 - 71

irreversible process that causes transformations in many aspects of life in, among others protecting the elderly, ensuring their safety and demographic changes, which create a challenge to develop solutions and take actions that will fulfill the protective function against the announcement of changes. Protecting older people in crisis situations is becoming a key problem and issue in a constantly changing social situation and an aging society³.

There are difficult situations in everyone's life. Then we can talk about the crisis. It is worth noting that synonyms of this phenomenon are considered to include words such as deadlock, change, solstice. According to the encyclopedic definition, the crisis is a period of collapse, solstice and a breakthrough in functioning. In the psychological sphere, the crisis is used interchangeably for stress, conflict or emergencies. It is worth emphasizing that the crisis is a state of disorganization, in the face of which man can destroy important life goals. It also causes large disturbances in the life cycle and methods of dealing with crisis situations. This also applies to older people who are even more vulnerable to crises due to their age. W. Badura-Madej defines the crisis as "a temporary state of internal imbalance, which is caused by significant changes or a life event." The crisis is also understood as any disruption in functioning caused by difficult situations. People who are affected by the crisis can cope with the crisis, which is an opportunity to develop personality and find a sense of existence⁴.

Table 1 Dynamics of population aging in selected European countries

COUNTRY	2000 r.	2015 r.	2030 r.
Belgium	20,723%	26,185%	36,692%
Germany	23,250%	27,562%	36,109%
Great Britain	20,626%	24,808%	31,704%
Hungary	19,721%	20,276%	28,416%
POLAND	16,577%	15,899%	27,159%

Source: Own study based on the 2018 GUS forecast for Poland and the world

Human dignity

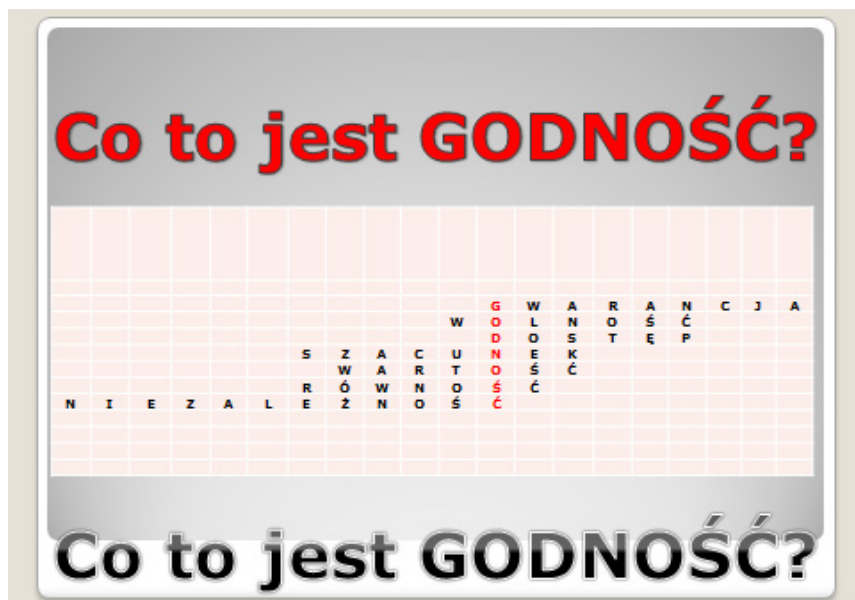
According to S. Jedynek, dignity is an inseparable concept associated with the existence of each individual. It is "a property which everyone enjoys without exception because of his privileged place in nature. She is also called natural or human"⁵.

Figure 2 Diagram of human dignity

3 Pacian A., *Kształcenie ustawiczne ukierunkowane na zdrowie osób starszych*, Katowice 2012, s. 19.

4 Gilliland B. E., *Strategie Interwencji Kryzysowej*, Warszawa 2006, s. 65.

5 S. Jedynek, (red.) *Słownik etyczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej, Lublin, 1990, s.84

Source: Own study

According to the author, dignity is not gradable, which means that “every person - regardless of his race, nationality, age or merit - has elementary respect and the right to live in human conditions”⁶. It can be understood as self-esteem based on a person’s moral identity, but also on the expectation of respect from other people⁷. Therefore, it is the foundation of all human rights and freedoms. The Constitution of the Republic of Poland adopted on April 2, 1997 states that “inherent and inalienable human dignity is a source of human freedom and rights, it is inviolable and its respect and protection is the responsibility of public authorities”. No one can deprive a man of dignity - and its source is natural law, not enacted law (depot.ceon.pl, 2017).

Crisis in old age

Crisis phenomena often referred to as natural disasters that negatively affect a person’s existence and which are the result of an undesirable disruption of the human life cycle in crisis situations. For several years, a new phenomenon called the “aging society” can be seen and this trend will intensify in other countries around the world. Already in 2035, according to CSO forecasts, the number of people who have reached post-working age in Poland will reach as much as 9.5 million. For comparison, in 2015 the number of older people in society constituted 15.8% of the total population of Poland, while in 2050 it will already be 35%. This creates a kind of crisis for both seniors and you. According to Article 25 para. 1 of the Universal Declaration of Human Rights, everyone has the right to a dignified standard of living ensuring health and well-being for himself and his family, including clothing, housing, medical care and social benefits, as well as insurance in the event of sickness or incapacity for work⁸.

Old age is the period that every person must go through and which is particularly vulnerable

6 Tamże, s. 84

7 Tamże, s. 84

8 Ibidem.

to the emergence of stressful and crisis situations for the elderly. For many people, old age is seen as an unattractive period of life that is also unworthy of desire. During this period, older people are particularly vulnerable to both material and non-material losses. In the elderly, crisis situations are perceived and felt more.

Professor S. Steuden divided these difficult situations into several categories:

- difficult financial situation,
- acquiring new skills such as computer and telephone skills,
- changes in relationships with family and the immediate environment,
- change of residence by the elderly,
- lack of acceptance and low self-esteem,
- negative life events such as death of a loved one or deterioration of health,
- mental disturbance
- random difficulties such as an accident

Old age is the period that every person must go through and which is particularly vulnerable to the emergence of stressful and crisis situations for the elderly. For many people, old age is seen as an unattractive period of life that is also unworthy of desire. During this period, older people are particularly vulnerable to both material and non-material losses. In the elderly, crisis situations are perceived⁹.

It can be stated that the functioning of the elderly depends to a large extent on many factors and internal conditions, which often lie beyond the reach of human influences, and external, which relate to fate and randomness, as well as the lifestyle or social influences of other people. When experiencing the emerging crisis, older people often find out how important other people are. It is also worth noting that the dislike of older people by other people causes a significant reduction in activity, which in turn leads to alienation from society, which affects the speed of aging¹⁰.

It should be emphasized that among difficult situations that are typical for adolescence, loneliness, loneliness, anxiety, retirement, mourning or a change of residence stand out. In view of the above, special attention should be paid to the state of loneliness and loneliness, which often results from the failure to satisfy such needs as:

- security, which is associated with a sense of danger and anxiety in old age,
- affiliation, associated with a sudden drop in contacts compared to the production period,
- addiction regarding the search for care and the perception of care as an obligation to older people¹¹.

Another crisis situation to be discussed is the above mentioned loneliness and loneliness. The concepts of both loneliness and loneliness are not ambiguous. There are many definitions of these concepts. One of the key factors of social sources of loneliness as a crisis situation is the convergence between social requirements and own courts. Therefore, loneliness defines a social situation, which is often perceived as a state of subjective feeling, which is independent of the number of contacts. It is also a state of reflection on the sense of life and perceptible helplessness to a world that is hostile to the elderly. An elderly person affected by loneliness as a crisis is usually associated with large urban agglomerations, where the proportion of older people is significant. The drama of these people is located in four walls and the emerging social isolation is often due to a lack of contact with family and illness¹².

It is also worth paying attention to loneliness as a crisis situation. Loneliness is influenced by factors such as health, energy, gender, self-esteem or money, time, social support and social status. It is worth noting, however, that in a situation of loneliness, well-being perception or life satisfaction plays a very important role. This approach to the problem of loneliness of the elderly is emphasized by many researchers. Most of them, however, separate loneliness from loneliness by significant factors. Loneliness is perceived as an objective state, and loneliness as a subjective state. Another factor affecting the feeling of loneliness and loneliness as crisis situations is a sense of fear, which

---

9 Ibidem., s. 47.

10 Ibidem., s. 48.

11 Rembowski J., *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Warszawa-Poznań 2000, s. 92.

12 Ibidem., s. 93.

intensifies the aforementioned concerns about life¹³.

Another crisis situation for the elderly is the fear of death. Emotions associated with this situation can range from acceptance to expectation and even to ignorance. Large anxiety and aggressive conditions may also appear. The fear of death consists of several stages: regret before leaving the world, conviction that there is nothing after death, fear of punishment for sins, fear of dying and suffering related to it. It is worth noting that there are three attitudes towards death. The first is a positive attitude, which is associated with the promise of a better life. The second is defensive attitude, ignoring death. The last attitude is anxiety attitude, which is connected with the end of everything. When discussing individual crises, attention should also be paid to the scale of the assessment of social adaptation of Holmes and Rahe, examining the level of stress associated with specific life events. According to the scale, the death of a spouse is the greatest stress. This intensifies to a large extent in the post-productive age, when the elderly are to a large extent the only people to whom they talk about complicated and difficult matters in everyday life. Widowing is a period of sadness and pain and the period of mourning is particularly hard for an elderly person who finds it difficult to find help in this condition¹⁴. It is also worth emphasizing that the family situation of the elderly changes under the influence of a natural event such as the death of a spouse. However, there are rarely other reasons for terminating a marriage, such as divorce¹⁵.

Another important event from the point of view of scale is retirement, which has 45 points according to the above scale. Retirement is perceived by older people as a drastic event and an entry into the life of the senior. This situation often causes a loss of sense of security and before the coming future on which the course of the elderly is not affected. Often, work is a way to achieve your own goals, build social authority and has a key impact on the feeling of satisfaction with life. Crossing the pension limit is a borderline moment and has a huge impact on the personality of the individual. This period is often referred to by gerontologists as a retirement shock. Novelty and surrounding changes related to retirement are a breakthrough moment that has an impact on functioning. It forces you to reorganize your everyday life cycle and forces you to look for new ways to spend your free time. Retirement is often accompanied by stress and tension. It is also worth noting that the current breadwinners become those who need help not only in food aspects but often in other equally important aspects regarding proper functioning¹⁶.

It is worth emphasizing that in the research on the older group of respondents, as many as 13 forms of family life were asked when asked about family members with whom they live. The study assumed that the form of family life are mainly two factors, which are living together and the degree of relationship with the people with whom you live. Lonely life was also included in the general forms of family life as one of the phases of family life¹⁷.

At the age of 65 and more, the most common were 6 phases, which are:

- people living alone - 22%,
- married couples living with children - 8.5%,
- marriage - 32.2%,
- families consisting of an elderly person and children - 8.6%,
- married couples living with both children and grandchildren - 9.9%,
- families composed of both the elderly, her children and grandchildren - 10.1%¹⁸.

It is also worth noting that older people often put a lot of effort into the planning process of their journey, which includes overcoming barriers. This, in turn, leads to the selection and division of travel into necessities such as a medical visit, financial matters or food matters, and less necessarily such as tourism, education or sport. In addition, her time is another barrier to travel. Seniors largely avoid traveling during rush hour and after dark. They pay attention to weather conditions, avoiding

---

13 Ibidem., s. 94.

14 Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 28.

15 Ibidem., s. 32.

16 Zboina B., *Jakość życia osób starszych*, Ostrowiec 2008, s. 65.

17 Ibidem., s. 66.

18 Ibidem., s. 67.

traveling in adverse conditions. It is also worth paying attention to travel time and its shortening, because older people often shorten the travel distance due to the problem back to the place of residence¹⁹.

When discussing crises in retirement age, attention should also be paid to the concept of cut-off status. According to Karl Jaspers, the limit state is a state in which the individual is in a situation in one of the prime dimensions of the human way of being. This situation includes ties that result from the interaction between human life and the outside world. According to the German philosopher, man is merely a being in a given situation and is always closely associated with specific conditions in which life has set the individual, for what purposes he strives and how he works. From the point of view of a person affected by the borderline situation, the situation gives the opportunity to experience something unique²⁰.

It is worth emphasizing, however, that a man from one situation falls into a different one every time, so it can be said, according to Edwin Latzel, that the situation is inseparable from a human being. The situations cited above allow the development of individual character traits. According to Roman Rudziński, border situations are those that man encounters in pursuit of the postulate in the structure of classical metaphysics. Only by striving for absolute value can a person experience such values as suffering, death, guilt or struggle²¹.

Summary

In crisis situations of seniors, it is worth paying attention to the dimensions of seniors' lives, such as the social, economic, health and psychological dimensions. Being senior meets many barriers resulting from both social life and the perception of the senior as a diseased and worse functioning person than a person of working age. Elderly people often face alienation and isolation from society. The end of professional activity often means for the elderly the end of a certain stage of life, and thus the need to find alternatives to free time. Completion of work also means the end of contacts with colleagues, and the entire attention of seniors is usually directed to children in grandchildren. Going through the retirement stage, it is worth emphasizing that the financial situation of seniors is also changing.

Retiring is often associated with lowering your income and living standards. The possibility of free income management affects the well-being of the senior, satisfying his needs and influences his position in the local environment. It is worth emphasizing that as people get older, the demand for care and nursing services increases significantly. With age, the senior's health deteriorates, on the one hand as a natural and specific aging process of the body, and on the other hand, the lack of prevention and an unhealthy lifestyle. During this period, health emergencies arise, in particular, with various conditions and problems with the senses of sight, hearing, smell, touch or taste. The immune system is also weakened, which leads to differences in the perception of the outside world such as temperature or perception of light intensity²².

The last dimension to be discussed is the psychological dimension. Awareness of retirement causes stress to the elderly that threatens physical and mental health. This state of slaughter can even lead to depression, which is very dangerous in post-working age. Changes in the human psyche depend on many factors such as health conditions, genetic conditions, changes in the brain, both mental and physical activity, lifestyle, senior's attitude to old age, life satisfaction, attitude to other people or habits. According to Denis B. Bromley, proper adaptation to old age and avoidance of crisis situations is conditioned mainly by life situation, family situation, material situation, both intellectual and physical activity, education, participation in cultural events, individual character traits, reconciliation with old age or interests and needs.

Streszczenie

Współczesne zjawisko starzenia się społeczeństwa jest jednym z istotnych problemów i

---

19 Ibidem., s. 40.

20 Szatur-Jaworska B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2012, s. 11.

21 Ibidem., s. 12.

22 Cieślak R., *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2014, s. 153.

kwestii zarówno z punktu widzenia społecznego, jak i politycznego a w szczególności ochrona osób starszych w sytuacjach kryzysowych. Prawa człowieka są podstawowymi, które przysługują każdemu człowiekowi nawet temu co więcej „pamięta”. Opierają się one w swojej istocie na podstawowych wartościach, do których zalicza się godność, równość oraz szacunek należny każdemu człowiekowi. Prawa człowieka mają za zadanie przeciwdziałać dyskryminacji oraz traktowaniu obywateli w poniżający dla nich sposób w trudnych dla nich sytuacjach życiowych. Prawa te stanowią one również główny środek do obrony godności każdej ludzkiej jednostki. Z roku na rok liczba seniorów sukcesywnie wzrasta w Polsce i na świecie. Ludzie w podeszłym wieku pomimo swoich lat nadal mają prawo do godnej egzystencji i rozwoju osobistego. Często są oni schorowani i wykluczeni społecznie. Do najczęstszych niedomagań ludzi starszych zalicza się różnego rodzaju choroby, które wymagają interwencji specjalistów. Ponadto mają oni szansę na rozwój i eksplorację swoich zainteresowań. Prawa osób starszych są zagwarantowane w przepisach i ustawach. Jednakże zdarza się często, że prawa osób starszych są łamane lub nie przestrzegane w sytuacjach kryzysowych, co w konsekwencji wpływa na destrukcyjnie na dobrostan zdrowia psychiczno-fizycznego osób starszym wieku w szczególnie dotkliwych dla nich sytuacjach życiowych. Szybkie tempo życia pozostawia wzrost zachowań nieporządnym w społeczeństwach oraz hamuje czas refleksji nad życiem osób starszych. W związku z powyższym, nie można stwierdzić z całą pewnością, iż rzeczywistość XXI wieku będzie wpływać w pozytywny sposób na pomyślne starzenie się w trudnych okresach życia, które były charakterystyczne dla wieku XX.

Słowa kluczowe: starość, społeczeństwo, prawa człowieka, regulacje prawne, godność, wykluczenie społeczne, sytuacje kryzysowe

Abstract:

The lives of older people and their existential problems

The contemporary phenomenon of population aging is one of the significant problems and issues from both a social and political point of view, in particular the protection of elderly people in crisis situations. Human rights are the basic rights that every human being has, even what he “remembers”. They are based, in essence, on fundamental values, which include dignity, equality and respect due to every human being. Human rights are designed to prevent discrimination and treat citizens in a degrading way for them in difficult life situations. These rights are also the main means to defend the dignity of every human individual. From year to year, the number of seniors is gradually increasing in Poland and in the world. Older people, despite their age, have the right to a dignified existence and personal development. They are often sick. The most common illnesses of the elderly include various types of diseases that require the intervention of specialists. In addition, they have the opportunity to develop and explore their interests. The rights of older people are guaranteed by law and statute. However, it often happens that the rights of older people are violated or not respected, which in turn has a destructive effect on the well-being of the mental and physical health of older people in particularly life-threatening situations. The fast pace of life leaves an increase in disorderly behavior in societies and inhibits reflection time on the lives of older people. In connection with the above, it cannot be said with certainty that the reality of the 21st century will positively affect the successful aging in difficult periods of life that were characteristic of the 20th century.

Keywords: old age, society, human rights, legal regulations, dignity, social exclusion, crisis situations

BIBLIOGRAPHY:

- Cieślak R., *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2014.
Gilliland B. E., *Strategie Interwencji Kryzysowej*, Warszawa 2006.
Leszczyńska-Rejchert A., *Człowiek starszy i jego wspomaganie*, Olsztyn 2007.
Pacian A., *Kształcenie ustawiczne ukierunkowane na zdrowie osób starszych*, Katowice 2012.
Rembowski J., *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Warszawa-Poznań 2000.
Synak B., *Polska starość*, Gdańsk 2012.
Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziągiewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006.
Szatur-Jaworska B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Warszawa 2012.
Szukalski P., *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, Warszawa 2009.
Zboina B., *Jakość życia osób starszych*, Ostrowiec 2008.

Tabela 1 Dynamika starzenia się społeczeństw w wybranych krajach europejskich

Rysunek 1 Piramida potrzeb według Maslow'a

Rysunek 2 Schemat godności człowieka

ОРАТОРСКИЙ ТАЛАНТ ТУЛЕГЕНА ТАЖИБАЕВА

Кулжабаева Меруерт Жаксыбаевна

кандидат педагогических наук,

старший преподаватель кафедры специального образования

Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, Казахстан

Тулеген Тажибаев (1910-1964) - академик АН Казахской ССР, доктор педагогических наук, дипломат международного масштаба, основоположник педагогической психологии и истории педагогики в Казахстане, крупный общественно-политический и государственный деятель.

Как известно, понятие менталитет (ментальность), используемый для выделения особенностей этнического сознания означает образ, способ мышления личности или общественной группы, а также присущая им духовность и ее социальная и биологическая обусловленность; склад ума, мировосприятия.

Ментальные особенности разных этносов определяются их генетическими качествами. Так, менталитетом казахской нации является ее открытость, дружелюбие, гостеприимство, красноречивость, незлопамятность и т. д.

В народной мудрости и этических нормах общения особое место всегда отводилось искусству красноречия: «Язык - ключ к душе человека», «Первое из искусств - слово». Много высказываний относительно речи человека можно найти в поэме Юсуфа Баласагуни «Благодатное знание». Философ показывает роль красноречия в достижениях счастья и призывает к овладению искусством языка т.к., по его мнению, «умеренность в речи и доблесть едины». Он писал: «Язык - переводчик науки и знания, язык человеку дарует сияние. Язык людям счастье и славу приносит, и он же карает и голыбы косит». Отмечая значимость слова, Баласагуни указывал на мудрые высказывания предков. И действительно, искусством красноречия, издавна, пользовались шаманы и древние лекари-баксы, которые могли словом исцелять человека от недугов.

Абай в «Словах назиданиях» писал, что наука идет к людям через слово. Но самые прекрасные мысли порой тускнеют, пройдя через человеческие уста, если человек не следует этическим нормам культуры речи и не старается развить у себя умение полноценно общаться и говорить. Сравнивая слово с жемчугом для тех, кто его понимает, Абай призывал с уважением относиться к мудрым назиданиям, содержащимся в бесценном наследии старины - пословицах и афоризмах.

Чокан Валиханов отмечал, что «всякий порядочный би и султан помешан на пословицах и в разговоре с кайсаком старается пересыпать ими почти всякую фразу». Он выделял красноречие как народный культ, как примечательную особенность казахского национального характера. «Кочевники, - писал он, - большие охотники до ораторских выступлений и особенно ценят того, чья речь блещет юмором или отмечено находками». Украшением языка неизменно служили поговорки, пословицы, анекдоты и другие традиционные элементы ораторского искусства. Меткие слова и выражения становились крылатыми и при случае умело использовались другими выступавшими.

В. В. Радлов также подчёркивал, что киргизы (казахи) отличаются от других своих соплеменников особенной ловкостью в выражениях и замечательным красноречьем, так как смотрят на ритмическую речь, как на высшее искусство.

Музыковед и собиратель казахских народных песен А. В. Затаевич указывал на то, что устная народная литература, народные предания, исторические легенды, так называемые жыры, сказки останавливают на себе внимание необыкновенной образностью и красочностью языка, богатством метафор и сравнений, размахом фантазии. Он также подчёркивал, что и в живой речи казахи - природные ценители и любители изысканного красноречия.

Казахский народ хранит в своей памяти имена знаменитых биев - ораторов: Толе би, Казыбек би, Айтеке би, Сырым, Датов, Бала би и других.

Польский литератор А. Янушкевич, встречавшийся с красноречивыми биями

Кунанбаем, Койшыбаем, Шоже, с восхищением и симпатией отмечал, что барды степей - великие поэты, импровизации которых, как и талант исполнения прекрасно свидетельствуют об умственных способностях этого народа. Он также отмечал, что би Кунанбай - сын простого киргиза, одарённый природой здравым рассудком, удивительной памятью и даром речи, стяжал себе славу пророка и что к нему из самых дальних аулов спешили за советом молодые и старые, бедные и богатые.

Соревнования в красноречии и мастерстве владения обратным и метким словом были традиционным для казахов и всегда являлись своеобразным экзаменом в ораторском искусстве.

Вышесказанное говорит о том, что ораторство является генетическим качеством казахского народа, ментальной особенностью этой нации. Говоря о высокообразованности Т.Т. Тажибаева, прежде всего, на наш взгляд нужно отметить его ораторский талант. Доказательством тому являются архивные материалы и воспоминания современников. Нам кажется, что ораторский талант и красноречивость Т.Т. Тажибаева определяется менталитетом казахской нации.

Ораторский талант Т.Т. Тажибаева отмечали его современники: друзья, известные учёные, политики, дипломаты, последователи, педагоги.

На наш взгляд, высокая социально-научная значимость публичного выступления Т.Т. Тажибаева составляло собственное мнение и личная позиция выступающего. Публичное выступление Т.Т. Тажибаева свидетельствовало об оригинальном знании им той или иной проблемы, самостоятельный анализ действительности, осмысление того, что увидел своими глазами, постиг своим умом. Все чаще учёный раскрывал новый взгляд на вещи, иногда не соответствующий имеющимся установкам или устоявшимся формулировкам. Очевидно, что именно такая позиция более всего отвечала духу времени, потребностям аудитории, которая хотела видеть в лекторе не столько источник информации, сколько высококомпетентного и творчески мыслящего собеседника, сочетающего в себе высокие идейно-нравственные качества, деловитость, высокообразованность, гуманность, гражданское мужество в оценках и выводах.

Изучение и анализ воспоминаний современников показало, что отличительной особенностью выступлении Т.Т. Тажибаева являлись смелость, мужество, правдивость, открытость, искренность в сочетании с эрудицией и убеждёностью, точностью оценок и выводов.

Таким образом, заключая наше исследование о цельности личности Тулегена Тажибаева, его высшей гранью можно назвать – что это личность творческая, вариативно мыслящая, постоянно сомневающаяся, не удовлетворяющаяся достигнутым результатом, с развитым чувством нового, стремлением к созиданию.

На основе изучения и анализа архивных документов, воспоминаний современников и материалов периодической печати, полагаем, что личность Т.Т. Тажибаева действительно творческая личность, так как, учёный обладал развитыми способностями, потребностями в преобразующей деятельности, большим объёмом знаний, умений, навыков, аналитическим и интуитивным мышлением, способностью и стремлением к жизнетворчеству. Методом беседы с современниками ученого мы выяснили, что творчество Т.Т. Тажибаева проявлялось во всех сферах его жизнедеятельности: в науке, труде, быту, организации досуга, общении и т.д.

Изучение и осмысление воспоминаний современников ученого показало, что Т.Т. Тажибаев будучи действительно серьезным и ответственным исследователем, подходил к изучению и разработке любой проблемы с перспективой. Общественную деятельность Т.Т. Тажибаев расценивал, как выполнение долга перед народом и не жалел для нее сил и времени.

Жизнь Тулегена Тажибаева можно назвать вровень с веком, так как само время наложило огромный отпечаток на него как личность, его деятельность и мировоззрение.

На наш взгляд, жизнь и деятельность Тулегена Тажибаева – это пример преодоления узконационального сознания и возвышения до понимания своей человеческой сущности и ее общечеловеческих ценностей.

Мы полагаем, что Т.Т. Тажибаев понимал, что вхождение в мировую цивилизацию невозможно без уважения прав человека, без знания культуры соседних народов, своей

культуры, их различий, особенностей и в то же время понимания общности культур.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ :

1. Жантекеева З.У. Традиции Тулегена Тажибаева и современное развитие кафедры педагогики. \ Актуальные проблемы психолого-педагогической науки Казахстана – т.1, вып8.; Материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения акад. Т.Тажигаева (2-3 июня 2000г).- Алматы, 2000.- С.-306

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА

*Макаревич Анна Владимировна,
Белорусский государственный университет культуры и искусств,
доцент кафедры менеджмента социокультурной деятельности,
кандидат искусствоведения
anna.kruchkova@gmail.com*

Информационно-коммуникативные технологии на сегодняшний день оказывают мощнейшее влияние на формирование информационной культуры и играют существенную роль в трансформации привычного информационного поведения специалиста сферы культуры и искусства первой четверти XXI века. Известно, что взаимоотношение культуры в обществе и воздействие на нее различных факторов, будь то вопросы природы, климата и экологии или политики, экономики и демографистановились важнейшими в кругах научной рефлексии совершенно различных областей (философии, социологии, культурологии, психологии и проч.). Однако сегодня спектр научных исследований сместился в сторону взаимоотношения культуры и научно-технического прогресса и как следствию – условия формирования и функционирования информационного общества. Поскольку широкое повсеместное распространение средств информационно-коммуникационных технологий (мобильных телефонов, планшетов, компьютеров, Сети Интернет) оказывает мощное воздействие не только на сферу материального производства, но и на социально-культурную и духовую составляющую жизни человека.

Осмысливая значение новых технологий в разных областях жизни человека, ученые приходили к совершенно разноречивым и неоднозначным заключениям. Так, испанский философ Х. Ортега-и-Гассет в своих трудах приходит к выводу о том, что техника, с одной стороны, дает человеку безграничные возможности, но, с другой стороны, – приводит к опустошению человеческой жизни, лишая ее содержательности и глубины [2].

Подробный анализ новых информационно-коммуникационных технологий и их влияние на общественное устройство и отдельного человека проводит в своем феноменальномopusе канадский культуролог и философ М. Маклюэн. Он говорит о том, что последствием повсеместного развития медиатехнологий становится «деиндивидуализация» и формирование единого «социального сознания» и только искусство и культура в силах помочь человеку и обществу адаптироваться к новым условиям коммуникации. Видим М. Маклюэн в новых технологиях и положительные веяния, например, медиатехнологии позволяют осуществлять культурную трансляцию, трансформируя опыт в эксплицитные формы [1].

Тем не менее, культура является сложным социальным феноменом и контекстом, одновременно впитывающим и транслирующим, фактически любые научно-технические достижения. Сегодня растет новое поколение, не представляющее свою жизнь без возможностей, которые предоставляют информационные технологии. Молодые люди, владеющие навыками работы на компьютере, имеют возможность читать огромное количество книг в кратчайшие сроки (около 7-8 в день!), благодаря тому что информация предоставляется компьютером в комфортной с точки зрения ее восприятияформе (визуальной, аудиальной).

Более того цифровая технология успешно применяется в случае необходимости получения актуальной информации, которая достаточно быстро устаревает и теряет свою злободневность.

Следовательно, информационно-коммуникационные технологии занимают сегодня одно из важнейших мест в системе образования, в целом, и в области культуры и искусства, в частности. Большинство передовых и развитых стран считают новейшие компьютерные технологии и современные телекоммуникационные системы неотъемлемой частью образовательного процесса и учебных программ, будь то передача информации на электронных носителях или внедрение мультимедийных технологий в виде нового способа трансляции необходимого материала. Использование информационно-коммуникационных технологий является важным условием успешного осуществления всех этапов системы самоподготовки студентов, а также необходимым элементом в структуре деятельности институтов повышения квалификации и переподготовки кадров.

Современная ситуация демонстрирует факт, что появление Сети Интернет, с одной стороны, и благодаря активному использованию информационно-коммуникационных технологий, с другой, система образования в области культуры и искусства перешла на новую ступень развития. Исторически доказано, что новые идеи и технологии находят отражение в обществе в тех случаях, когда они оказываются включены в образовательную и культурную среду общества, становясь ее неотъемлемой частью. Возможности информационно-коммуникационных технологий предоставляют современному человеку, члену информационного общества, не только информационную свободу в виде гарантированного беспрепятственного доступа ко всей необходимой ему информации, но использовать все возможности для осуществления информационных коммуникаций с источниками, находящимися практически в любой точке нашей Земли.

Информационно-коммуникационные технологии предоставляют также новые возможности для саморазвития человека, для реализации его потенциала в области образования и культуры. Именно поэтому современная система высшего образования в области культуры и искусства призвана формировать не только профессиональные умения и навыки, но и знания, востребованные новым информационным обществом, позволяющие в полной мере использовать возможности информационно-коммуникационных технологий, к ним относятся:

- культура поиска и отбора новой информации, предполагает умение и навыки анализа больших информационных потоков, использования официальных и частных каналов распространения информации, овладение возможностями информационно-коммуникативных технологий;
- культура чтения и потребления информации, понимание специфики современных текстов;
- понимание основного назначения профессионального чтения, прежде всего, как средства получения новых знаний, а не ликвидации информационного дефицита;
- способность обрабатывать большое количество информации пользуясь как информационными (компьютерными) технологиями, так и интеллектуальными методиками анализа текстов;
- способность создавать свои собственные поисковые системы;
- осознание необходимости профессионального межличностного взаимодействия и общения для успешной дальнейшей деятельности;
- стремление повысить свой уровень информационно-коммуникативной компетентности;
- восприятие чужих точек зрения и мнений, а также стремление делиться своими знаниями;
- находить и организовывать людей для совместной деятельности при помощи информационно-коммуникационные технологии;
- способность ясно формулировать результаты своей деятельности, учитывая уровень подготовленности слушателей;
- знание норм, которые регламентируют применение результатов интеллектуального труда.

Эти навыки предоставляют студентам высших учебных заведений такие преимущества как возможность совмещения работы с процессом обучения, а также помогает в определении пути применения профессиональных умений и знаний. Кроме того, они чаще интересуются не только специальной и но общеобразовательной литературой, понимают важность и значимость профессионального общения, видят связь между уровнем владения информационно-коммуникативными технологиями и успешной образовательной и профессиональной деятельностью.

Таким образом, уровень владения информационно-коммуникационными технологиями оказывает огромное влияние на общий культурный уровень развития студента и, как следствие, его успехи в профессиональной деятельности. Сегодня умение искать и применять полученную информацию оказывает влияние как на социальный статус, так и на экономические другие факторы. И, конечно же, от этого зависит и рост в профессиональной деятельности. В ближайшем будущем уровень информационной культуры личности во многом станет определять и уровень культуры личности. Основы для этого закладываются в рамках современного образовательного процесса.

Литература:

1. Маклюэн, М. Понимание медиа. Внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : «Кучково поле», 2018ю – 464 с.
2. Ортега-и-Гассет, Х. Избранные труды / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: «Весь Мир», 1997. – 704 с.

FEATURES OF MANIFESTATIONS OF LONELINESS IN AUSTRALIA

Malimon Vitalii,

*PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmlimon@ukr.net*

In Australia, a number of demographic, health and social changes over the last century have resulted in both ageing of the population and increases in the complexity of family structures. In 1901, people aged over 65 years constituted a mere four per cent of the Australian population, whereas by 2017 over 1 in 7 people were aged 65 years and over (AIHW, 2018). These changes have promoted a growing interest in loneliness issues and their possible impacts on the health and wellbeing of Australian society [3, p. 5].

As part of the campaign, the Australian Psychological Society and Swinburne University have produced *The Australian Loneliness Report*, based on a national survey of adults. This examines the prevalence of loneliness and how it affects the physical and mental health of Australians. It is the most comprehensive study of loneliness completed in Australia [1, p. 2].

Loneliness was measured with the UCLA Loneliness Scale – Version 3, a comprehensive gold standard measure of loneliness, with a range from 20-80. The average loneliness score for the whole sample was 45.16. There were no differences in loneliness by gender. When directly asked how lonely they felt 50.5% Australians reported that they felt lonely for at least a day in the previous week; 27.6% felt lonely for three or more days.

One in four Australian adults experience loneliness. The oldest Australians (over 65 years) are the least lonely; there are no differences between other age categories in loneliness levels. Those Australians who are married are the least lonely compared to those who are single, separated or divorced. Australians in a de facto relationship are also less lonely than those who are not [1, p. 7].

Nearly 30% of Australians rarely or never feel part of a group of friends. One in four (25.5%) do not feel they have a lot in common with the people around them. One in five (21.4%) rarely or never feel close to people, rarely or never feel they have someone to talk to (22.1%) and don't feel they

have people they can turn to (21.4%). Nearly a quarter (24.5%) say they can't find companionship when they want it. Loneliness has a substantial impact on the chances of being depressed and anxious about social interactions [1, p. 9, 12].

The report describes loneliness as «a feeling of distress people experience when their social relations are not the way they would like». It is a personal feeling of social isolation. It is different to feeling alone – we can be surrounded by others but still feel lonely, or we can be alone but not feel lonely, the report states.

Dr *Darra Murphy*, a psychotherapist and Chair of the RACGP Specific Interests Psychological Medicine network, agrees. «Lots of people live alone but are not necessarily lonely», he told *newsGP*.

«Social media encourages people to project themselves in a particular way, and it doesn't necessarily establish a sense of connection or give them a sense of feeling seen or heard», he said. «It may increase their yearning to be seen and heard, but it doesn't necessarily satisfy that». «I think you can get a certain amount of information in an email or text, but you get a lot more information from a conversation, you get the tone and the emotion, and if you're face to face and getting the visual connection as well, then that's even better» [2].

Rachel Cohen, Clinical Psychologist at the Black Dog Institute, says loneliness is a sense of feeling emotionally or socially disconnected from others. «It's a psychological state rather than a physical one – you can be surrounded by people and still feel lonely».

Changed life circumstances, such as a relationship break-up, the death of a loved one or moving countries, plus physical or mental health issues, can increase risk and likelihood of loneliness, says Cohen [7].

Most Australians will experience loneliness at some point in their lives. One in 3 Australians reported an episode of loneliness between 2001 and 2009, with 40% of these people experiencing more than 1 episode, according to a study of loneliness using data from the longitudinal Household Income and Labour Dynamics in Australia (HILDA) Survey. Additionally: 1 in 10 (9.5%), or around 1.8 million based on 2016 population) Australians aged 15 and over report lacking social support; about 1 in 4 report they are currently experiencing an episode of loneliness; 1 in 2 (51%) report they feel lonely for at least 1 day each week. Most incidents of loneliness will last for 1 year or less, however, if loneliness lasts longer than this it is likely to last for 3 or more years [5].

Disconnection from community is a risk factor for developing loneliness. It has been suggested (for example, MacKay 2017) that social fragmentation, or disorganisation and isolation in a particular geographic area can influence social isolation and loneliness, although there appears to be little difference between levels of social isolation and loneliness in particular geographic areas. Unemployment, receiving income support and lack of satisfaction with financial situation are also substantial factors in the development of loneliness across age groups and gender [5].

The Victorian health promotion organisation VicHealth commissioned research into young people's experience of loneliness. «The Young Australian Loneliness Survey» [6] included the views of 1520 young people, and considered demographics, social isolation risk, mental health symptoms, and emotional regulation. There were 650 adolescent participants aged 12 to 17 years old and 870 young adults aged 18 to 25 years old. Demographic factors, loneliness, social isolation risk, known mental health correlates such as social anxiety and depression, emotion regulation, and positive and negative affect measures were collected. Loneliness is the subjective feeling of isolation that a person feels, which includes feelings of social disconnection and feeling misunderstood. More than one in four young people involved in the study reported problematic levels of loneliness, with higher rates amongst the young adult group compared with the adolescent group. Young people who were lonelier were more likely to report social anxiety, depressive symptoms and unhelpful emotional coping strategies.

Finally, here's another survey in Australia. Wellbeing in Australia declined in the final months of 2019, after rising throughout the first 3 quarters of last year. Overall wellbeing was again rated highest by Australians over the age of 65 – the only age group to report higher wellbeing. New NAB research suggests nearly 1 in 4 Australians also experienced quite high feelings of loneliness. By age, young Australians were the most lonely and older people the least, with the highest concentration of lonely people among the unemployed. Financial anxiety also climbed as the gap between men and women widened. Not having enough to finance retirement remains the top cause of financial anxiety

for Australians. Around 4 in 10 people experienced some form of financial stress or hardship over the past 3 months – the highest number reported since Q4 2016. By gender, the number of women experiencing hardship jumped noticeably [4].

Young people aged 18-29 indicated they were loneliest (46.5 points), and loneliness falls as we grow older with the over 65s the least lonely (22.8 points). It is also very significant that over 3 in 10 young people rated their loneliness «medium» or «high», more than double the number in the 65+ age group. Men and women reported similar levels of loneliness. But when looked at by gender and age, men aged 18-29 were the loneliest, and more so than 18-29 year old women. Middle-aged men were also lonelier than similarly aged women. However, this pattern changes in older groups, with women rating loneliness higher than men in the 50-64 and over 65 age groups. The highest concentration of lonely people was found among the unemployed, with almost 4 in 10 indicating «medium» or «high» levels of loneliness. More unemployed people (around 16%) also said felt «high» levels of loneliness than any other demographic [4].

Thus, a comparative study of different surveys of the Australian population suggests that there is a tendency towards a growing sense of loneliness associated with value changes, loss of meaning in life, the spread of fear of direct contact and distrust of the social environment. In this regard, governmental and non-governmental organizations are increasingly developing different strategies for reducing loneliness as a social phenomenon.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Australian loneliness report. URL: <https://psychweek.org.au/wp/wp-content/uploads/2018/11/Psychology-Week-2018-Australian-Loneliness-Report.pdf>.
2. Fostering connections to overcome loneliness. URL: <https://www1.racgp.org.au/newsgp/clinical/fostering-connections-to-overcome-loneliness>.
3. Is Australia experiencing an epidemic of loneliness? URL: <https://www.relationships.org.au/what-we-do/research/an-epidemic-of-loneliness-2001-2017>.
4. NAB Australian Wellbeing Report : Q4 2019. URL: <https://business.nab.com.au/nab-australian-wellbeing-report-q4-2019-38655>.
5. Social isolation and loneliness. URL: <https://www.aihw.gov.au/reports/australias-welfare/social-isolation-and-loneliness>.
6. The Young Australian Loneliness Survey : understanding loneliness in adolescence and young adulthood. URL: <https://www.vichealth.vic.gov.au/-/media/ResourceCentre/PublicationsandResources/Social-connection/The-young-Australian-loneliness-survey-Report.pdf?la=en&hash=94f3b075524f419c67901c4e5741f2df9d29bf2a>.
7. What is loneliness? URL: <https://www.australianunity.com.au/loneliness/what-is-loneliness>.

ПОРТФОЛІО ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ ГОТОВНОСТІ АСПІРАНТА ДО ДОСЛІДНИЦЬКО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Меняйло Вікторія Іванівна
к.ф.-м.н., докторант

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
menailo16@gmail.com

Запровадження європейської системи підготовки докторів філософії в Україні вимагає сучасних форм і методів оцінювання навчальних і наукових досягнень аспірантів. Одним з найбільш ефективних інструментів оцінки готовності здобувачів наукового ступеня доктора філософії до дослідницько-інноваційної діяльності, що дозволяє провести оцінку і самооцінку якості та рівня їх підготовки, є метод портфоліо, який широко використовується в освітньо-виховному процесі вищої школи зарубіжних країн, зокрема США [1; 2]. Його обов'язкове використання при підготовці аспірантів передбачено Федеральними державними освітніми стандартами Росії [8]. Деякі аспекти застосування портфоліо при підготовці докторів філософії в Україні розглядаються у роботах [6; 7].

Феномен «портфоліо», що в перекладі з італійської означає «папка з документами», «папка спеціаліста», у сучасній педагогічній теорії розглядається у двох аспектах: як

технологія і як продукт [3, с. 236]. З одного боку, портфоліо являє собою особистісно орієнтовану педагогічну технологію накопичення та систематизації інформації, засновану на методі аутентичного (максимально наближеного до реального) оцінювання результатів освітньої, дослідницько-інноваційної, науково-організаційної діяльності майбутнього доктора філософії. З іншого боку, – представляє робочу папку у паперовому або електронному вигляді, яка містить різноманітну інформацію (наукові публікації, патенти, свідоцтва, сертифікати, дипломи, гранти тощо), що документує набутий професійний досвід та особисті досягнення молодого науковця.

Педагогічна ідея портфоліо як форми оцінювання досягнутого прогресу того, хто навчається, полягає у перенесенні акцентів з недоліків знань, умінь та навичок аспіранта на реальні здобутки, що виводить його за рамки традиційного оцінювання, оскільки у даному випадку він стає активним конструктором власної діяльності, внутрішня самооцінка якої починає превалювати над зовнішньою оцінкою.

Портфоліо являє собою комплекс матеріалів та документів, які свідчать про індивідуальні досягнення аспіранта у процесі навчання в аспірантурі. Для аспіранта портфоліо – це своєрідний організатор його діяльності, технологія та місце збору інформації, інструмент самоаналізу, саморефлексії та самовдосконалення. Головна мета портфоліо – моніторинг та демонстрація результатів освітньої, самоосвітньої та дослідницько-інноваційної діяльності аспіранта з метою оцінки і самооцінки здобутих професійних та особистісних компетентностей, що дозволяє вчасно виявляти проблеми та недоліки, а також розробляти індивідуальний маршрут професійного становлення та розвитку майбутнього доктора філософії [4].

Портфоліо є документом, який використовується для оцінювання здобутків аспіранта під час щорічних атестацій, висування кандидатур на отримання стипендій та премій для молодих учених, підготовки ліцензійних та акредитаційних справ на третьому рівні вищої освіти, демонстрації наукових досягнень закладу вищої освіти.

Структура портфоліо може включати такі категорії.

1. Загальна інформація (факультет, кафедра, спеціальність, освітньо-наукова програма, рік вступу до аспірантури, форма навчання, e-mail, ORCID, Scopus ID, Web of Science ResearcherID, Профіль Google Scholar, h-індекс у зазначених базах, профіль у Facebook, посилання на власний сайт або блог).

2. Освіта (заклад вищої освіти, терміни навчання, отримана кваліфікація).

3. Професійний досвід (місце і терміни роботи, займана посада).

4. Тематика дослідження (тема дисертації, номер протоколу і дата її затвердження; мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження), а також інформація про наукового керівника дисертаційного дослідження.

5. Структура дисертації за розділами і параграфами із зазначенням відсотку їх виконання.

6. Освітня складова (назва навчальних дисциплін, дата їх складання та отримана оцінка).

7. Опубліковані праці (назви монографій, розділи монографій, статті, тези, посібники, словники), їх вихідні дані, приналежність к наукометричним базам даних.

8. Об'єкти права інтелектуальної власності (патенти на винахід, патенти на корисну модель, свідоцтва авторського права на твір).

9. Участь у науково-практичних конференціях (тема доповіді, назва конференції, місто і дата її проведення).

10. Участь у наукових семінарах, круглих столах, PhD-колоквіумах, захистах дисертацій (вид і назва заходу, місце і дата проведення, форма участі).

11. Участь у реалізації дослідницьких та інноваційних проєктів, госпдоговірних НДР (назва проєкту, терміни виконання, замовник, форма участі).

12. Стажування (назва закладу, місто, країна, терміни перебування; назва програми, в рамках якої відбувалось стажування; джерело фінансування).

13. Участь у конкурсах на отримання грантів, премій, стипендій (назва конкурсу та його організатор, дата подання заявки, отриманий результат).

14. Керівництво студентською науковою роботою (вид керівництва, досягнуті результати: дипломна робота, студентська публікація, участь/перемога студента в олімпіаді, конкурсі студентських наукових робіт, виступ на конференції тощо; прізвище, ім'я студента).

15. Підвищення кваліфікації (курси, тренінги, майстер-класи) (вид і назва заходу, кількість годин, місце і дата проведення, форма участі).

16. Відзнаки за активну участь в освітній, науковій, громадській діяльності (ордени, медалі, нагрудні знаки, цінні подарунки, призи, дипломи, грамоти, подяки тощо).

17. Інші досягнення.

Для оцінки портфоліо аспіранта можна скористатись чотирьохрівневою системою, що застосовується в американській системі освіти [5, с. 525], адаптувавши її до наших умов.

Найвищий рівень. Зміст портфоліо свідчить про великі прикладні зусилля і очевидний прогрес аспіранта в розвитку його дослідницько-інноваційних умінь, про наявність вагомих наукових здобутків та високого рівня самооцінки і творчого ставлення до майбутньої професії.

Високий рівень. Портфоліо демонструє достатні професійні знання та вміння, наявні наукові здобутки перевищують нормативні досягнення, визначені індивідуальним планом роботи аспіранта.

Середній рівень. У змісті портфоліо основний акцент зроблений на обов'язкові категорії, передбачені індивідуальним планом роботи аспіранта. Відсутні свідчення, що демонструють прагнення постійного саморозвитку та отримання високих професійних досягнень.

Низький рівень. Досить неінформативний портфоліо, за яким важко сформувати загальне уявлення про досягнутий прогрес аспіранта та рівень сформованих дослідницько-інноваційних умінь. Як правило, тут представлені уривчасті дані з різних категорій, недостатні для того, щоб визнати роботу аспіранта такою, що відповідає встановленим вимогам на даному етапі навчання.

Складання портфоліо аспірантами є систематичним процесом оформлення їхніх освітніх і наукових досягнень у вигляді електронної презентації, яка оновлюється кожне півріччя, демонструється аспірантом під час атестації і слугує наочним свідченням динаміки у формуванні його готовності до дослідницько-інноваційної діяльності, що дозволяє вчасно виявляти проблеми та недоліки, коригувати процес підготовки, оптимізувати наукове керівництво аспірантом.

ЛІТЕРАТУРА

1. De Fillips D. C. Professional portfolios: the New York college model for faculty development, evaluation and rewards, achievements and aspirations: a case study. Jamaica, N. Y.: York College, 1993.
2. Murray J. P. Successful faculty development and evaluation: The complete teaching portfolio. Washington: The George Washington University, 1997. 144 p.
3. Бельмаз Я. М. Портфоліо у ВНЗ. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2009. № 23 (186). Ч. 4. С. 236 – 242.
4. Инструкция и методические рекомендации по созданию портфолио достижений аспирантов РГППУ. Екатеринбург: ФГАОУ ВПО «Российский государственный профессионально-педагогический университет, 2014. 22 с.
5. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології: навчальний посібник. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
6. Олійник І. В. Портфоліо аспіранта як ефективний інструмент формування дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології» м. Запоріжжя, 8-9 лютого 2019 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 71–73.
7. Топольник Я. В. Система інформаційно-комунікаційної підтримки наукових досліджень майбутніх магістрів і докторів філософії в галузі освіти. Дис...д. пед. н.: 13.00.08. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет, 2019. 635 с.
8. ФГОС ВО по напрямленням аспірантури. *Портал Федеральних державних освітніх стандартів вищого образования*. URL: <http://fgosvo.ru/fgosvo/95/91/7>

ФОРУМ - ТЕАТР ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ МЕТОД КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Хлеб'як Світлана Ростиславівна

*доцент НДУ імені Миколи Гоголя
super.hl@ukr.net*

Міхнюк Тетяна Андріївна

*магістрант НДУ імені Миколи Гоголя
tanya.broni@gmail.com*

Кризові соціальні процеси, які відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність, напруженість, жорстокість і насилля. Останнім часом проблема агресивної поведінки стала важливим об'єктом вивчення в соціально-педагогічній науці. Насамперед це пов'язано з підвищенням рівня агресії в цілому й зокрема в підлітковому середовищі. Агресивна поведінка підлітків - одна з основних проблем, що турбує сучасний соціум.

Сьогодні соціально-педагогічна діяльність зазнає істотні зміни, які пов'язані з переходом від традиційних форм втручання до інноваційних. Інноваційний підхід передбачає внесення в процес діяльності новизни, обумовленої особливостями розвитку життя в суспільстві, потребами особистості, соціуму і держави у виробленні соціально корисних знань, переконань, якостей, відносин і досвіду поведінки дітей.

Професійна зацікавленість науковців до різних типів і рівнів змін особистості та до її характерологічної особливості вкрай висока та стійка багато років. Про це говорять наукові праці вчених, які присвячені проблемі агресивної поведінки. У нашій державі вже накопичена практика по корекції й профілактиці поведінки, яка відхиляється від норми. Соціально-педагогічну роботу з дітьми, яким властива агресивна поведінка, аналізували такі науковці як Л.Мардахаєв, Л.Лохвицька, І.Доброскок, С.Русова, С.Гончаренко, Л.Семенюк, І. Фурманов . Використання інтерактивних виховних технологій соціальними педагогами, їх застосування та ефективність цього процесу досліджували такі вчені як: В. Г. Серган, М. І. Дичківська, С. М. Ткачик, І. Шевчук, В. А. Хмиз, В. В. Ягодникова та інші.

Сьогодні агресивність є актуальною проблемою в педагогічно - науковому середовищі. Для глумачення поняття «агресивної поведінки» з точки зору соціальної педагогіки, проаналізуємо ці визначення у вимірі соціально-педагогічних наук.

У навчальних посібниках з соціальної педагогіки поняття «агресія» трактується як дія, яка пов'язана зі завданням фізіологічної або психічної травми іншій людині; як руйнівний вплив на групу; як дія або поведінка, яка спрямована на нанесення психологічної або фізичної шкоди або на знищення кого-небудь, чого-небудь, та як прояв агресивності в деструктивних діях, практичній поведінці. [6]

Особливість молодіжного світу така, що потребує специфічних методів профілактики. В наслідок цього з'явилася необхідність у новій концепції виховання дітей підліткового віку, головне завдання якої є перетворення дитини в активного учасника процесу.

«Інтерактивний» (від англ. «inter» - взаємний і «act» - діяти) – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне виховання — специфічна форма організації пізнавальної та виховної діяльності, яка має передбачувану мету — створити комфортні умови виховання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, творчу спроможність. За свідченнями наукових досліджень, інтерактивними називають засоби, що здатні забезпечити безперервну взаємодію всіх суб'єктів виховного процесу. [2]

Під час інтерактивного виховання відбуваються систематичні зміни типів виховної роботи: тренінги, дискусії, робота в малих групах, ігри та інше. Водночас усі учні виховного процесу взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, разом вирішують проблеми, моделюють ситуації, надають оцінку діям інших дітей і власній поведінці. Основа інтерактивного виховання складається із взаємодії учня та вчителя, яка становить безпосередню міжособистісну комунікацію, особливістю якої є спроможність людини уявляти

себе в ролі іншого, представляти, як її сприймає партнер в спілкуванні чи група, і відповідно інтерпретувати ситуацію та конструювати свої дії. [5]

За дослідженнями багатьох науковців можна виокремити кілька інтерактивних форм виховної роботи з дітьми. Серед яких: театралізовані форми - це складна та цікава інтерактивна технологія. Вона досягає навчальної та виховної мети за допомогою художніх образів, засобів театралізації, використання творчих здібностей учнів. При використанні цього методу створюється можливість роботи з великою і різноманітною аудиторією, бо ці вистави можуть бути застосовані неодноразово. До театралізованих форм відносяться: літературно-музична композиція, тематичний концерт, театралізована вистава, публіцистична вистава (агітбригада), пластично-хореографічна вистава, форум-театр, інтерактивна вистава тощо. [3]

Ігрові форми - це форми інтерактивних виховних технологій що мають вплив на дітей шляхом гри. Зміст виховної роботи передається шляхом гри за допомогою якої моделюються різноманітні ситуації. Саме ця форма інтерактивних виховних технологій у виховній діяльності допомагає створити атмосферу яскравих, позитивних, активних дій. [7]

Інтелектуально-пізнавальні форми - це форми інтерактивних виховних технологій, що зазвичай використовують сценарії відомих інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм: «Брейн-ринг», «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка» тощо.

Художньо-прикладні форми - це форми інтерактивних виховних технологій, що містять візуальну інформацію та впливають на свідомість дитини через образотворчі засоби. Це тематичні виставки плакатів, малюнків, стінгазет за методикою «Стіна, що розмовляє», створення авторських малюнків на одязі, зйомка профілактичного чи соціального рекламного ролика, фестиваль тематичного графіті тощо.

Проектні форми - ці форми є самостійним дослідженням різноманітних соціально-педагогічних тем, що проводиться протягом певного періоду часу з учнями. В кінці цього дослідження учні представляють певний практичний результат. Тут ми можемо виділити безліч важливих рис, що позитивно впливають на учнів: розвиток творчості; набуття ними навичок колективної роботи; відповідальність учнів за наслідки своєї діяльності; створення можливості для взаємодії як один з одним, так і з різними людьми поза навчальним закладом; набуття учнями навичок публічного представлення і захисту своїх досліджень, навичок рефлексії тощо.

Форум – театр - це технологія інтерактивної виховної діяльності, яка орієнтована на вирішення важливих педагогічних проблем. Вистава передбачає обов'язкову присутність двох важливих соціальних ролей: жертва та агресор. Ключовим героєм у виставі є «жертва» ситуації, крім того існують інші герої: навчальний заклад, сім'я і т.д. Кількість героїв визначено конкретною ситуацією і сценарієм. Значним аспектом є присутність Джокера. Це головна дійова особа форум-театру, яка веде захід з початку аж до завершення і саме від цього актора залежить успішність вистави. При перегляді вистави публіка може не тільки познайомитися з проблемною ситуацією, але також створити алгоритм, сформувати модель успішної поведінки в складній ситуації. [4]

Важливість цієї технології полягає в тому, що такий вид театру не має певного сценарію і сюжету, також всі дії відбуваються завдяки взаємодії акторів і публіки, які стають співучасниками подій. Саме вони вибирають проблему і формують зміст. Можливість здійснювати таку форму роботи безпосередньо в групі є важливою перевагою. Через те, що цю роботу має колективний і масовий характер, то і його подолання має бути систематичним. Тобто робота проводиться не тільки з окремою дитиною, але також з усім колективом.

Застосування технології форум-театру при профілактиці агресивної поведінки, полягає в можливості побути в ролі того, хто зазнає насильства, відчути ті почуття та емоції. Відіграючи таку роль, людина змінює свою модель поведінки. Оскільки, лише побувавши на місці пригнобленої людини, кривдник зможе відчути її страждання. Форум-театр зможе допомогти учням почути один одного, внаслідок чого вони зможуть подолати конфлікти, які у них виникли.

Важливе значення ця методика має і для формування моделей соціальної поведінки підлітків. Форум-театр дає можливість дослідити проблеми, які у них існують, осмислити питання, які виявляють ставлення до всього того, що є для підлітків вагомим, значущим,

цінним. Крім того участь у форум-театрі навчить дітей підліткового віку конструктивно спілкуватися, глибше бачити та розуміти процеси, які відбуваються у внутрішньому світі іншої людини, розуміти їх, оскільки дана методика втілює в життя такі принципи як співдружність, співпереживання, узгодженість і взаєморозуміння, взаємодопомога, єдність і відповідальність.

Форум-театр – це новий та дуже незвичний вид театру, проте є один з найефективніших методів соціальної роботи з дітьми підліткового віку. [1]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захарченко І. Форум-театр – нове слово у соціальній роботі. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 26. С. 14–20.
2. Інтерактивні технології навчання : теорія, практика, досвід / О.Пометун, Л. Пироженко. Київ: А. Н. Н., 2002. 136 с.
3. Кон І. С. Психологія старшокласника. Москва : Просвіта, 1980. 192 с.
4. Рева М. М. Актуальні методи, прийоми, засоби виховання учнів. *Виховна робота в школі*. 2013. № 5. С. 52.
5. Серган В. Г. Інтерактивні форми виховання : семінар для вчителів. *Класному керівнику. Усе для роботи : наук.-метод. журнал*. 2011. №8. С.14—15.
6. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / Т. Ф. Алексєєнко, Т.П. Басюк, О.В. Безпалько та ін.; за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
7. Шевчук І. Використання інтерактивних технологій у проведенні виховних годин / І. Шевчук // Початкова школа : наук.-метод. журнал. —2004. —№5. —С. 13—15.

ETYKA W ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ

Paradowski Mariusz

*doktor w Uniwersytecie Pedagogicznym im Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

mariusz_paradowski@up.krakow.pl

Summary:

This article gives an information about the ethics in public authority. It contains the introduction to research analysis. Here it discusses historical problems regarding public administration. Next, it explains understanding the ethics, its genesis and types. It defines professional ethics. This elaboration describes the ethical aspects of an official's work. It presents the principles of work. Finally, it points to crimes in the area of official's work. The text includes a short summary.

Keys of words:

ethics, public administration, legal standards, corruption, crimes.

1. Wiadomości wstępne

Spółczeństwu od wieków towarzyszą zachowania, które uchodzą za sprzeczne z normami obyczajowymi. Ich obecność dostrzega się także w działaniu władzy publicznej. Na gruncie licznych przemian ustrojowych dowodzi się istnienia wieku zjawisk patologicznych. Zapewnienie prawidłowego funkcjonowania państwa staje się możliwe wyłącznie w przypadku podnoszenia standardów etycznych pracy urzędnika w służbie państwowej. Jednak nie może umknąć uwadze fakt, że w historię administracji wpisuje się wiele pejoratywnych doświadczeń władzy państwowej. Przykładem pozostaje instytucja sprzedaży urzędów. W. Czapliński wskazał, że: „klasycznym krajem sprzedawania urzędów (vénalité des offices) była, jak wiadomo, Francja; zwyczaj sprzedawania urzędów stał się tam już pod koniec XVI w. powszechnie obowiązujący; rozwinął się on jeszcze w XIV w. z dopuszczalnego przez dawne prawo zwyczajnego rezygnowania ze swego urzędu na rzecz kogo innego (*resignatio in javorem*), przy czym dopuszczano, by obejmujący ten urząd ofiarował rezygnującemu odszkodowanie”¹. Podobnie kształtowała się niekorzystna sytuacja prawna urzędów

---

1 W. Czapliński, Sprzedawanie urzędów w Polsce w połowie XVII wieku [w:] Przegląd historyczny, nr 50, Warszawa

w dawnej Polsce. K. Mikulski za Z. Glogerem z kolei nadmieniał, iż: „urzędy rozdawał król, a obliczano, że miał ich do rozdania w Polsce do 40 000 urzędów; był to też przeważny jego środek do jednania sobie umysłów i wywierania wpływu w narodzie, przynoszący jednak nieraz bardzo wiele przykrości od ludzi ambitnych, którzy nie otrzymali upragnionych dostojenstw”². Niewątpliwie taki stan rzeczy przyczynił się upadku kultury administracji państwowej w Europie. Dopiero pojawienie się doktryny państwa prawnego wprowadziło istotne zmiany w sposobie zarządzania państwem. Władza wykonawcza została związana prawem. Stosowała normy pochodzące od ustawodawcy. Nie miała zatem swobody decydowania o sprawach publicznych. W XX wieku, w okresie dominacji ustrojów socjalistycznych przed urzędnikami państwowymi nie stawiano daleko idących oczekiwań. Posiadanie wykształcenia średniego z reguły było wystarczającym kryterium kwalifikowania pracownika do zatrudnienia w administracji państwowej³.

2. Pojęcie, geneza i rodzaje etyki

Niosąc się z zamiarem analizy etyki w administracji publicznej obowiązkiem jest rozpocząć rozważania od przypomnienia rozumienia tego terminu. Wymienione pojęcie posiada starogreckie pochodzenie. Wywodzi się od słowa „ethos” oznaczającego obyczaj. Wskazane słowo po raz pierwszy zostało użyte w IV w. p.n.e. przez Arystotelesa w *Etyce Nikomachejskiej*⁴.

Zgodnie z definicją encyklopedyczną etyka to: „ogół ocen i norm moralnych przyjętych w danej epoce i zbiorowości społecznej lub konkretny ich system, t. j. tyle, co moralność; nauka o moralności ustalająca (na podstawie przyjętych ocen i norm) dyrektywy moralnego postępowania – w aspekcie normatywnym, podejmująca opis, analizę i wyjaśnianie rzeczywistości istniejącej moralności – w aspekcie opisowym”⁵. Na gruncie literatury światowej J. B. Butts oraz K. L. Rich dostrzegli, że: „as a philosophical discipline of study, ethics is a systematic approach to understanding, analyzing, and distinguishing matters of right and wrong, good and bad, and admirable and deplorable as they relate to the well-being of and the relationships among sentient beings; ethical determinations are applied through the use of formal theories, approaches, and codes of conduct, such as codes that are developed for professions and religions. Ethics is an active process rather than a static condition, so some ethicists use the expression doing ethics”⁶. A. Kisiel z kolei zaznaczyła, iż: „etyka może zostać zdefiniowana jako osobiste przeświadczenie o tym, co jest słuszne i niesłuszne”⁷.

W nauce filozofii dokonuje się klasyfikacji etyki. Wymienia się etykę opisową zajmującą się analizą, opisem i wyjaśnianiem moralności rzeczywistości obiegowej w różnych epokach i środowiskach społecznych, wskazywaniem źródeł, struktury, funkcji moralności jako formy świadomości społecznej i wykrywaniem prawidłowości jej rozwoju. Bada ona zatem oceny, normy, wzorce osobowe, ideały, sposoby ich uzasadniania, jako dane bez zaangażowania się w wartościowanie. W tym rozumieniu etyka obejmuje socjologię moralności, psychologię moralności, semantykę moralności (nazywaną w wąskim znaczeniu metaetyką), badającą język moralności. Do etyki opisowej zalicza się też historię moralności i towarzyszących jej doktryn etycznych. W płaszczyźnie nauk humanistycznych wskazuje się także etykę normatywną, zajmującą się ustalaniem, co jest moralnie dobre, a co złe oraz na podstawie przyjętych ocen i związanych z nimi powinności, wytyczaniem dyrektyw, t. j. norm moralnie pozytywnego postępowania i wskazywaniem sposobów takiego przekształcania obiegowej moralności, by dostosować ją do przyjętego ideału moralnego. Zakres badań etyki normatywnej dzieli się na: aksjologię – teorię wartości oraz na tzw. deontologię – naukę o powinnościach. Współcześnie w zasięgu szeroko rozumianej etyki mieści się także

---

1959, s. 51-52

2 K. Mikulski, Podwójna obsada urzędów ziemskich, urzędy tytułowe/nietytułowe w Rzeczypospolitej w XVII-XVIII w. - kilka uwag wstępnych [w:] Zapiski historyczne, t. LXXXII, z. 2, Toruń 2017, s. 71

3 zob. M. Paradowski, A. Knapik, Pozycja kadry urzędniczej na przykładzie rozwiązań ustrojowych [w:] Zarządzanie – Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu, z. 1/2012, Sosnowiec 2012.

4 zob. Arystoteles, Etyka Nikomachejska, Warszawa 2020

5 Encyklopedia Popularna PWN, praca zbiorowa pod red. J. Kofmana, Warszawa 1992, s. 215

6 J. B. Butts, K. L. Rich, Nursing Ethics: Across the Curriculum and Into Practice, Burlington 2016, s. 4

7 A. Kisiel, Etyka a zarządzanie – wybrane problemy [w:] Studia Ekonomiczne nr 180, cz. 1, Katowice 2014, s. 85

metaetyka, jako krytyczna teoria i metodologia etyki, badająca poprawność uzasadnienia i budowy struktur etyki normatywnej, zwłaszcza relacje etyki normatywnej do etyki opisowej⁸.

Teoretyzując na temat klasyfikacji etyki należy zwrócić uwagę na etykę zawodową W. Drzeżdżon odnotował, że: „etyka zawodowa jest nauką filozoficzną o usprawnieniach moralnych człowieka potrzebnych do wykonania ulubionej pracy (...) jest teorią odpowiedzialnej, a więc moralnie dobrze realizowanej pracy, wykonywanej dzięki sprawnościom warunkującym efektywną pracę”⁹.

3. Etyczne aspekty w pracy urzędnika administracji publicznej

Wkraczając w zagadnienia społeczno-prawne dotyczące etycznych aspektów pracy urzędnika administracji publicznej warto zdefiniować rozumienie etyki w administracji. H. Szewczyk zauważyła, iż: „etyka w administracji to układ powinności moralnych wyznaczających sposoby postępowania osób zatrudnionych w administracji podczas wykonywania stosownych czynności i zadań wynikających z pełnienia funkcji, a także określających sposoby zachowań w życiu prywatnym”¹⁰.

Należy podkreślić, że prawidłowo funkcjonująca administracja publiczna wiąże się z przestrzeganiem określonych standardów i zasad prawnych

Tab. 1. Zasady prawne przedstawiające etyczne standardy pracy urzędniczej.

L.p.	Nazwa zasady	Wyjaśnienie zasady
1	zasada praworządności (legalizmu)	Ograny władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa
2	zasada pogłębiania zaufania obywateli do państwa	Organy władzy publicznej powinny przestrzegać prawa, swoją postawą, zachowaniem i działaniem powinny dążyć do pogłębiania więzi między obywatelami oraz państwem
3	zasada ochrony praw człowieka i obywatela	Organy władzy publicznej powinny znać prawa człowieka i obywatela, zaniechać działań zmierzających w kierunku ich naruszenia oraz pamiętać, że skuteczna ochrona praw przyczynia się do wzrostu autorytetu państwa
4	zasada bezinteresowności	Pracownik organu władzy publicznej nie powinien przyjmować korzyści od osób zainteresowanych rozstrzygnięciem sprawy
5	zasada jawności i przejrzystości	Pracownik organu administracji publicznej powinien zapewnić dostęp do informacji o swojej pracy i podejmowanych rozstrzygnięciach, rozpoznając sprawę powinien kierować się jednoznacznością i zrozumiałością oraz należycie uzasadnić podjętą decyzję
6	zasada zachowania tajemnicy zawodowej	Pracownik organu administracji publicznej powinien przestrzegać tajemnicy służbowej poprzez ochronę interesów obywateli oraz interesu państwa.
7	zasada profesjonalizmu	Pracownik organu administracji publicznej powinien posiadać odpowiednią wiedzę, znać normy prawne oraz standardy etyki zawodowej
8	zasada odpowiedzialności za działanie lub zaniechanie	Pracownik organu administracji publicznej nie powinien uchylać się od podejmowania trudnych rozstrzygnięć oraz wzięcia odpowiedzialności za swoje postępowanie
9	zasada racjonalnego gospodarowania środkami publicznymi	Pracownik organu administracji publicznej powinien mieć na uwadze interes państwa oraz interes obywateli, a także efektywne osiągnięcie celów poprzez właściwe (oszczędne) zarządzanie środkami publicznymi
10	zasada otwartości i konkurencyjności naboru	Pracownik organu administracji publicznej organizując i przeprowadzając nabór do pracy powinien mieć na uwadze dbałość o równy dostęp wszystkich do tej służby, niedyskryminację z jakiegokolwiek powodów oraz neutralność polityczną
11	zasada zachowania godności w sprawowaniu urzędu	Pracownik organu administracji publicznej powinien przestrzegać zasad współżycia społecznego, kultury osobistej, kreować postawę uprzejmości i życzliwości wobec interesariuszy zewnętrznych oraz zapobiegać wszelkim konfliktom w miejscu pracy

⁸ Powszechna Encyklopedia Filozofii t. II, praca zbiorowa pod red. M. A. Krapca oraz A. Maryniarczyka, Lublin 2001, s. 327

⁹ W. Drzeżdżon, Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia [w:] Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, t. X, Gdańsk 2013, s. 22

¹⁰ H. Szewczyk, Stosunki pracy w służbie cywilnej, Warszawa 2010, s. 19

12	zasada neutralności politycznej	Pracownik organu administracji publicznej powinien powstrzymać się od manifestowania poglądów politycznych, dystansować się od wszelkich wpływów i nacisków oraz unikać aktywności w partiach politycznych
13	zasada rzetelności	Pracownik organu administracji publicznej powinien sumiennie i rozważnie wykonywać powierzone zadania, dotrzymywać zobowiązań zgodnie z przepisami prawa, twórczo realizować zadania, wykonując obowiązki w interesie publicznym.

źródło: materiały własne

Nie ulega wątpliwości, że do typowych działań patologicznych istniejących w administracji publicznej zalicza się: korupcję, płatną protekcję (nepotyzm) oraz łapownictwo bierne i czynne. Podstawą prawną penalizowania tych czynów jest ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny¹¹. Stosownie do treści przepisu art. 228 k.t.o, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę za zachowanie stanowiące naruszenie przepisów prawa, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Karze tutaj określonej podlega także ten, kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, uzależnia wykonanie czynności służbowej od otrzymania korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy lub takiej korzyści żąda. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową znacznej wartości albo jej obietnicę, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. W myśl z kolei treści przepisu art. 229 tej ustawy kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej osobie pełniącej funkcję publiczną w związku z pełnieniem tej funkcji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Jeżeli sprawca tego czynu działa, aby skłonić osobę pełniącą funkcję publiczną do naruszenia przepisów prawa lub udziela albo obiecuje udzielić takiej osobie korzyści majątkowej lub osobistej za naruszenie przepisów prawa, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Kto osobie pełniącej funkcję publiczną, w związku z pełnieniem tej funkcji, udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej znacznej wartości, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

Warto dodać, że na mocy aktu przyjętego w dniu 6 września 2001 roku przez Parlament Europejski uchwalono Europejski Kodeks Dobrej Administracji¹² zawierający standardy prawne kształtowania właściwego modelu administrowania w Europie. Stanowi on podstawę dla tworzenia się etycznych kodeksów deontologicznych w Polsce.

4. Podsumowanie

Zahamowanie rozwoju zjawisk patologicznych może nastąpić od skutek wzrostu świadomości społecznej obywateli, podejmowania różnego rodzaju przedsięwzięć edukacyjnych, wzrostu autorytetu organów władzy publicznej zajmujących się stanowieniem i stosowaniem prawa. Redukcja dysfunkcji w administracji publicznej jest możliwa i realna w sytuacji zachowania prawidłowego systemu wartości akceptowanego w danym społeczeństwie. Szerzenie się zjawisk patologicznych w działaniu administracji publicznej jest zjawiskiem wyjątkowo negatywnym. Niemniej jednak w sektorze publicznym wiele osób doświadczyło w życiu zjawisk pejoratywnych. Zwalczanie ich na poziomie społecznym jest nie tylko niezbędne, ale przede wszystkim konieczne z punktu widzenia zachowania praworządności i ładu społecznego.

BIBLIOGRAFIA

1. Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, Warszawa 2020.
2. Batalli M., Fejzullahu A., *Principles of Good Administration under the European Code of Good Administrative Behavior* [w:] *Pécs Journal of International and European Law*, New York 2018.

11 t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1950, 2128

12 zob. M. Batalli, A. Fejzullahu, *Principles of Good Administration under the European Code of Good Administrative Behavior* [w:] *Pécs Journal of International and European Law*, New York 2018.

3. Butts J. B., Rich K. L., *Nursing Ethics: Across the Curriculum and Into Practice*, Burlington 2016
4. Czaplinski W., *Sprzedawanie urzędów w Polsce w połowie XVII wieku [w:] Przegląd historyczny*, nr 50, Warszawa 1959.
5. Drzeżdżon W., *Etyczne aspekty pracy zawodowej. Wybrane zagadnienia [w:] Studia Gdańskie. Wize i rzeczywistość*, t. X, Gdańsk 2013
6. *Encyklopedia Popularna PWN*, praca zbiorowa pod red. J. Kofmana, Warszawa 1992.
7. Kisiel A., *Etyka a zarządzanie – wybrane problemy [w:] Studia Ekonomiczne* nr 180, cz. 1, Katowice 2014
8. Mikulski K., *Podwójna obsada urzędów ziemskich, urzędy tytułarne/nietytułarne w Rzeczypospolitej w XVII-XVIII w. - kilka uwag wstępnych [w:] Zapiski historyczne*, t. LXXXII, z. 2, Toruń 2017.
9. Paradowski M., Knapik A., *Pozycja kadry urzędniczej na przykładzie rozwiązań ustrojowych [w:] Zarządzanie – Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu*, z. 1/2012, Sosnowiec 2012.
10. *Powszechna Encyklopedia Filozofii* t. II, praca zbiorowa pod red. M. A. Krapca oraz A. Maryniarczyka, Lublin 2001,
11. Szewczyk H., *Stosunki pracy w służbie cywilnej*, Warszawa 2010.

Wykaz aktów prawnych

1. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1950, 2128)

Wykaz tabel

- Tab. 1. Zasady prawne przedstawiające etyczne standardy pracy urzędniczej.

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ В АГРАРНОМУ ВИЩІ

*Піддубцева Ольга Ігорівна,
старший викладач кафедри філології
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
poddubtseva@ukr.net*

Підписання Угоди про асоціацію та відкриття зони вільної торгівлі з Європейським союзом та налагодження німецько-українського партнерства призводить не тільки до розвитку сталого сільського господарства, ефективної переробки промисловості та підвищення міжнародної конкурентоспроможності, але й до покращення системи аграрної науки та освіти. Все це орієнтує сучасну методик викладання німецької мов на реальні умови міжкультурної комунікації. Німецька мова є засобом міжнародного спілкування, вона виконує роль інструмента, що забезпечує ефективний обмін інформацією, взаєморозуміння та взаємозбагачення між представниками різних мовних сімей. На сьогодні більшість роботодавців, що співпрацюють з німецькими аграрними компаніями, висувають до претендента вимогу щодо рівня володіння саме німецькою мовою. З зв'язку з цим, у педагогічній науці постає проблема пошуку інноваційних методів викладання німецької мови з урахування професійного спрямування студентів.

Проблему професійноорієнтованого навчання іноземних мов досліджували багато вчених Ю. Бабанський, І. Бім, І. Верещагіна, І. Зимня, Г. Китайгородська, С. Ніколаєва, Ю. Пасов, Є. Полат, Г. Рогова, О. Тарнопольський, зокрема фахівців різних аграрних спеціальностей – Ю. Ніколаєнко, О. Краєвська, В. Марчук, О. Резунова, К. Якушко. Однак, досі залишається не визначеним питання використання сучасних методів викладання німецької мови, які б враховували особливості майбутньої спеціальності студентів.

Метою наукової розробки є визначення комплексу інноваційних методів викладання німецької мови за професійним спрямуванням в аграрному вищій.

Вивчення німецької мови за професійним спрямуванням в аграрному закладі вищої освіти має на меті не тільки оволодіння студентами всіма видами мовленнєвої діяльності (читанням, письмом, говорінням та аудіюванням), але й поглиблення їх фахових знань. Для цього необхідно використовувати такі методи навчання, які б моделювали майбутню професійну діяльність студента та давали змогу тренувати німецькомовну професійно-комунікативну діяльність. У своєму дослідженні Л.А. Семак розуміє під професійно-

комунікативною діяльністю «мовленнєву взаємодію у професійній сфері, спрямовану на досягнення учасниками спілкування комунікативних і не комунікативних цілей за допомогою засобів мови» [1]. На заняттях з німецької мови професійно-комунікативна діяльність реалізується в усній та письмовій формі та має рецептивний (слухання, читання) та продуктивний (говоріння, письмо) характер.

Вивчення німецької мови за професійним спрямуванням в аграрному виші стає можливим завдяки застосуванню експерієнційно-інтерактивного навчання, що передбачає виконання студентами реальних практичних дій, так чи інакше пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю. В нашому дослідженні ми трактуємо експерієнційне навчання як навчання через досвід практичної діяльності, яка здійснюється засобами німецької мови. Даний вид навчання тісно поєднується з інтерактивністю. Як зазначає Т.О. Пахомова, за допомогою інтегративного підходу можна сформувати саме здатність фахівця спілкуватися у професійній сфері іноземною мовою, що є базовою вимогою сучасної мовної освіти [2]. До інтерактивних методів навчання можна віднести ті методи, які організують процес соціальної взаємодії таким чином, що на основі цієї взаємодії у студентів виникає деяке «нове» знання або нові навички та вміння, які народилися безпосередньо в процесі взаємодії або як її результат.

Вибір методів навчання студентів аграрний вишів залежить від багатьох факторів, а саме: рівня мовної підготовки, спеціальності та професійних й вікових інтересів студентів. Тож серед усіх інтерактивних методів навчання ми обрали метод «case-study», вебінар, метод проєктів та презентація, бо всі ці методи так чи інакше моделюють майбутню професійну діяльність агронома. Під час навчання у виші студент-агроном повинен навчитись швидко знаходити вихід із складних ситуацій не тільки рідною мовою, але й німецькою. Для цього буде ефективним використання саме методу «case-study». На думку О.С. Резунової, «сутність кейс-методу полягає у використанні конкретних випадків, пов'язаних з певними труднощами в професійній діяльності (ситуацій, історій, текстів) для спільного аналізу, обговорення та прийняття рішень студентами» [3]. Метод «case-study» – це метод навчання, під час якого використовується опис реальних професійних ситуацій. На занятті студенти повинні ознайомитись з ситуацією, розібратись у суті питання та запропонувати шляхи вирішення цієї проблеми.

Спираючись на досвід колег, ми можемо стверджувати, що крім методу «case-study» є доцільним використання на заняттях вебінарів. Цей метод дозволяє відтворити умови кооперативної форми організації навчання, використовуючи засоби аудіо- та відео обміну даними та роботи з різноманітними об'єктами, незважаючи на те, що його учасники можуть фізично знаходитись в різних місцях. Для навчання студентів-агрономів німецькомовному професійно орієнтованому спілкуванню ми використовуємо такі методичні можливості вебінару: чат, віртуальні кімнати для спілкування, експрес-тестування.

Також дуже важливим є навчити студентів самостійно шукати інформацію та опрацьовувати її, для цього буде корисним застосування методу проєктів. Використання методу проєктів сприяє вдосконаленню вміння працювати з текстами різних стилів і жанрів, формуванню навичок пошуку необхідної інформації не лише з підручників, а й з інших іншомовних джерел. На думку Т.О. Пахомової та Я.С. Пономаренко, професійно орієнтовані проєкти мають такі характеристики: системність, автономність, результативність, універсальність, концептуальність, теоретико-практична цінність і професійна спрямованість [4].

Ще одним дієвим методом навчання професійно орієнтованій німецькій мові є презентація. Б.О. Тарнопольский визначає презентацію як «підготовлене професійно спрямоване висловлювання, яке об'єднане конкретними завданнями і ситуативними умовами, що базується на результатах аналітичного дослідження певної проблеми, має чітке логіко-композиційне оформлення та націлене на ефективне інформування, мотивування або переконання певної аудиторії з урахуванням її основних культурологічних та соціально-демографічних характеристик»[5]. Цей метод є дієвим не тільки для покращення німецькомовної професійно орієнтованої компетентності, але й дає змогу студентам отримати досвід в підготовці та проведенні презентацій за своїм професійним спрямуванням. Саме професійна складова є дуже важлива для зацікавлення студентів аграрного профілю у вивченні

німецької мови.

Отже, до числа найбільш ефективних методів навчання німецькій мові за професійним спрямуванням студентів аграрних закладів вищої освіти належать метод «case-study», вебінар, метод проєктів та презентація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семак Л.А. Сучасні методи навчання української мови у закладах вищої освіти. / Л.А. Семак. – [Електронний ресурс] // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурної, психології, педагогіки та історії] – Вінниця, 2019. – Випуск 23 (том 2). – С. 104-107. – Режим доступу до ресурсу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24453/1/gum_23_tom2_print.pdf#page=104.
2. Пахомова Т.А. Изучение художественных текстов в системе профессиональной иноязычной подготовки студентов филологов на продвинутом этапе / Т. А. Пахомова. // ScienceandEducation a NewDimension. PedagogyandPsychology, III (31), Issue 61. – Budapest. – 2015. – С.47-49.
3. Резунова О.С. Інноваційні технології викладання ділової англійської мови в аграрному ВНЗ / О.С. Резунова. – [Електронний ресурс] // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки. – 2014. – Вип. 206. – С. 176-182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_fil_n_2014_206_29
4. Пахомова Т. О. Професійно орієнтований підхід у формуванні англомовної читачкої компетентності в учнів професійних ліцеїв технічного профілю / Т. О. Пахомова, Я. С. Пономаренко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острозьк: Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 67. – С. 216–220. DOI: 10.25264/2519-2558-2017-67-216-220
5. Тарнопольський О.Б. Методика навчання студентів вищих навчальних закладів письма англійською мовою: [навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів] / О. Б. Тарнопольський, С. П. Кожушко. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 288 с.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Піковець Катерина Василівна
магістрантка НПУ ім. М. П. Драгоманова
pikovets.k@gmail.com

*Науковий керівник-
доктор психологічних наук, професор Приходько Юлія Олександрівна*

Стаття присвячена вивченню цінностей та особливостей ціннісних орієнтацій осіб раннього юнацького віку.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, ранній юнацький вік.

Кожен віковий етап характеризується зміною соціальної ситуації розвитку, тому та чи інша соціальна структура стає домінуючою у формуванні системи цінностей особистості. Зміна соціальної ситуації розвитку в ранньому юнацькому віці, часові рамки якого охоплюють період з 15 до 18 років, зумовлені вибором напрямку професійного розвитку (продовження навчання в школі, вступ до закладів професійної освіти чи закладів вищої освіти (ЗВО)). Вступивши до ЗВО, юнаки і юнки опиняються в новій соціальній ситуації розвитку. Особливості системи навчання у закладі вищої освіти, міське середовище, переважання великої кількості автономних контактів призводять до змін системи цінностей, дезорієнтації, створення ситуації «морального вакууму».

Провідна діяльність в юнацькому віці – засвоєння основ професійної діяльності. Вивчення цінностей осіб юнацького віку видається особливо актуальним у зв'язку з вдосконаленням системи освіти в Україні. Впровадженням компетентнісного підходу, який передбачає наступність і послідовність навчання і, відповідно, вивчення в студентів системи цінностей – тієї особистісної, регуляційної основи, котра буде визначати провідні життєві цілі і установки в різноманітних сферах їхньої діяльності.

Ціннісні орієнтації особистості є одними із найважливіших об'єктів дослідження філософії, соціології, етики і психології на усіх етапах розвитку цих наук, це відображено в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: М. Алексєєвої, Б. Ананьєва, Б. Бакірова, Г. Балла, М. Бобневої, М. Боришевського, А. Вардемацького, В. Василенко, С. Головахи, Г. Головних, О. Здравомислова, Г. Костюка, О. Леонтєва, С. Максименка, В. М'ясищева, С. Рубінштейна, А. Ручки, В. Сусленко, А. Табунса, В. Тугаринова, В. Ядова, А. Маслоу, К.

Роджерса, В. Франкла та ін.

В науковій літературі існує надзвичайно багато визначень поняття «цінності», вони відрізняються залежно від наукової галузі, чи від притаманних тим чи іншим авторам певних теоретичних і методологічних принципів. Проте всі вони трактують цінності як складний соціально-психологічний феномен, який визначає спрямованість і зміст активності особистості.

Якщо розглядати психологічне трактування поняття ціннісні орієнтації, варто сказати, що в сучасній психології суть ціннісних орієнтацій розглядається з позицій різних підходів. Так, Д. Леонтьєв говорячи про ціннісні орієнтації відзначав «... - це провідний мотив – мета підноситься до істинно людського і не відокремлює людину, а зливає його життя з життям людей, їх благом... такі життєві мотиви здатні створити внутрішню психологічну виправданість його існування, яка складає сенс життя» [1, с.17]. Тобто він розуміє особистісні цінності як центральну структуру смислової сфери особистості, котра є джерелом утворення сенсів.

1. «Важливу роль у розвитку позитивних поглядів на ціннісно-смислову сферу справили погляди одного із засновників медичної психології, німецького вченого Р. Лотце, який у 60-х роках XIX ст. сформулював вихідні положення теорії цінностей. Він запропонував поняття «значимість» як критерій істини у пізнанні, за аналогією, поняття «цінність» як критерій етичного у поведінці. Наступник Р. Лотце і його учень В. Віндельбанд розглядає цінності як норми, які створюють загальний план усіх функцій культури і основу кожної окремої реалізації цінності. Норми управляють не лише моральними діями, вони також лежать в основі теоретичної й естетичної діяльності. Цінність виступає цілком такою, до якої прагнуть заради неї самої, а не задля матеріальної вигоди. Цінність – це не реальність, а ідеал, носієм якого є трансцендентний суб'єкт, тобто свідомість як джерело і основа будь-яких норм» [2, с.125–129]. Тобто, хоч цінності лежать за межами свідомості і пізнання, але вони все ще лишаються факторами процесу утворення ціннісно-смислових орієнтацій. В свою чергу Р. Немов говорить про ціннісні орієнтації як про те, що є важливим для людини, що вона наділяє позитивним сенсом [3, с. 22–29].

За словами В. Франкла, суб'єктивне «переживання певної цінності включає переживання того, що вона вище якоїсь іншої» [7, с.58]. . Прийняття особистістю цінностей, таким чином, автоматично передбачає побудову індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

В молодшому юнацькому віці відбувається не лише розширення діапазону ціннісних орієнтацій, але і їх усвідомлення, ієрархізація, структурування (Л. Божович, І. Кон, В. Слободчиков). На думку Б. Додонова «орієнтація людини на певні цінності може виникнути лише як результат їх попереднього визнання (позитивної оцінки – раціональної чи емоційної)» [4, с.22-29]. Таким чином, лише емоційне прийняття явища і активне, діяльне ставлення до нього суб'єкта діяльності створюють умови для прийняття цінностей. Процес пізнання цінності, її прийняття і включення в особисту систему ціннісних орієнтацій передбачає також наявність вольового акту, - А. Сірій [5, с.147].

Важливу роль в процесі присвоєння ціннісних орієнтацій відіграє ідентифікація, тобто ототожнення себе з іншим індивідом чи групою на підставі встановленого емоційного зв'язку, і сприймання як власних норм і цінностей оточуючих.

Ранній юнацький вік відрізняється особливостями, які справляють вплив на еволюцію системи ціннісних орієнтацій . Найважливішою подією цього віку є необхідність участі особистості в житті суспільства. Це означає, що дії молодшої людини повинні співвідноситися з ціннісними орієнтаціями колективу. Однак, тут виникають певні труднощі, оскільки система цінностей в ранньому юнацькому віці ще не сформувалась. Світогляд, ціннісні орієнтації все ще продовжують формуватись.

А. Сірій відзначає, що «молодший юнацький вік сенситивний, дуже сприятливий для утворення ціннісних орієнтацій як стійкої властивості особистості, котра сприяє становленню світогляду, відношення до оточуючої дійсності. Характерною рисою цього віку є помітний розвиток саморефлексії, тобто прагнення до самопізнання своєї особистості, до оцінки її можливостей і здібностей» [5, с.147].

Соціальна активність в молодшому юнацькому віці продовжує реалізуватись у спілкуванні. Причому спілкування має на увазі обмін інформацією різного змісту за

важливими, особистими для співбесідників питаннями. В процесі спілкування з'ясується оцінка співбесідником обговорюваної проблеми і в залежності від значимості співбесідника приймається або заперечується його думка з даного питання. В процесі спілкування із значущими людьми чи групою, їх погляд на важливе питання привласнюється. Підтвердження привласненої впливає на вектор розвитку ціннісних орієнтацій. «Всі норми і цінності черпаються особами юнацького віку із культури дорослого суспільства. Засвоєння ціннісних орієнтацій дорослих сприяє досягненню певної зовнішньої і внутрішньої незалежності, ствердженню власного «Я» і формуванню власних ціннісних орієнтацій» [5]. Однак, як відзначає В. Асєєв, домінуючим є не якийсь окремий ідеал, а узагальнений образ, що вбирає в себе позитивні риси і якості ідеальної особистості [6, с.30-34].

Отже, формування системи цінностей особи молодшого юнацького віку є предметом різнопланового вивчення. У ранньому юнацькому віці дослідження цього питання набуває важливого значення тому, що саме в цьому періоді онтогенезу наявний той рівень розвитку ціннісних орієнтацій, який забезпечує їх існування як особливої системи, що створює провідний вплив на спрямованість особистості і її активну соціальну позицію.

ЛІТЕРАТУРА

2. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентации / Д.А. Леонтьев. — М., 2002. — С. 17
3. Москаленко О. В. До історії дослідження проблеми розвитку ціннісно-смыслові сфери особистості / О. В. Москаленко, асп., НТУ «Київський політехнічний інститут» // Вісник НТУУ «КПІ». К. : НТУУ «КПІ», 2010. — Вип. 1. — С. 125–129. — (Серія Філософія. Психологія. Педагогіка).
4. Немов Р.С. Психология. Учебник для студентов педагогических учебных заведений / Р.С. Немов. — М. : Владос, 1998. — С. 22-29
5. Додонов, Б.И. Эмоция как ценность. — М., 1978. — С. 147
6. Серый, А.В. Ценностно-смысловая сфера личности: учеб. пособие / А.В. Серый М.С. Яницкий. — Кемерово, 1999. — С. 30-34
7. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник. — Москва : Прогресс, 1990.

ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ОБДАРОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Приходько Юлія Олексіївна

доктор психологічних наук, професор

Процик Любов Сергіївна

кандидат психологічних наук

Сьогодні зростає попит на обдаровану особистість, яка нестандартно мислить, наділена сильною волею, високою працездатністю та вміє швидко адаптуватись до нових умов життєдіяльності. Дослідники проблеми обдарованості особистості вказують на її психологічний вектор, який полягає у досягненні найбільших успіхів у соціумі та доповнюють традиційну класифікацію видів творчості управлінською, комунікативною, соціальною, ситуаційною. При цьому вчені стверджують, що обдарованість виявляється лише через свою співвіднесеність з умовами, у яких відбувається конкретна діяльність людини.

Історія досліджень проблеми обдарованості пройшла низку етапів, що відповідали соціальним потребам суспільства й рівню розвитку психологічної науки. Дослідження, присвячені вивченню проблеми обдарованості, можна розділити на два напрями. Перші базуються на концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності (Дж. Гілфорд, С. Меднік, А. Пономарьов, К. Тейлор, Е. Торренс), другі – вивчають обдарованість з позиції своєрідності особистісних особливостей креативів (Ф. Баррон, Д. Богоявленська, А. Маслоу) [1; 2].

У своєму дослідженні ми керуємось твердженням Г. Костюка, що індивідуальна своєрідність задатків особистості і є тим, що називають її *обдарованістю*. Кожна людина володіє певним потенціалом для розвитку своїх здібностей [3].

Науковці все частіше звертаються до вивчення складних особистісних утворень, що притаманні обдарованій дитині, одним з яких є механізми психологічного захисту (МПЗ), які мають допомогти їй зберегти душевну рівновагу. Будучи механізмом здорової психіки, психологічний захист властивий всім людям. Його корисний ефект полягає в тому, що людина набуває здатність до здійснення наміченого плану дій, незважаючи на можливі труднощі. Шкідливий ефект використання механізмів психологічного захисту виникає у випадку, коли особистість є закритою не тільки для критики, але й для самокритики, коли вона, всупереч очевидним фактам, перебуває у щирій впевненості, що складнощі в її житті виникають десь зовні, з волі інших людей. Вагомий внесок у дослідження проблеми механізмів психологічного захисту належить Р. Грановській, А. Захарову, М. Кляйн, Р. Лазарусу, Л. Мерфі, І. Нікольській, С. Романовій, Н. Спроті, В. Ташликову, Т. Ткачук, С. Фрайбергу, З. Фройду, А. Фройд, В. Чумаковій та іншим [4; 5; 6].

Першу чітку концепцію та класифікацію механізмів психологічного захисту запропонувала А. Фройд у своїй праці «Психологія Я та захисні механізми». Вона досить однозначно визначила афекти, які запускають роботу механізмів психологічного захисту – це страх і тривога. Вчена вважала, що механізми психологічного захисту базуються на двох реакціях: блокування вираження імпульсів у свідомій поведінці та спотворення імпульсів до такої міри, щоб початкова їх інтенсивність помітно знизилася або зникла. А. Фройд виокремила наступні МПЗ особистості: *витіснення, регресія, реактивне утворення, ізоляція, проєкція, інтроєкція, звернення на себе, звернення в свою протилежність, сублімація, ідеалізація, заперечення за допомогою фантазування, ідентифікація з агресором* тощо [7; 8]. Вона виділила декілька критеріїв класифікації захисних психологічних механізмів: *локалізація погрози «Я», час утворення в онтогенезі, ступінь конструктивності*. Останній критерій знайшов подальший розвиток у сучасному розподілі механізмів захисту на первинні та вторинні, примітивні й розвинені, менш або більш усвідомлені, адаптивні й неадаптивні. Вчена запропонувала першу розгорнуту дефініцію захисних механізмів: «захисні механізми – це діяльність «Я», яка починається, коли «Я» схильне до надмірної активності мотивів або відповідних їм афектів, що є для нього небезпечною» [7; 8].

Аналіз літератури з даної проблеми дозволяє стверджувати, що нині існує невелика кількість вдалих спроб інтеграції теоретичного та емпіричного знання про захисні механізми в єдину концепцію. Однією з них, якою ми керувались у нашому дослідженні, є «Структурна теорія захисту Еґо», розроблена доктором психології, професором Р. Плутчиком із співавторами (Г. Келлерманом, Х. Контом). Вчені виділили 8 захисних механізмів, що становлять сферу психологічного захисту, які багато в чому відображають зміст 15 механізмів психологічного захисту, описаних А. Фройд.

Захисні механізми, на думку Р. Плутчика, характеризуються протилежністю тією мірою, що і полярні емоції, які лежать в їх основі (радість – сум, страх – гнів, прийняття – відчуження, передбачення – подив). Таким чином, вісім базисних механізмів зводяться до чотирьох біполярних пар (конструктивних – деструктивних): реактивне утворення – компенсація, витіснення – заміщення, заперечення – проєкція, інтелектуалізація – регресія. Зв'язок між когнітивною оцінкою ситуації процесом захисту дав можливість вченому провести паралель між когнітивними процесами та окремими видами захисту, і створити гіпотетичну шкалу примітивності-зрілості захисних механізмів, яка у порядку зростання зрілості виглядає саме так: заперечення, регресія, проєкція, заміщення, придушення (витіснення), формування реакцій, інтелектуалізація, компенсація [9].

На нашу думку, інтерпретувати МПЗ особистості можливо тільки за умови врахування всього комплексу індивідуально-психологічних її особистісних особливостей, а також доступних ресурсів оточення. Різноманітність, взаємозамінність і взаємодоповнення стратегій самоконтролю поведінки дозволяють знайти в репертуарі особистості ті стратегії дій, які допомагають їй адаптуватися до складної ситуації найбільш гнучким і соціально прийнятним способом. У своєму дослідженні ми керувались твердженням А. Фройда про те, що захисні механізми, підтримуючи нормальний статус особистості, захищають психіку, запобігаючи дезорганізації і розладу поведінки. Набір захисних механізмів особистості індивідуальний і характеризує рівень її адаптивності [7].

У психологічній науці відсутні спеціальні дослідження зв'язку між рівнем інтелектуальної обдарованості підлітка та застосування ним механізмів психологічного

захисту, що часто має місце у його життєдіяльності. Знання особливостей цього зв'язку є важливим, оскільки від нього великою мірою залежить здатність підлітка до соціальної адаптації, що є надзвичайно важливим для його особистісного розвитку і самореалізації.

Наше дослідження здійснювалось на базі гімназії № 153 ім. О.С. Пушкіна та Спеціалізованої школи № 24 І-ІІІ ст. ім. О. Білаша м. Києва. Експериментальна вибірка становила 200 осіб, з них 90 дівчат і 110 хлопців 8–9 класів. На різних етапах дослідження було використано такі психодіагностичні методики: «Шкільний тест розумового розвитку», «Опитувальник творчих характеристик особистості Вільямса», тест креативності Е. Торренса, «Діагностика типологій психологічного захисту» (Р. Плутчик в адаптації Л. Вассермана та ін.), «Опитувальник копінг-стратегій шкільного віку (І. Нікольської, Р. Грановської), тест креативності Н. Вишнякової; опитувальники «Способи контролюючої поведінки» (Р. Лазаруса) і «Вольової саморегуляції» (А. Зверкова та Е. Ейдмана).

Якісний та кількісний аналіз отриманих результатів засвідчив, що підлітки з *рівнем вираженої інтелектуальної обдарованості* використовують такі механізми психологічного захисту: заміщення (100 %), витіснення (76 %) і компенсація (86 %), тобто перекладаються на якусь іншу діяльність, переносять реакції гніву на об'єкти, що знаходяться поруч, витісняють із свідомості частини подій, що є емоційно дискомфортними. Досліджувані цього рівня найменше використовують механізми інтелектуалізації (38 %) і проєкції (5 %). Однаковий відсоток підлітків (78 %) характеризується використанням механізмів психологічного захисту заперечення і регресія, що свідчить про їх схильність ізолювати зі свідомості емоційні переживання, що травмують чи викликають дискомфорт. Вони схильні використовувати як конструктивні (компенсація, заміщення, інтелектуалізація), так і деструктивні МПЗ. Такий репертуар захистів, його інтенсивність, переважання конструктивних, адаптативних варіантів в індивідуальному поєднанні дає змогу підліткам розвивати здібності, обдарованість в діяльності та самореалізуватись, а в кризових ситуаціях - мобілізуватись і знаходити оптимальні шляхи вирішення труднощів з мінімальним негативним впливом на психіку.

96% підлітків з *прихованим рівнем обдарованості* використовують механізм заміщення. Вони схильні переносити реакції гніву із соціально заборонених і недоступних об'єктів на доступні. 90 % цих досліджуваних демонструють поведінку, що характеризується тимчасовим відходом від тривожної ситуації та зануренням в іншу справу. У 76 % досліджуваних цього рівня обдарованості чітко простежується використання механізмів витіснення, а 80 % вдаються до захисту за типом регресії й реактивного утворення, при цьому демонструють дитячі патерни поведінки (плач, захоплення мультфільмами тощо), зворотні наявним переживанням, останнє особливо стосується дівчат. Їх репертуар захистів частково схожий з тим, що використовують підлітки з рівнем вираженої обдарованості, але у них більша інтенсивність їх прояву, переважання деструктивних механізмів перешкоджають цим досліджуваним реалізувати свій інтелектуальний потенціал у діяльності. Водночас у ситуаціях успіху вони здатні демонструвати інтелектуальні здібності, коли ж потрібно долати значні труднощі, використовують деструктивні варіанти захистів, а це заважає їхній самореалізації.

У групі підлітків з *рівнем мало вираженої обдарованості*, як і в попередній, найбільш часто використовується механізм заміщення – 100 % досліджуваних схильні змішувати реакції гніву з соціально заборонених і недоступних об'єктів на доступні. Механізми заперечення, регресія, компенсація використовували 96 % досліджуваних цього рівня. 46% використовують МПЗ проєкції та 53% інтелектуалізації. Можна стверджувати, що підлітки цього рівня найбільш часто використовують різні механізми психологічного захисту. Виключенням є лише механізм витіснення, який застосовується 81 % досліджуваних цього рівня, тоді як в групах обдарованих його використовують 76 % підлітків. Така інтенсивність репертуару та частота використання механізмів психологічного захисту значно ускладнює можливість інтелектуальної реалізації підлітками цієї групи, адже вони часто переключують увагу на інші види діяльності (перегляд телепрограм, інтернет, спорт, художня самодіяльність тощо), в яких вони більш успішні та не мають серйозних труднощів.

Аналіз репертуару МПЗ, який реалізують підлітки засвідчив, що він є дещо різним у залежності від рівня вираженості їхньої інтелектуальної обдарованості. Так, 8-5 захистів використовують 74 % підлітків з вираженою, 86 % – з прихованою, 95 % – з мало вираженою

інтелектуальною обдарованістю. Від 4 до 2 захистів реалізують 26 % – з вираженою, 14 % – з прихованою, 5 % – з мало вираженою інтелектуальною обдарованістю.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, можна стверджувати, що *конструктивними механізмами* психологічного захисту інтелектуально обдарованих підлітків є: витіснення, компенсація, заміщення, інтелектуалізація, що тісно пов'язані з переробкою та переоцінкою інформації. Вузкий репертуар механізмів психологічного захисту (4-2) свідчить про поєднання і реалізацію підлітками з вираженою обдарованістю більш складних, зрілих видів захистів, що допомагає справлятися з труднощами з мінімальними затратами психологічних ресурсів.

У підлітків з прихованою обдарованістю має місце різне поєднання (6-5) МПЗ в індивідуальному профілі, що дозволяє їм діяти амбівалентно. У спілкуванні в дружньому оточенні вони реалізують переважно *конструктивні* захисти (компенсація, заміщення, інтелектуалізація), а в стресових ситуаціях, коли потрібно проявити власні здібності, ці підлітки використовують *деструктивні* механізми захисту (заперечення, регресія, формування реакцій).

Підлітки з мало вираженою обдарованістю у повсякденному житті та в навчальній діяльності переважно використовують широкий репертуар механізмів психологічного захисту (8-6), який характеризується *деструктивністю* та *незрілістю* (заперечення, регресія, проєкція та ін.). Частково конструктивні механізми (компенсація, заміщення), використовують ті з них, які мають серйозні захоплення (спорт, танці, художнє мистецтво) і реалізують ці механізми саме в цих сферах. Ніхто з них не використовує лише 4-2 захисти. Це можна пояснити нижчим розвитком у них мислительних операцій, які відповідають за захист і пов'язані з переробкою та переоцінкою інформації (інтелектуалізація, компенсація).

Список використаних джерел

1. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. М. Издательский центр «Академия». 1996. 416 с.
2. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб Издательство «Питер». 1999. 368 с. (Серия «Мастера психологи»).
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К. Рад. шк. 1989. 608 с.
4. Никольская И. М. Грановская Р. М. Психологическая защита у детей. Санкт-Петербург: Речь. 2000. 507 с.
5. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика. Издательство «Талант». 1996. 144 с.
6. Ткачук Т. А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації [монографія]. Ірпінь. Нац. ун-т ДПС України. 2011. 286 с.
7. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. М. Педагогика-Пресс. 1993. 68 с.
8. Freud A. Defense Mechanisms: Encyclopedia Britanika. V. 7. P. 172-173
9. Plutchik R., Kellerman H. & Conte H. R. A structural theory of ego defenses and emotions. In C. E. Izard (Ed.), Emotions in personality and psychopathology. N. Y. Plenum. 1979. P. 229 – 257.

FILOZOFIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU – GENEZA, EWOLUCJA, NAJNOWSZE TRENDY. MIĘDZY TEORIĄ A PRAKTYCZNYM DZIAŁANIEM PAŃSTW I FIRM (TZW. „ZIELONY” CSR)

mgr Radochoński Tomasz
Uniwersytet Szczeciński

tomasz.radochonski@gmail.com

*doktorant, Wydział Ekonomii, Finansów i Zarządzania, Instytut Zarządzania
Uniwersytet Szczeciński*

Streszczenie

W artykule opisano powstanie i ewolucję filozofii zrównoważonego rozwoju, m.in. w ramach nurtu tzw. ekonomii ekologicznej. Wskazano także przykłady realizacji założeń zrównoważonego rozwoju, jak też szanse i zagrożenia dla rozwoju tzw. greeneconomy, z uwzględnieniem podziału na bogatą Północ i nie będące beneficjentem zmian, także proekologicznych, Globalne Południe. Nakreślono założenia stosunkowo nowego oraz, jak się wydaje, zaczynającego dominować, trendu w Społecznej Odpowiedzialności Biznesu – tzw. „zielonego” CSR.

Wstęp

Wydaje się, że jednym z najistotniejszych elementów w dyskursie filozoficznym w XXI wieku są elementy związane z koncepcją – szeroko rozumianego - zrównoważonego rozwoju. W artykule nakreślię, w jakich warunkach zrodziło się to pojęcie, przybliżając m.in. koncepcję ekonomii ekologicznej. Wskażę także, jak idee zrównoważonego rozwoju ewoluowały oraz jak mogą wpływać na całą społeczność globu, np. niwelując bądź utrwalając podziały pomiędzy bogatą Północą a biednym Południem.

W pracy celowo użyto terminu „filozofia zrównoważonego rozwoju”, ponieważ jest to cały, swoisty system patrzenia na relacje człowieka ze światem, i na człowieka per se. Wydaje się, że może to być także czynnik mocno warunkujący zmianę w ideologii neoliberalnej. Postulowanie, by był on jednostką nieegoistyczną, pamiętającą o tym, że nie liczy się podejście hedonistyczno-kapitalistyczne, w myśl których liczą się głównie zysk i interesy człowieka, postrzeganego tylko jako homo economicus.

W filozofii zrównoważonego rozwoju równoprawnym podmiotem staje się planeta Ziemia jako taka, wraz z zamieszkującymi ją istotami. Zupełnie zmienia się teżperspektywa czasowa. Planować działania należy nie na lata do przodu, lecz na dekady, czy – pokolenia.

Zrównoważony ma wiele znaczeń, ale dwa są kluczowe: dbać o planetę i środowisko jako takie oraz zostawić ją w stopniu możliwie nienaruszonym (choćby, gdy idzie o sprawy absolutnie kluczowe do przetrwania gatunków na planecie – niezaburzony klimat – powstrzymanie jego drastycznych zmian, dostęp do wodopitnej itp.) przyszłym pokoleniom.

1. Powstanie idei zrównoważonego rozwoju w nurcie ekonomii ekologicznej – rys historyczny.

Powstanie ekonomii ekologicznej było ściśle związane z badaniami naukowymi, które w sposób jednoznacznie wskazywały, iż działalność człowieka (szczególnie przemysłów: chemicznego, spożywczego itp.) znacząco wpływa na stan nie tylko środowiska naturalnego, ale i ludzkiego zdrowia.

Co więcej, była to odpowiedź na to, iż zły stan środowiska oraz kurczenie się zasobów naturalnych stały się przedmiotem publicznej dyskusji na początku lat 60. XX w.

Warto wskazać, że tzn. ekonomia środowiskowa czy ekologiczna rodziła się z „potrzeby chwili”. Była odpowiedzią na konkretne zjawiska, jak zbytnie uzależnienie od paliw kopalnych. Starając się przeanalizować nowe problemy, naukowcy dostrzegli, że posługując się dotychczasowym aparatem pojęciowym i metodami badawczymi w ramach dorobku ekonomii głównego nurtu, tzw. ortodoksyjnej (czyli przede wszystkim ekonomii neoklasycznej, w której ten temat zapoczątkowali Mill i Ricardo) nie są w stanie uchwycić wszystkich problemów na styku gospodarka-środowisko.

Koncentrując swoje rozważania na koncepcji rozwoju zrównoważonego i wskazując konieczność prowadzenia badań o charakterze interdyscyplinarnym, stworzono nowy nurt w ekonomii – ekonomię ekologiczną.

Jej początki sięgają lat 60., choć w formie bardziej zinstytucjonalizowanej zaistniała w momencie założenia International Society for Ecological Economics w roku 1988 oraz wydawanego przez nią od roku 1989 czasopisma „Ecological Economics” [Zrałek, 2016, s.75].

Stwierdzono wtedy, iż zanieczyszczenie środowiska, nawet, gdy występuje lokalnie, jest problemem globalnym. Odzwierciedla się to w – szeroko rozpowszechnionej obecnie w sferze organizacji pozarządowych - maksymie: „myśl globalnie, działaj lokalnie” oraz w terminie globalizacji. Najdobitniej, już w samej terminologii, wskazuje się, iż nie da się oddzielić funkcjonowania państw narodowych od globalnych korporacji. Ich działania mają reperkusje praktycznie w każdej lokalnej społeczności globu.

By jakiegokolwiek proekologiczne działania miały sens, należy je rozpatrywać zawsze w skali globalnej – co nie wyklucza działań na rzecz ochrony klimatu w swoim najbliższym otoczeniu.

W 1969 roku opublikowano raport Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych Thanta pt. *Człowiek i jego środowisko (Man and His Environment)*. Stwierdzono w nim, że zanieczyszczenie planety jest zagrożeniem dla całej ludzkości – i jako takie wymaga stworzenia jednolitych zasad polityki klimatycznej wskałi całego globu.

Trzy lata później, na zlecenie Klubu Rzymskiego, zespół naukowców stworzył raport pt. *Granice wzrostu (The Limits to Growth)*. Jego główną konkluzją było, iż o ileutrzyma się dotychczasowe tempo rozwoju gospodarczego, bez wprowadzenia reguł, chroniących planetę, że utrzymanie takiego tempa rozwoju ludzkości, do końca 80. XX w. *doprowadzi do całkowitej zagłady jądrowej lub ekologicznej- Meadows i in., 1972*[Zrałek, 2016, s.70].

Postulowany w powyższym dokumencie tzn. „rozwój zerowy” mimo iż był on i jest krytykowany przez państwa Globalnego Południa (w myśl logiki, iż kraje tzw. „pierwszego świata” od początków epoki przemysłowej korzystały z owoców wzrostu, wzmacniając go jeszcze surowcowym i ludnościowym wyzyskiem reszty globu w epoce kolonializmu), ale też np. przez obecną administrację amerykańską prezydenta Trumpa[Niewiadomski, 2019]. (który to jakiegokolwiek ograniczenia proklimatyczne uznaje za przeszkodę w reindustrializacji USA, w jego wizji – w walce o miejsca pracy np. z Chinami), uznać należy zażręby samej koncepcji zrównoważonego rozwoju gospodarczego[Zrałek, 2016, s.70].

I choć, jak się wydaje, krytycy koncepcji zmian klimatu mogliby polemizować, że do końca lat 80. nie nastąpiła katastrofa ekologiczna – wydaje się, że obecnie, w roku 2019, najdobitniej widać, iż „ojcowie założyciele” koncepcji ekonomii ekologicznej mieli rację. Zmiany klimatu – choćby w postaci nasilających się skrajności pogodowych, na przemian suszy i powodzi, coraz częstszych niedoborów wody pitnej, które już doprowadzają do tzw. „migracji klimatycznych”; wysokiej obecności plastiku w morzach i stworzeniach je zamieszkujących itp. itd. – dotyczą już także wprost miliardów ludzi. Podobnie – straty powodowane przez zmiany klimatu sięgają miliardów dolarów.

Stworzona na zlecenie Kongresu Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej przez naukowców z 13 agencji federalnych USA, najnowsza Narodowa Diagnoza Klimatyczna, stwierdza, iż *zmiany klimatyczne już teraz dotyczą każdego sektora i regionu USA. Według tego opracowania, katastrofy pogodowe i klimatyczne lat 2014-2018 kosztowały USA 400 mld dolarów* [Niewiadomski, 2019].

W odpowiedzi raporty z lat. 60., w roku 1972 Zgromadzenie Ogólne ONZ zorganizowało w Sztokholmie konferencję pt. *Środowisko i Rozwój*, by zachęcić zarówno państwa, jak też organizacje międzynarodowe do podjęcia działań na rzecz ochrony środowiska. W trakcie powyższej konferencji użyto po raz pierwszy terminu „ekorozwój”, jak też ukuto pojęcie „polityka ochrony środowiska” – z postulatem, by każdy rząd uczynił ją elementem swojej polityki[Zrałek, 2016, s.70].

2. Umiejdzynarodowienie oraz ewolucja postulatów filozofii zrównoważonego rozwoju – od lat 90. do współczesności

Mimo że pojęcia z zakresu zrównoważonego rozwoju zaczęto wprowadzać już w końcu lat 60., jego konkretne zasady sformułowano dopiero 30 lat później, w roku 1992, na zorganizowanej

przez ONZ w Rio de Janeiro konferencji „Środowisko i rozwój” (*United Nations Conference on Environment and Development, UNCED*)[Zrałek, 2016, s.71]. W trakcie spotkania wskazano, iż zrównoważony rozwój powinien mieć trzy główne filary: ekonomiczny (poprzez rozwój gospodarczy), społeczny (realizowany poprzez sprawiedliwość społeczną oraz ekologiczny, który winien się wyrażać w ochronie środowiska [Zrałek, 2016, s.71]). Tym samym znacznie poszerzono rozumienie koncepcji zrównoważonego rozwoju.

Szczyt w Brazylii był szczególnie istotny dla rozwoju tzw. ekonomii ekologicznej z tego względu, że zostały na nim wprowadzone terminy „zrównoważona produkcja” oraz „zrównoważona konsumpcja”. Wyraźnie wskazano zatem, iż sfery zarówno konsumpcji, jak i produkcji powinny być zrównoważone – czyli nie tylko nastawione na zysk bądź rządzone prawami wolnego rynku, ale uwzględniające także potrzeby ochrony środowiska

W związku z kryzysem gospodarczym w roku 2008 i tym, że rządy skupiły się na walce z kryzysem, zamiast na ideach zrównoważonego rozwoju, w roku 2012 Organizacja Narodów Zjednoczonych zorganizowała kolejną konferencję - Rio +20 Postanowiono na niej, że kwestie ochrony środowiska najtrafniej rozwiązać poprzez skoncentrowanie się natzw. „zielonej ekonomii” (*greeneconomy*).

W centralnym miejscu nowego paradygmatu - paradygmatu zrównoważonego rozwoju państwa (czy też przedsiębiorstwa prywatnego) znajduje się nacisk na inwestycje w badania oraz rozwój tzw. zielonych technologii tak, aby głównym źródłem miejsc pracy, a więc podstawą zrównoważonej gospodarki były tzw. zielone sektory. Na przykład ekologiczne budownictwo, zeroemisyjny transport czy energia odnawialna.

Stawianie na energię odnawialną zamiast paliw kopalnych; na tzw. zielone produkty, które w jak najmniejszym stopniu zanieczyszczają środowisko i które można poddać recyklingowi.

3. Idee zrównoważonego rozwoju jako szansa na zmniejszenie biedy i nierówności w skali globalnej?

Brand wskazuje na parę ostatnich badań do roku 2012 sugerujących, że zielona ekonomia może być rozwiązaniem dwóch kluczowych obecnie kryzysów: ekologicznego i ekonomicznego. I że narasta tendencja, w której inwestorzy wolny kapitał będą lokowali np. w sektory energii odnawialnej. Kluczowe wydaje się przededefiniowanie zasad neoklasycznej ekonomii, rozszerzenie pojęć. Do ceny produktu należy też doliczyć jego koszt ekologiczny, wpływ na środowisko; do zasady – „produkujemy tam, gdzie najtaniej” rujnąjący, uwsteczniący wpływ takiej polityki na kraje Globalnego Południa (które – Brand podaje Amerykę Południową jako przykład – stają się głównie zapleczem surowcowym, na tym opierają swoje dochody) [Brand, 2012, s.30-32].

Raport Programu ds. Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych z 2012 roku wskazuje, iż do roku 2013 połowa światowej siły roboczej będzie w jakimś sensie dotknięta „zazielenieniem gospodarki”, nie tylko w sektorach energii odnawialnej. Będzie to także sektor przemysłowy, który musi modyfikować używane technologie, by ograniczać emisję gazów cieplarnianych i dostosowywać się do norm kryteriów emocyjnych. Będą to także rolnicy, którzy będą zmieniać metody upraw na bardziej przyjazne środowisku [Harvey, 2012].

Kluczowe jest pytanie, na ile te procesy odchodzenia od „brudnej ekonomii” na rzecz „zielonej” będą odbywały się w równościowy sposób, z w miarę równą korzyścią dla społeczeństw całego globu?

Czy, jak dotychczas, w *browneconomy*, zarówno zaplecze intelektualne w *greeneconomy*, jak też stosunkowo dobre i wygodne prace, a także zyski, będą lokowane na zamożnej Północy. Natomiast Globalne Południe będzie sprawdzone do roli nie tylko zaplecza surowcowego, ale też miejsca najbardziej prymitywnego, „brudnego” i szkodliwego dla zdrowia recyklingu. Ręcznego odzyskiwania różnego rodzaju metali, „wyłuskiwania” elementów, które mają wartość, na wysypiskach śmieci czy też nurkowania w wody zanieczyszczone plastikiem [BBC, 2019] – czym już teraz zajmują się setki tysięcy dzieci i dorosłych.

Według Branda koncepcja zrównoważonego rozwoju była nacechowana zbyt dużym optymizmem zakładającym, że globalni aktorzy podejmą się działań w skali globu dla wspólnego dobra. I uda się połączyć rozwój gospodarczy z dbałością o środowisko naturalne i klimat. Tymczasem, to przekonanie, obecne wśród światowych decydentów po roku 1989 nie znalazło

odzwierciedlenia w praktyce. I obecnie, tj. w roku 2012, według Branda mamy nadal do czynienia z tzn. „browneconomy” [Brand, 2012, s.28]. Czyli opartym na paliwach kopalnych, szkodliwym dla klimatu modelu.

Według tego autora, zabrakło woli u decydentów, interesu dla kluczowych socjo-ekonomicznych aktorów, by przejść do tzn. „zielonej ekonomii”. Jakie są szanse na jej realizację? Brand dokonuje szczegółowej analizy szans i ograniczeń koncepcji *greeneconomy*, w konkluzji stwierdzając, iż z jednej strony „zazielenienie” gospodarek już mamiejsce, z drugiej – ciężko stwierdzić, na ile przyczyni się do większej równości gospodarczej w różnych rejonach globu. [Brand, 2012, s.28].

Dodam, widać to szczególnie na przykładzie Niemiec, które z technologii energii odnawialnej uczyniły podstawowy cel wewnętrznej polityki energetycznej, ale też jeden z istotnych elementów eksportu. Już siedem lat temu The Guardian, w roku 2012, jeden z czołowych brytyjskich dzienników wskazywał, jak duży potencjał drzemie w *greeneconomy* [Harvey²⁰¹²].

W artykule cytowane są wnioski z raportu Programu ds. Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych, iż *globalne przejście do niskoemisyjnej gospodarki może wydobyc miliony ludzi z biedy, tworząc dziesiątki milionów miejsc pracy* [Brand, 2012, s.28]. Konkretnie, zgodnie z raportem Programu ds. Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych, licząc od roku 2012, w ciągu następných 20 lat może powstać pomiędzy 15 a 60 milionów dodatkowych miejsc pracy. Już w roku 2012 np. w Brazylii 7 procent pracowników – czyli 3 miliony osób – było zatrudnionych w sektorze zielonej energii. W innych badanych krajach – w USA także 3 miliony, milion w Wielkiej Brytanii oraz pół miliona osób w Hiszpanii [Brand, 2012, s.28].

Niejako w kontrze, a może bardziej – uzupełnieniu do tego raportu, wskazującego, że „zielona ekonomia” może tworzyć miejsca pracy także w krajach rozwijających się, Brand podkreśla, iż ów proces „zazielenienia” gospodarki dotyczy i zapewne w przyszłości będzie dotyczyć jedynie poszczególnych regionów globu, czy też określonych sektorów gospodarki [Brand, 2012, s.32].

Co więcej – będzie się to działo kosztem krajów tzw. Globalnego Południa, które są zapleczem surowcowym dla nowoczesnych gospodarek państw rozwiniętych.

Według mnie Brand słusznie wskazuje, iż mimo kryzysu kapitalizmu, zwiędzonego krachem roku 2008, nie zmieniono wcale paradygmatu spojrzenia na gospodarkę – nadal dominuje „tradycyjny”, oparty na paliwach kopalnych i masowej produkcji dóbr jednorazowego użytku. Których to zakup jest wyznacznikiem statusu – a marketing i reklama praktycznie na całym świecie nadal wspierają ten przekaz, przyczyniając się do dalszego zaśmiecania i zanieczyszczenia planety.

Jest jednak umiarkowanym optymistą. Wskazuje, że tzw. zielone technologie już są w użyciu, generują zysk, zatem wzrasta liczba istotnych podmiotów, zainteresowanych wdrażaniem *greeneconomy*.

Europejscy politycy wydają się być jeszcze większymi optymistami. *Dzięki wdrażaniu strategii circulareconomy Europa ma szansę stać się liderem światowego przemysłu. A to wszystko przy jednoczesnym ograniczeniu śladu węglowego i środowiskowego. Tu każdy wygrywa – It is a win-win deal*” [Zbytniewska, Krzyczkowski, 2017] – deklarowała komisarz Elżbieta Bieńkowska.

4. „Zielona” Społeczna Odpowiedzialność Biznesu

Społeczna odpowiedzialność biznesu nie jest nową koncepcją. Jednak w ostatnich latach punkt ciężkości CSR został przesunięty z kwestii pracy i lokalnej filantropii na działania na rzecz ochrony środowiska – stąd termin tzw. „zielony CSR”.

Według raportu Lyona i Maxwella z roku 2009, coraz więcej firm dostrzega perspektywę i wdraża standardy certyfikacji. Inicjatywy te są następnie podawane do publicznej wiadomości za pośrednictwem korporacyjnych raportów społecznych.

Chociaż większość dążeń do zrównoważonego rozwoju społecznej odpowiedzialności biznesu pochodzi z dyrektyw regulacyjnych, wydaje się, że jeśli zostaną wdrożone konstruktywnie inicjatywy w ramach zielonego CSR, mogą one przyczynić się do poprawy wyników biznesowych w wielu obszarach. Wpływa na to wiele czynników, m.in. altruizm menedżerski, poprawa efektywności kosztowej, pojawienie się nowej generacji ekologicznych konsumentów oraz bardziej oszczędnych liderów biznesu, którzy podejmują proaktywne działania w celu zapobiegania konfliktom politycznym, a nie reagują na presję społeczną po fakcie. Pomimo niepokojących obaw, że niektóre

wynikające z postulatów filozofii zrównoważonego rozwoju działania korporacyjne mogą być zwykłym „pozorowaniem” prawdziwych działań (powstał specjalny termin, określający udawane działania w zakresie „zielonego” CSR firm –greenwashing, kolokwialnie tłumaczony na język polski jako „ekościema”), w większości są mile widziane przez pracowników, konsumentów, inwestorów, organy regulacyjne i opinię publiczną. Z takich powodów jest tak, że tak wiele firm wdraża takie praktyki.

Wydaje się, że, gdy idzie o CSR czy też – realne działania prokonsumenckie firm i korporacji – tzw. „zazielenienie”, przyjęcie filozofii zrównoważonego rozwoju przynajmniej jako pewien ideał, do którego realizacji, firmy i korporacje (nie licząc sektora tzw. „brudnej energii” powinny dążyć, wydaje się pewne.

BIBLIOGRAFIA:

- Brand U., *Green Economy - the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development*, [w]GAIA - Ecological Perspectives on Science and Society, 21/1, 2012
- Postula M., *Wyzwania współczesnej ekonomii* [w] Annales UMCS Lublin Polonia, Sectio H – Oeconomia, VOL. LI, 5, 2017
- Zralek J., *Ekonomia ekologiczna. Rewizja teorii ekonomii w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju gospodarczego*, [w] Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Nr 303, 2016
- Netografia:
- Harvey F, *Switching to a green economy could mean millions of jobs, says UN*, The Guardian, 31.05. 2012 r., <https://www.theguardian.com/environment/2012/may/31/switching-green-economy-jobs-un>, [dostęp: 5.10.2019 r.]
- Niewiadomski M., *Trump wypowiada porozumienie paryskie*, portal energianews.rp.pl, <https://energia.rp.pl/smog/klimat/18991-trump-wypowiada-porozumienie-paryskie> [dostęp: 6.11.2019 r.]
- Zbytewska K., Krzyczkowski M., *Circular economy, czyli ekonomia zrównoważonego rozwoju*, <https://www.euractiv.pl/section/energia-i-srodowisko/news/circular-economy-czyli-ekonomia-zrownowazonego-rozwoju/>[dostęp: 5.10.2019 r.]
- Diving for plastic in the Philippines*, BBC Facebook profile, 18.11.2019, <https://www.facebook.com/bbc/videos/715803735596676/UzpfISTEwMDAwMzi4NTQyMDE2NDoyNDYxNDQzNzYwNjQxNzgz/> [dostęp 18.11.2019]

ГЕНЕРАЛ П. СКОРОПАДСЬКИЙ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИЗОВИХ РІШЕНЬ

*Тетіров Володимир Іванович,
магістрант СНУ імені В. Даля
pravozakona16@gmail.com*

Науковий керівник – д. і. н, доц. Ю.М. Бровендер

Постаті гетьмана Павла Скоропадського в українській історіографії присвячено чимало уваги. Сучасна історична наука глибоко дослідила його діяльність у державному і культурному аспекті. Завдяки науковцям, журналістам і просто ентузіастам-аматорам українське суспільство добре обізнано зурядово-політикою гетьмана. Але, на жаль, наукова спільнота має дуже велику розбіжність історичного оцінювання цього процесу. Це породжує різні історичні спекуляції та заважає консолідації українського суспільства. Сьогодні вимагає прийняття узгодженого компромісу щодо ролі П. Скоропадського у розбудові українського питання. Закріплення «формули згоди» на рівні офіційної історичної науки, а отже, на рівні держави, сприятиме сталому розвитку усього українського суспільства.

Сприятиме процесу належного оцінювання діяльності керманіча Української держави допоможе робота зі складання психологічного портрету гетьмана Скоропадського. Хоча повний опис у рамках тез зробити складно, але, за локальним зрізом, наприклад – мотиваційної поведінки, цілком можливо. Кризова доба та чисельні загрози, що супроводжували його військово-політичну кар’єру, мали обов’язково віднайти свою мотиваційну проекцію у керівних дях гетьмана. Уперше ця проекція позначилася ще навесні 1917 року, під час політичної руйнації Російської імперії.

Тоді, розуміючи, що Лютнева революція та Тимчасовий уряд є лише прелюдією до радикального (більшовицького) перевороту, генерал вдався до пошуку шляхів опанування

кризи [1, с.107]. І перше, що він зробив, – це повністю перебудував під кризові потреби власний світогляд. Нова модель ґрунтувалась на відмові від застарілих моральних принципів у вирішенні будь-яких питань, окрім родинних [1, с.104]. Спрощення торкалось поняття «гідність», «щирість» та «обов'язок». Поняття «хитрість», «спритність», «кон'юнктурність» виходили на перший план. У підсумку це дозволило генералу вийти неушкодженим з суцільної і кривавої суміші громадського розбрату та урятувати власну родину.

Моральний фактор є найбільш вразливим місцем у біографії Скоропадського періоду розбудови Української держави. Смертельна небезпека перебування у епіцентрі української революції «одинака-генерала» та знаходження родини на території більшовицької Росії спонукали Павла Петровича прийняти германські пропозиції. А вже самостійно перебраться з більшовицької Росії до Києва в січні 1918 р. родина генерала не змогла: застрягла у м. Орел та згодом повернулася до Петрограду. Їхати йому самому до більшовиків за дружиною та дітьми було незручно та боязко. Ситуацію ускладнювали голод, що з'явився взимку 1918 р. у Петрограді, та активна діяльність петроградського «ЧК». Німці були реальним шансом спасіння та возз'єднання родини. В обмін на перебудову України під вимоги II-го Рейху Скоропадський бажав отримати від Німеччини гарантії власного і родинного захисту та опанувати небезпечну обстановку на загал.

На переговорах середини квітня 1918 року це питання, вірогідно, обговорювалось з декількох позицій: прямого фізичного захисту, перспектив отримання притулку у Німеччині і т. ін. (У грудні 1918 року, за результатом взаємовигідної співпраці, так воно і сталося.) Отже, національну політичну платформу він будував на подвійних стандартах. Саме тому у скрутний час владної кризи гетьман не збирався до останнього відстоювати ідеали Української державності, а, згідно домовленостей, користався можливістю втечі до іншої країни задля продовження мирного життя.

Добре розуміючи усю ненадійність нового державного устрою, ситуаційну хиткість часу, власну маріонеткову залежність та обмежені можливості Німеччини вести довготривалу війну, генерал Скоропадський спромігся ініціювати 29 квітня 1918 року процес спорядкування родинного життя й перспективного відмежування від Революції. А вже врятувати родину за кордоном він жадав ще за кризових часів лютюга-березня 1917 року [1, с.106]. У 1918 році ця можливість окреслилася наявне, але потребувала тимчасового переходу до активної політичної діяльності, занурення у процес українського відродження та чіткого виконання вимог німецького командування. Нажаль, треба погодитись, що державна діяльність Павла Скоропадського дійсно відпрацювала цільові вказівки німецької військової адміністрації [2, с.60-65].

Вісно, говорити про те, що фігура генерала-гетьмана Скоропадського містить суцільний негатив неможливо, некоректно та згубно для української історії. 1918 рік – це час з «багатьма невідомими», де кожний грав проти кожного відразу за декількома напрямками. Павло Скоропадський, за наданої можливості, теж сподівався переїхати як німців, так і Революцію [3, с.19]. Маючи особисті гарантії захисту, він водночас досить активно просував ідею розбудови національно-духовного простору України; домігся в цій справі неабияких успіхів; вважав українізацію головним фактором протидії збільшовиченню країни. Але треба зрозуміти, що переїхати кризовий час, загалом, Павлу Петровичу було не під силу. Це він добре усвідомлював. Тому, заради спасіння, до останнього додержувався німецького васалітету, сумлінно виконував розпорядження германського командування. Навіть у період розпаду Гетьманату з німецького консульства до Берліну продовжували надходити телеграми, які підтверджували повну лояльність гетьмана до Німеччини [4].

Підсумовуючи вищесказане, необхідно зазначити, що діяльність генерала Павла Скоропадського на посту голови Української держави треба досліджувати лише у рамках тогочасної кризової ситуації. Кризову ситуацію (кризу) тут потрібно розуміти, як проблему, «від якої він не може відсторонитись та яку не може вирішити у короткий час і звичним способом» або як ситуацію котра «робить реалізацію життєвого задуму неможливою» [5, с.17]. По-друге, необхідно чітко усвідомлювати, що спроба остаточного визначення історичної сутності Скоропадського за критерієм «герой-антигерой» дає прецедент та імпульс до визначень за іншими аналогічними ситуаціями. Як і закон, оборотну силу такі визначення

вже не матимуть. І останнє, надавати оцінку тієї чи іншої історичної постаті повинна мати таку наукову спільноту, як українське суспільство. Це передбачає отримання вільного доступу до інформаційного ресурсу та свободу виразу думок. Тільки адекватний, обережний, не утиснений та обґрунтований підхід може віднайти «критерії згоди» та надати минулим подіям неупередженої оцінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Папакін Г. В. Листи з 1917 року (Кореспонденція Павла Скоропадського часів Лютневої революції в Росії). - *Архиви України*. 2002. № 1-3 (249). - С. 81-111.
2. Крах германської окупації на Україні: (по документам окупантів) / под ред.: М. Горького, І. Минца, Р. Эйдмана. Москва : История гражданской войны в СССР, 1936. 208 с. URL: http://www.nibu.kiev.ua/elfond/Krah_germanskoj_okkupacii_na_ukraine_po_dokumentam_okkupantov.pdf (дата обращения: 26.02.2020).
3. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / за ред. Я. Пеленського. - Київ : Філадельфія, 1995. - 494 с.
4. Осауленко Л. М., Засєкін В. Д. Гетьман України Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року. - Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. - Кн. I. - 592 с.
5. Василіук Ф. Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во МГУ, 1984. - 200 с.

ІНТЕРАКТИВНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ УЧАСНИКІВ АТО

Хлебик Світлана Ростиславівна
доцент НДУ імені Миколи Гоголя
super.hl@ukr.net

Данько Дарина Вікторівна,
студентка НДУ імені Миколи Гоголя
dashadanko21@ukr.net

В сучасних умовах Україна переживає значні та важливі зміни, які стосуються всіх сфер життєдіяльності громадян та всіх сфер суспільства. Події, що відбуваються на Сході країни значно впливають на стан усіх членів суспільства, проте важко реально оцінити вплив військових на сім'ї з дітьми, батьки яких були учасниками військових бойових дій на Сході України.

Сім'ї учасників АТО, а також їх діти знаходяться у зоні, яку науковці визначають як «зону ризику». Дорослі члени таких родин рідко перебувають у ній внаслідок посттравматичного стресового стану, який формується після повернення до мирного життя. Діти знаходяться у повній залежності від морально-психологічного стану батьків, що суттєво впливає на їх емоційний стан, а обмеженість життєвого досвіду, особливо у підлітковому віці, не дозволяє самостійно долати стресову ситуацію і шукати адекватні способи самореалізації і самозахисту у суспільстві. Підлітки із таких сімей значно глибше і важче відчують переживання дорослих членів родини і стають жертвою психосоматичних розладів, різних фобій та негативних почуттів, що сприяє розвитку тривожності та агресивності.

Науковці зазначають, що агресивність у підлітковому віці є особистісною характеристикою, яка сформувалась в процесі розвитку дитини. Основу підліткової агресивності становить соціальне навчання, а проявами – агресивні реакції на різного роду подразники. Агресивна поведінка – явище звичайне для підліткового віку. Проте, дещо інакше складається ситуація у дітей підліткового віку із сімей учасників АТО.

У переважній більшості випадків – послідовність причин і наслідків агресивної поведінки цієї категорії дітей має специфічний характер і суттєво відрізняється від їх однолітків.

Зважаючи на те, що на прояву небажаної поведінки особистості впливають різноманітні

фактори, у підлітків із сімей учасників АТО на перший план виходять такі, які пов'язані з інтимно-особистісною сфери людини. Це, в першу чергу, психологічний захист від есктрималізації зовнішніх факторів впливу. Механізмом збереження внутрішньої рівноваги у складній життєвій ситуації і стає психологічний самозахист, який включається автоматично і не завжди усвідомлений підлітком. Захисною реакцією може стати опозиція, як активний протест проти норм і вимог оточуючого світу, який здається дитині ворожим.

З іншого боку, слабкість і неспроможність у вирішенні певних проблем активізує у підлітка механізм компенсації, як відволікання від травмуючої ситуації за допомогою перемикавання на інші успіхи в зоні, далекій від основної. Нерідко такою зоною стають групи однолітків, в яких підліток шукає спосіб для емоційної розрядки, зняття напруги або з метою пошуку соціальної підтримки та визнання [3].

У вітчизняних наукових дослідженнях таке поняття як «діти зони ризику» та «сім'я зони ризику» не виділяється. Але про захист дітей зони ризику йдеться у Висновку Виконавчого комітету УВКБ ООН про міжнародний захист № 107 (LVIII). У ньому йде мова про виявлення і захист дітей в зоні ризику. Фактори ризику, через які діти можуть опинитися в зоні підвищеного ризику, включають в себе як ризики у більш широкому контексті значення, так і ризики, які обумовлені певними індивідуальними обставинами, які беруть до уваги сукупні наслідки наявності ряду факторів ризику. Це визначення дає можливість віднести дітей із сімей учасників бойових дій на Сході України саме до цієї категорії і визначати необхідним здійснення їх психолого-педагогічної підтримки з метою попередження переходу їх в «групу ризику».

Психолого-педагогічну підтримку дитини із сім'ї учасника АТО ми розглядаємо як різновид соціально-педагогічної підтримки сім'ї в цілому, що спрямована на розв'язання її індивідуальних конкретних проблем, які виникають внаслідок складної життєвої ситуації, в якій вона опинилась і потребує допомоги.

Алгоритм здійснення психолого-педагогічної підтримки дітей із учасників АТО передбачає наступний порядок дій - на підготовчому етапі визначається специфіка ситуації дитини, психосоціальні характеристики та потреби дитини, формулюються цілі та завдання, обираються форми і методи, складається індивідуальний план. На другому етапі відбувається реалізація поставлених завдань, впроваджуються найбільш оптимальні форми і методи роботи. Третій – підсумковий етап – дає відомості про виконану роботу в якісних і кількісних показниках.

Традиційно психолого-педагогічна підтримка підлітків передбачає використання бесіди, розповіді, лекції, показу, демонстрації, які, враховуючи сучасні потреби дітей і специфіку соціально-психологічного розвитку підлітків із сімей учасників АТО, можна вважати малоефективними. Вони сприймаються неповнолітніми формально і не проєктуються ними на світ особистісних емоцій і переживань. Більше того, ці методи спонукають дитину до механічного споживання і не стимулюють до перевірки отриманих знань і пережитих емоцій у ситуаціях, схожих із тими, які вони переживають у власному житті. Зазвичай підліток під дією цих методів не отримує відповідей на питання, які хвилюють саме його, а формальна модель того, як «повинно бути» не сприймається взагалі.

Інтерактивні методи у роботі з дітьми підліткового віку – це своєрідна модель відкритого обговорення та взаємодії, яка спрямована на розвиток здатності вирішувати конфлікти й уміння дискутувати і аргументовано доводити свою думку. До таких методів можна віднести: аналіз конкретних ситуацій, тобто детальний розбір, її характеристика, виявлення позитивних та негативних сторін; тимчасові творчі колективи, які дозволяють дитині розкривати свій потенціал та успішно взаємодіяти з однолітками та дорослими; мозковий штурм, завдяки якому діти вчаться генерувати творчі ідеї, розв'язуючи певні проблеми; рольові ігри, де діти мають можливість поставити себе на місце інших; тренінги на яких діти здатні розкривати своє Я, вчитися лідерським якостям, роботі у групах, генерувати нові ідеї та розвиватися [4].

До інтерактивної підтримки, спрямованої на подолання агресії дітей із сімей учасників бойових дій на Сході України відносяться ті методи, які організують процес взаємодії і за допомогою якого в учасників з'являється нове розуміння себе і ситуації, в якій вони перебувають.

Метод «Кейс-стаді» або метод життєвих ситуацій передбачає створення банку ситуацій, в яких висвітлюються різні аспекти проблеми, яка розглядається. В процесі роботи учасники повинні розкласти на частини, проаналізувати деталі сюжету в кожній частині, а потім знову скласти, щоб отримати цілісне уявлення про ситуацію. Проведений аналіз дозволить ввести учасників в інтерактивний пошук шляхів розв'язання або зменшення негативних наслідків, що супроводжують проблему.

Метод «Фішбоун» або «Скелет риби» дає можливість організувати роботу учасників в парах або групах; розвивати критичне мислення; візуалізувати взаємозв'язок між причинами і наслідками подій, що відбуваються. За допомогою схеми можна знайти рішення з будь-якої, запропонованої до розгляду, ситуації. Кількість запропонованих варіантів вирішення не обмежується. Методика використання методу доступна в роботі з підлітками, тому що має візуальне підтвердження (кістяк риби) і зрозумілі завдання для роботи з ним.

Метод «Storytelling» передбачає розповіді фасилітатором історій, тісно пов'язаних із досвідом дитини, або відображають емоції та переживання, що її турбують, ситуації вибору, в яких знаходиться дитина підліткового віку за певних життєвих обставин. Методика використання передбачає логічну структурування історії, стимулювання учасників до обговорення почуттів, які вони переживають під час розповіді, аналізу та оцінювання власних дій та вчинків, підбиття підсумків.

Інтерактивний характер психолого-педагогічної підтримки в межах нашого дослідження об'єднує інтерактивні форми взаємодопомоги учасників соціально-педагогічного процесу і передбачає вплив на активізацію внутрішнього потенціалу особистості на саморозвиток і самореалізацію в суспільстві. Інтерактивність у цьому контексті – це певна діяльність реалізатора психолого-педагогічної підтримки щодо створення взаємності та взаємодії учасників процесу (переважно учнів між собою або учнів з учителем).

Рівень розробленості проблеми в науковій літературі свідчить про необхідність проведення досліджень щодо оптимізації проведення психолого-педагогічної підтримки дітей із сімей учасників бойових дій на Сході країни. Використання традиційних методів не завжди є дієвим способом подолання проблем цієї категорії дітей.

Пошук і впровадження в роботу інтерактивних методів психолого-педагогічної підтримки відповідає соціально-психологічним особливостям дітей із сімей учасників бойових дій і відображає специфіку ситуації соціального розвитку, в якій вони знаходяться, дає змогу фахівцям не тільки проаналізувати ситуацію, у якій опинилася дитина, але й навчити її вирішувати проблеми та долати негаразди, які виникають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтерактивна соціально-психологічна підтримка соціалізації обдарованих старшокласників: методичний посібник / М. С Галіяченко, К.А. Андросович, Л.І. Ткаченко, О.А. Ковальова, Л.М. Найдюнова. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. 65 с
2. . Грицик Л.А. Соціально-психологічний супровід дітей учасників АТО в умовах загальноосвітнього закладу. Методичний посібник. Вінниця: ММК, 2016. 46 с.
3. Гридковець Л. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 98 с.
4. Пометун О.І, Пироженко А.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ. : А.С.К., 2004. 8 – 24 с

ЗМІСТ

ЧАСТИНА 1	5
FORECLOSURE OF MAN IN URBAN SPACE Mgr Bień Agnieszka	6
ФІНАНСУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ КАНАДИ Власова Інна Володимирівна	10
EDUKACJA DOMOWA W DWORZE POLSKIM NA WOŁYNIU PODOLU I KIJOWSZCZYŹNIE W LATACH 1864 – 1914 Gałat Paulina	12
APLIKACJA WYBRANYCH KONCEPCJI SOCJOLOGICZNYCH WYJAŚNIAJĄCYCH ZACHOWANIA DEWIACYJNE NA GRUNT ZJAWISKA PROSTYTUCJI cz. 2 Dr Gardian-Miałkowska Renata	17
WPLYW PRZEMOCY I AGRESJI NA ROZWÓJ MŁODZIEŻY Mgr Drozd Iryna	22
SOCIAL ASSISTANCE SERVICES FOR THE MOST DEPRIVED ON SELECTED EXAMPLES Kawa Janusz, MA	28
НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ПИСЬМУ ДЕТЕЙ С ДИСГРАФИЕЙ (6-7 ЛЕТ) Кулжабаева Меруерт Жақсыбаевна	33
ГЕНЕЗА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ В ГУМАНІТАРИСТИЦІ Лисенко Любов Володимирівна	36
DETERMINANTY ŚWIATOPOGLĄDU I ŚWIATOOGŁĄDU JAROSŁAWA KACZYŃSKIEGO DO 1976 r. Mgr Mazur Grzegorz	38
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ В УНІВЕРСИТЕТАХ ІТАЛІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА Клик Богдан Олегович	43
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО КВІР-ТЕОРІЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ Молодіна Альона Олексіївна	45
АВТОБІОГРАФІЧНА ПРОЗА ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ Накашидзе Ірина Сергіївна	47
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СІМЕЙНОЇ (ДОМАШНЬОЇ) ОСВІТИ З ПОГЛЯДУ СУЧАСНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ Свиридова Тетяна Іванівна	49

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННСВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ Семак Людмила Анатоліївна	51
МОДЕРНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТОК ЗАСОБАМИ ТАЙ-БО-АЕРОБІКИ Чупрун Н.Ф.....	53
ЧАСТИНА 2	56
ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ Альохін Михайло Михайлович.....	57
EDUKACJA W POWIEŚCIE DEBICKIM (POLSKA) W KONTEKŚCIE WYDARZEŃ NIEPUNKTUALNYCH – WSTĘP DO BADAŃ JAKOŚCIOWYCH Garbulińska-Charchut Joanna.....	59
КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ Дужик Наталія Степанівна.....	63
THE LIVES OF OLDER PEOPLE AND THEIR EXISTENTIAL PROBLEMS Kawa Janusz.....	65
ОРАТОРСКИЙ ТАЛАНТ ТУЛЕГЕНА ТАЖИБАЕВА Кулжабаева Меруерт Жаксыбаевна	72
РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА Макаревич Анна Владимировна.....	74
FEATURES OF MANIFESTATIONS OF LONELINESS IN AUSTRALIA Malimon Vitalii	76
ПОРТФОЛІО ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ ГОТОВНОСТІ АСПІРАНТА ДО ДОСЛІДНИЦЬКО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Меняйло Вікторія Іванівна.....	78
ФОРУМ - ТЕАТР ЯК ІНТЕРАКТИВНИЙ МЕТОД КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ Хлебік Світлана Ростиславівна, Міхнюк Тетяна Андріївна	81
ETYKA W ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ Paradowski Mariusz.....	83
КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ В АГРАРНОМУ ВИЩІ Піддубцева Ольга Ігорівна	87
ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОГОМУ ВІЦІ Піковець Катерина Василівна	89

**ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ
ОБДАРОВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ**

Приходько Юлія Олексіївна, Процик Любов Сергіївна.....91

**FILOZOFIA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU – GENEZA, EWOLUCJA,
NAJNOWSZE TRENDY. MIĘDZY TEORIĄ A PRAKTYCZNYM DZIAŁANIEM
PAŃSTW I FIRM (TZW. „ZIELONY” CSR)**

mgr Radochoński Tomasz.....95

ГЕНЕРАЛ П. СКОРОПАДСЬКИЙ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИЗОВИХ РІШЕНЬ

Теміров Володимир Іванович 99

**ІНТЕРАКТИВНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ
УЧАСНИКІВ АТО**

Хлеб'як Світлана Ростиславівна, Данько Дарина Вікторівна.....101

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 32

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мошонько Віталій

Підписано до друку 10.04.2020.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 6,75. Умов. друк. арк. 6,28. Обл.-видавн. арк. 10.
Наклад 100 прим. Зам. № 2361/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.
Тел.: +38 (098) 46-98-043, +38 (096) 97-30-934,
+38 (093) 89-13-852, +38 (0432) 603-000.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>